

БЪЛГАРСКО-ПОЛСКИ СТУДИИ

София • 2017

В памет на проф. Виолета Косеска-Тошева

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

БЪЛГАРСКО-ПОЛСКИ СТУДИИ

Съставител и редактор: Диана Благоева

София • 2017

Сборникът съдържа студии и статии на български, полски и украински учени. Изследванията са посветени на различни проблеми, свързани с българския и полския език. Специално внимание е отделено на промените в българската и полската лексика и фразеология в най-новия период от развитието на двата езика.

Сборникът ще бъде полезен за езиковеди слависти, преподаватели по български и полски език, студенти.

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ –
БАН, 2017

© Колектив от автори, 2017

ISBN 978-619-160-903-1

Издателство „Авангард Прима“

София, 2017

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Предговор</i>	7
<i>Виолета Косеска-Тошева, За неопределеността и логическата квантификация</i>	9
<i>Светла Коева, Релативизацията в български и полски</i>	21
<i>Joanna Satola-Staśkowiak, Badania nad najmłodszą leksyką słowiańską w oparciu o korpusy językowe</i>	32
<i>Joanna Satola-Staśkowiak, Semantyczno-leksykalna adaptacja wybranych nowych jednostek w języku polskim i języku bułgarskim</i>	46
<i>Сия Колковска, Диана Благоева, Детерминологизацията и нейната роля в неологизационните процеси в съвременния българския език (в съпоставка с полски)</i>	60
<i>Wojciech Sosnowski, Roman Tymoszek, Konfrontacja językowa polskich i ukraińskich jednostek frazeologicznych na przykładzie materiału z Leksykonu aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej</i>	91
<i>Марчин Фастин, Няколко думи за българския превод на Bajki robotów от Станислав Лем</i>	109
<i>Hanna Karpińska, Bułgarskie nazwy własne na polskim gruncie: jak je piszemy i jak czytamy?</i> ...	135

ПРЕДГОВОР

Научното сътрудничество между Института по славистика към Полската академия на науките и Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ към Българската академия на науките има вече близо четвъртвековни традиции. Началото му е поставено през 1993 г., когато започва разработването на масштабния проект „Българско-полска съпоставителна граматика“, успешно завършен през 2009 г. с публикуването в София и Варшава на няколко тома от Граматиката – капитален труд както за българското, така и за полското езикознание. През следващите години сътрудничеството продължава с разработването на още няколко проекта, в рамките на които са публикувани поредица съвместни изследвания на учените от двата научни центъра.

Настоящият сборник представя резултатите от проекта „Българско-полски лексикални паралели“ (2015 – 2017). Включените в него 8 студии и статии на автори от двата института, както и на представители на два други научни центъра – Хуманитарно-икономическата академия в Лодз и Украинския езиково-информационен фонд към Националната академия на науките на Украйна – са с широк тематичен диапазон. В тях се разглеждат проблеми, свързани с неопределеността и логическата квантификация в български и полски (В. Косеска-Тошева), с българския и полския синтаксис (Св. Коева), с някои аспекти от иновационните процеси в съвременната българска и полска лексика (Й. Сатола-Сташковяк, С. Колковска и Д. Благоева). Представя се концепцията за съставянето на речник на активната фразеология в полски и украински (В. Сосновски и Р. Тимошук), коментират се въпроси, свързани с езиковата страна на българския превод на цикъла *Приказки на роботите* от Станислав Лем (М. Фастин), както и с предаването на български собствени имена на полски език (Х. Карпинска).

Изказваме благодарност на рецензентите на сборника – проф. д.ф.н. Максим Стаменов и доц. д-р Христина Дейкова – за направените ценни бележки и препоръки.

Авторите изразяват своята дълбока почит и уважение към напусналата ни през 2017 г. проф. Виолета Косеска-Тошева – учен, оставил трайна диря в съвременната славистика.

От съставителя

Виолета Косеска-Тошева

Институт по славистика – Полска академия на науките
Варшава

ЗА НЕОПРЕДЕЛЕНОСТТА И ЛОГИЧЕСКАТА КВАНТИФИКАЦИЯ

Summary: In linguistics, „indefiniteness“ was studied in opposition to definiteness. This usually reduced to describing morphological exponents, first of all in the so-called article languages. In Poland, the quantificational model for the description of the definiteness/indefiniteness category is not sufficiently known, though in the world it is just scope-based logical quantification that is recognized as a suitable theoretical model for describing this language category. In article-free languages, lexical counterparts corresponding to the contents of articles were searched for. As a result of the above, the definiteness/indefiniteness category was treated solely as a nominal phrase category. Our studies have shown that the definiteness/indefiniteness category is expressed with diverse language means: lexical and morphological ones, and also on the level of the verbal phrase rather than only on that of the nominal phrase, as considered up to now in the literature on that subject; and that the discussed category is a category of the sentence rather than of the nominal phrase. In our works, the definiteness/indefiniteness category was defined as a category with the semantic opposition: uniqueness/non-uniqueness, whereby definiteness is understood solely as the uniqueness of an element or a set (satisfying the predicate), and by indefiniteness – non-uniqueness (including both existentiality and universality). Quantification also applies to the meanings of temporal and aspectual forms. The use of the term „definiteness“ in the cases when the so-called „definite article“ expresses indefiniteness, i.e. universality, is an obvious error, and follows from the failure to distinguish between the form and its meaning.

Key words: uniqueness/non-uniqueness, the definiteness/indefiniteness category, the form and its meaning

1.0. В лингвистиката „неопределеността“ обикновено се изследва в опозиция спрямо „определеността“. В повечето случаи това се свежда до описване на морфологичните средства в езиците, в които съществува определителен член. В Полша и в България доскоро не беше достатъчно известен квантификационният модел за изследване на категорията определеност/неопределеност, макар че в световната литература именно логическата квантификация е призната за подходящ теоретичен модел за описание на тази езикова категория, срв. Bellert 1971, Barwise, Cooper 1981, Barwise, Perry 1983, Cooper 1996, Descl'es 1999.

В езиците, в които липсва определителен член, се търсят лексикални съответствия на съдържанията, изразявани с помощта на определителния член. Във връзка с това категорията определеност/неопределеност се разглежда изключително като категория на номиналната фраза. Нашите изследвания показаха, че тази категория се изразява чрез различни езикови средства: лексикални и морфологични, на равнището не само на номиналната фраза, както преди се е смятало в научната литература по въпроса, но и на равнището на вербалната фраза, т.е. става дума за категория на изречението, а не на номиналната фраза (Koseska 1982).

Всяка квантификация намалява броя на променливите (свободните позиции) на квантифицирания предикат. Изглежда естествено заместването на определена променлива на предиката с единичен предмет да бъде причислявано към квантификацията, тъй като тази операция също намалява количеството на свободните променливи (Rasiowa 1975, Russell 1967). По такъв начин се трактува йота-операторът в трудовете на Баруайз и Купър (Barwise, Cooper 1981: 159–219), чийто квантификационен модел се отнася само до номиналната фраза. За разлика от това в том 2 на Българско-полската съпоставителна граматика (Косеска, Гаргов 1990) е предложен квантификационен модел, който обхваща също така вербалната фраза, както и цялото изречение. Така квантификацията има отношение и към значенията на темпоралните и аспектиалните форми в изречението (Grzegorzcyk 1972, Grzegorzcyk 1976, Koseska 1982, Косеска, Гаргов 1990, Koseska, Gargov 1991).

2.0. Категорията определеност/неопределеност дефинираме чрез семантичната опозиция **единичност/неединичност**, при което под **определеност** разбираме изключително **единичност** на еле-

мента или на множеството (за които е изпълнен предикатът), а под **неопределеност** имаме предвид **неединичност** (при това както екзистенциалност, така и всеобщност) (Koseska 1982). Трябва да се подчертае, че „всеобщността“ разглеждаме като „неопределеност“ само в позиция спрямо единичността.

3.0. Интерпретацията на квантифициращите изрази в естествения език невинаги е очевидна. Например полските изрази *niektóry*, *niektórzy* според Р. Гжегорчик (Grzegorzcyk 1972) представляват изрази с обща квантификация с ограничен обхват. За разлика от това в нашите работи те се разглеждат като екзистенциални (Koseska-Toszewa 1982).

4.0. Квантификация на равнището на номиналната фраза. Неопределеност или екзистенциалност на равнището на номиналната фраза се експлицира чрез изрази с формата $(\exists x)P(x)$, които предхождат предиката, т.е. изреченската функция Р (понататък – Р), в семантично-логическата структура на изречение, което се разчита като: „съществува такъв *x*, че“, „за някой *x*“.

4.1. В българския език екзистенциални изрази са и такива езикови средства като *някой x*, *някакъв x*, *един x*, както и *липсата на определителен член*. В полския език същите квантификационни значения се носят от изразите *pewien x*, *jakiś x*, *jeden x*, *niektóre x*, *jakiś x* и др.

4.2. Квантификационните значения за единичност и неединичност може да бъдат **силни** и **слаби**. Силата на тези значения зависи от позицията на квантификатора в семантичната структура на изречението. Ако квантификаторът има **най-широк обхват в семантичната структура на изречението**, т.е. ако в обхвата му влизат и останалите квантификатори в изречението, той заема първа позиция в изреченската семантична структура. В такъв случай говорим за **силно** квантификационно значение. Ако квантификаторът заема **най-вътрешна** позиция в семантичната структура на изречението, екзистенциалното значение е **слабо**.

Примери за **слабо** екзистенциално значение:

(1) Някое дете си играеше на двора винаги когато те минаваха покрай къщата.

(2) *Jakiś dziecko bawiło się na podwórku, zawsze kiedy (oni) przechodzili koło domu.*

Горните изречения се парафразират по следния начин: „За едно единствено множество (**те**) е истина, че за всяка ситуация в

миналото (*тяхното преминаване покрай къщата*) е истина, че съществува и друга ситуация, паралелна (едновременна) с първата, която се изразява в това, че съществува обект (*дете*), за който е истина, че *си играе*“. Квантифициращите изрази *някое дете/jakiś dziecko* са най-вътрешни и се намират в обхвата на останалите квантификатори в изречението. Във връзка с това изречението се интерпретира така: „*Всеки път, когато те са преминавали, т.е. във всяка ситуация на тяхното преминаване, е играло поне едно дете и това е можело да не бъде едно и също дете.*“. Най-тесен обхват и най-вътрешна позиция на екзистенциалния квантификатор се експлицира в дадения случай с помощта на пол. „*jakiś x*“ и бълг. „*някой x*“ и с помощта на пол. „*dziecko*“ с недоизказване на квантификацията и бълг. „*дете*“ в нечленувана форма, срв. (Ajdukiewicz 1974, Косеска, Гаргов 1990).

Ако пък екзистенциалният квантификатор има най-широк обхват и заема първа позиция в семантичната структура на изречението, в полския език срещаме изразите „*rewień, pewne*“, а в българския – „*едни, някакви*“, напр.:

Напоследък го измъчваха едни страшни мисли.

Ostatnio mężczyły go pewne straszne myśli.

Тук изразите *pewne straszne myśli* – *едни страшни мисли* чрез обсега на екзистенциалния квантификатор обхващат останалите квантификатори в семантичната структура на изречението, следователно заемат първа позиция в изреченската семантична структура, срв. интерпретацията „*Истина е, че са съществували страшни мисли, които в минала ситуация са му причинявали умора, изтощение.*“.

Силната и слабата квантификация позволяват много точно да бъдат разграничени квантификационните екзистенциални значения както в полски, така и в български. Типично средство за изразяване на **силна** екзистенциалност на равнището на номиналната фраза в български е изразът *един x*, а в полски – *rewień x*. Както **силни**, така и **слаби** квантификационни значения имат българските изрази *някакъв x*, *някакви x*, *някой x* и полските *jakiś x*, *jakiś x/jacyś x*, а също така и следните морфологични средства: в български морфологичната нула, в полски – недоизказването на квантификацията. **Слаби** екзистенциални значения имат в български изразите *не всеки x*, *не всички x*, *поне един x*, *някой*, а в полски – *nie każdy x*, *nie wszystkie x*, *nie wszyscy x*, *przynajmniej jeden x*, *ktoś*.

4.3. Всеобщност на равнището на номиналната фраза. Под **всеобщност** разбираме изрази с формата $(\forall x)P(x)$, които предхождат предиката P в семантично-логическата структура на изречението. Изразите за всеобщност имат следната експликация: „Предикатът P е изпълнен за всеки предмет.“ Примери:

- (1) *Деца се нуждаят от родители.*
- (2) *Всички деца се нуждаят от родители.*
- (3) *Wszystkie dzieci potrzebują rodziców.*

В тези изречения изразите *деца* – *всички деца*/*wszystkie dzieci* имат значение: „за всеки x , ако е дете, е изпълнен предикатът P „нуждаят се от родители“. Изречение (1) може да бъде разбрано също по друг начин – като „тези само деца се нуждаят от родители“, и тогава номиналната фраза има единично, т.е. „определено“ квантификационно значение.

4.4. В естествения език рядко срещаме абсолютна универсална квантификация. Такава квантификация е налице само в изречения от типа: *Земята се върти около Слънцето*, *Ziemia kręci się wokół Słońca*. В естествения език всеобщата квантификация, както всяка друга квантификация, има ограничен характер. Както отбелязва О. Войташевич, особеност на всеобщата квантификация в естествения език е изразяването на **типичност/обичайност** (Wojtasiewicz 1975). Същността на това явление се състои в обобщаването на типове предмети или ситуации. В подобни случаи експликациите на всеобщата квантификация може да бъдат сведени до парафрази, съдържащи определенията *zwykle*, *zazwyczaj* – *обикновено, както обикновено*. Например:

Петър обикновено пише своите текстове направо на компютъра.

Piotr zazwyczaj pisze swoje teksty od razu na komputerze.

4.5. Най-външната позиция на квантификатора за всеобщност осигурява на неговия изразител **силно** значение за всеобща квантификация, както е в примерите:

Деца (всички деца) понякога лъжат.

Dzieci (wszystkie dzieci) czasami kłamią.

Срв. парафразата: „За всички деца е изпълнено условието, че съществуват такива състояния, че лъжат.“

Типични средства за изразяване на **силна** всеобщност в номиналната фраза са в български изразите *всеки, всеки един, никой, нито един*, а в полски – *każdy, każdy jeden* (диалектно), *nikt, ani jednego*.

4.6. На свой ред обичайни средства за изразяване на слаба всеобщност на номиналната фраза в български са изразите *всякакъв x*, *никакъв x*, *все някой*, *който и да е*, а в полски – *wszelki* (*wszelaki*) *x*, *żaden x*, *ktokolwiek*, *obojętnie kto*.

5.0. Квантификация на равнището на вербалната фраза. Квантификацията на изразите от естествения език може да се отнася до имената (логика от първи ред), но също така и до **предикатите** (логика от втори ред). При изразяване на екзистенциалност записът е $(\exists X) P(X)$, а на всеобщност – $(\forall X) P(X)$ (Grzegoczky 1972, Grzegoczky 1976, Koseska 1982, Косеска, Гаргов 1990).

5.1. Проблемът за квантификацията на времето и глаголният вид в светлината на теорията на съвременните процеси, наричана мрежите на Петри, е нов както за българския, така и за полския език. В мрежите на Петри времето и глаголният вид се описват с три понятия: **състояние**, **събитие** и **релация на следване**. Отношенията на следване водят или от събитие към състояние (когато събитието поставя началото на състояние), или от състояние към събитие (когато състоянието завършва със събитие). Много важно е това, че отношението на следване **не означава задължително линейна последователност**; някои обекти от мрежата не могат да бъдат сравнявани от гледище на последователността, тъй като нито един от тях не предхожда другия. Някои състояния в мрежата, като например състоянието на изказването, може да бъдат отличени. Под **състояние** разбираме свойство на определен обект от действителността. При дискретен подход към описанието на процесите парадигма на състоянието е неговото **траене**. Всяко състояние трае определено време. Две различни състояния, следващи едно след друго, се разделят от някакво събитие, което е начало за ново състояние и край за старото. На свой ред **събитието** прекратява съществуването на едно определено състояние и/или е начало за съществуването на друго. То може да бъде разглеждано като точка върху оста на времето, тъй като, бидейки граница между състояния, не може да се простира във времето (да трае), вж. (Petri 1963, Mazurkiewicz 1986, Koseska, Mazurkiewicz 1988).

Типични значения на свършените форми на глагола са: (а) **събитие (event)** и (б) **поредица от състояния и събития, завършваща със събитие**. На свой ред на несвършената глаголна форма се приписват значенията (в) **състояние (state)** и (г)

поредица от състояния и събития, завършваща със състояние. Значенията (а–б) и (в–г) може да илюстрираме добре чрез видово-временната релация, т.е. когато глаголната форма изразява определено време в българското и полското изречение, срв. (Koseska 2006, Koseska 2013).

5.2. На равнището на вербалната фраза, също както при номиналната фраза, се разграничават **силни и слаби** квантификационни значения. Така например изречението:

Всички бяхме влюбени в една (някаква) жена.

Wszyscy byliśmy zakochani w pewnej kobiecie.

се интерпретира по следния начин: „Съществува обект (**някаква жена!**), за който е истина, че за единично множество (**ние – нас**) е съществувало състояние в миналото (**бяхме влюбени**) и че за всеки от нас е истина, че е бил влюбен в един и същ обект, т.е. жената е била една и съща!“ Екзистенциалният израз *pewna kobieta/една жена* има най-широк квантификационен обхват в семантичната структура на изречението и обхваща останалите квантификатори – за единичност (**ние всички**) и за екзистенциалност (*съществувало е състоянието <<влюбеност>>*). Изразът *pewna kobieta/една жена* има **силно екзистенциално значение**. Затова пък изречението:

Всички бяхме влюбени в една (някоя) жена.

Wszyscy byliśmy zakochani w (jakiejś) kobiecie.

получава следната интерпретация: „За единично множество (**ние всички**) е истина, че е съществувало състояние в миналото (**бяхме влюбени**) и че за всеки от нас е истина, че е съществувал обект (**тук жена!**), който ни е ангажирал емоционално.“. Но този обект (*жена*) може за всеки от нас да е бил различен. В този случай изразите *една жена – някоя жена, kobieta – jakaś kobieta* имат **слабо екзистенциално значение**, тъй като се намират в обсега на квантификаторите за единичност (**ние всички**) и за екзистенциалност (*съществувало е състоянието <<влюбеност>>*). В първия случай най-важна за семантичната структура на изречението е информацията за **тази единствена жена**, в която всички са били влюбени, а в другия – за това единствено множество (**ние всички**) от влюбени в **някаква жена (т.е. в различни жени)**.

5.3. Във вербалната фраза силните екзистенциални значения може да бъдат експлицирани по следния начин: „*съществува поне една такава ситуация (състояние, събитие или комбинация от*

тях), при която е изпълнено условието в изречението“. В този случай е налице парафраза от типа: „случва се, че настъпват събития, траят състояния“. При **слабо екзистенциално значение** паразфразата ще има следния вид: „не без прекъсване, с прекъсвания настъпват събития или траят състояния“. Например:

Някога (на времето) той пееше добре.

Kiedyś on śpiewał dobrze.

В този мач Петър от време на време играеше добре.

W tym meczu Piotr grał od czasu do czasu dobrze.

5.4. Морфологични средства, еднозначни по отношение на силата на квантификатора, в български са формите за *минало неопределено време от несвършени глаголи*. В полски такива средства липсват. Еднозначни по отношение на силата на екзистенциалния квантификатор са също лексикални средства като българското *някога*, полското *kiedyś*.

5.5. Двухзначни по отношение на силата на квантификатора **морфологични** средства за изразяване на екзистенциалност в български са формите за *минало несвършено време от несвършени глаголи*, за *сегашно време*, за *минало предварително време от несвършени глаголи*, а в полски – *претеритните форми от несвършени глаголи* и *формите за сегашно време*.

5.6. Двухзначните по отношение на силата на квантификатора **лексикални** средства за изразяване на екзистенциалност имат две експликации: (1) „случва се...“, (2) „не през цялото време, не постоянно, с прекъсвания“.

Следва да се обърне внимание на факта, че когато българското *понякога* има силно квантификационно значение, негови еквиваленти в полски са изразите *czasem, czasami*. При слабо екзистенциално квантификационно значение на това българско наречие обаче негови синоними са изразите *от време на време, сегиз-тогиз, час по час*, а в полски му съответстват изразите *od czasu do czasu, czasami*.

5.7. Изразите *от време на време, od czasu do czasu* винаги имат слабо екзистенциално квантификационно значение. Изразите *понякога, czasem, czasami* са двухзначни и в зависимост от контекста може да имат както силно, така и слабо квантификационно значение (Косеска-Тошева, Гаргов 1990).

6.0. Всеобщност на състояния, събития и техните

комбинации. Всеобщност на състояние (или комбинация от събития и състояния) изразяват формите за сегашно време и минало несвършено време от несвършени глаголи в българския език и формите за презент и претерит от несвършени глаголи в полски. Например:

Хората са смъртни.

Wszyscy ludzie są śmiertelni. (универсална квантификация)

Контекстите от този тип изключват лексикални средства от рода на *винаги, zawsze*, срв. **Земята винаги се върти около Слънцето.* **Ziemia zawsze kręci się wokół Słońca.*

Формите за минало несвършено и минало неопределено време от несвършени глаголи в български, както и претеритните форми от несвършени глаголи в полски, по правило запазват място за квантификатор за всеобщност или (срв. по-горе) за екзистенциалност, срв. също:

Той винаги ходеше с мръсни обувки.

Той винаги е минавал по тази улица.

On zawsze chodził w brudnych butach.

On zawsze przechodził tą ulicą.

6.1. Слабо значение за всеобщност имат изразите *през цялото време* в български и *przez cały czas* в полски с парафраза: „постоянно, непрекъснато, без прекъсване“.

6.2. Силно значение за всеобщност носят изразите от типа *всеки, винаги* в български и *za każdym razem, zawsze* в полски с парафраза: „всеки път, когато А, то В“, както и българското *никога* и полското *nigdy* с парафраза: „всеки път, когато А, то не В“.

Важно е да се подчертае, че мрежите на Петри служат за описание на темпоралната структура на изречението. Квантификацията на елементите от мрежата, която описва изречение, служи за изразяване на тяхната определеност/неопределеност в изречението. Протичането – това е мрежа, която запазва релацията на следване в оригиналната мрежа и в която всяко състояние завършва най-много с едно събитие.

7.0. По-подробно въпросът за **неопределеността**, разбираана като неединичност, е разгледан в моята книга от 1982 г. (Koseska 1982), във втория том на *Българско-полската съпоставителна граматика* с автори В. Косеска-Тошева и Г. Гаргов (логик и информатик) (Косеска-Тошева, Гаргов 1990), в по-късната ни съвместна публикация на английски език от 1991 г. (Koseska-

Toszewa, Gargov 1991), както и в многобройни статии.

Тук трябва специално да отбележа, че в *Българско-полската съпоставителна граматика* полският и българският език са третирани като равнопоставени с помощта на семантичен език посредник. Това е първата в света граматика от този тип. Както отбелязва Роман Лясковски: „Многотомната *Българско-полска съпоставителна граматика* [...] е уникален по рода си труд не само в областта на славистиката. Прави впечатление мащабът на труда, обхващащ цялата граматична система на двата езика: българския и полския. Най-важната особеност все пак не е обемът на изследването – 9 тома, които включват 12 монографични разработки по конкретни проблеми, колкото това, че е приложен новаторски подход към въпросите на междуетниковата конфронтация. Изходна точка на изследването е семантиката [...]“ (Лясковски 2011: 152).

Моят опит като редактор на *Граматиката* и като автор и съавтор в няколко от нейните токове ми позволи да се убедя, че много недоразумения и неточности в традиционните граматики се пораждат поради това, че не се прави разграничение между езиковите форми и техните значения. Това се отнася също и за категорията определеност/неопределеност. За да може да се извърши съпоставително описание на два или повече езика с помощта на семантичен език посредник, като се изхожда **от значението към формата**, е необходимо последователно **да се разграничава** формата от нейното значение. Например употребата на термина „определеност“ в случаите, когато формата на „определителния член“ изразява **неопределеност**, или **всеобщност**, е очевидна грешка в интерпретацията на значението на формата на определителния член, която произтича от това, че не се прави разграничение между тази форма и нейното значение.

Литература

Косеска-Тошева, Гаргов 1990: Косеска-Тошева, В., Г. Гаргов. *Българско-полска съпоставителна граматика. Том 2. Семантичната категория определеност/неопределеност*. София: БАН, 1990.

Лясковски 2011: Лясковски, Р. *Българско-полска съпоставителна граматика*. София – Варшава, 1988–2011, vol. 1–9 (рецензия). – *Български език*, 2011, № 3, с. 172–176.

Ajdukiewicz 1974: Ajdukiewicz, K. *Logika pragmatyczna*.

Warszawa, 1974.

Barwise, Cooper 1981: Barwise, I., R. Cooper. Generalized Quantifiers and Natural Language. – *Linguistics and Philosophy*, 1981, 4, pp. 159–219.

Barwise, Perry 1983: Barwise, J., J. Perry. *Situations and Attitudes*. Bradford Books, MIT, 1983.

Bellert 1971: Bellert, I. On the Use of Linguistic Quantifying Operators. – *Poetics*, 1971, 2, pp. 71–86

Cooper 1996: Cooper, R. The Role of Situations and Generalized Quantifiers. – In: Sh. Lappin (Ed.). *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford, 1996.

Desc'les 1999: Desc'les, J. P. Quantification, types, preuves et logique combinatoire. – *Cognitive Studies|Études cognitives*, 1999, Vol. 3. Quantification, Temps, Aspects, pp. 13–82.

Grzegorzczuk 1972: Grzegorzczuk, R. Wykładniki kwantyfikacji w języku polskim. – In: *Z polskich studiów slawistycznych*. Warszawa, 1972.

Grzegorzczuk 1976: Grzegorzczuk, R. Aktualizacja wypowiedzi poprzez kwantyfikację argumentów i predykatu. – In: *Otázky slovanské syntaxe*. Brno, 1976, s. 195–200.

Koseska 1982: Koseska-Toszewa, V. *Semantyczne aspekty kategorii określoności/nieokreśloności (na materiale z języka bułgarskiego, polskiego i rosyjskiego)*. Wrocław, 1982.

Koseska, Mazurkiewicz 1988: Koseska-Toszewa, V., A. Mazurkiewicz. Net Representation of Sentences in Natural Languages. – In: *Lecture Notes in Computer Science 340. Advances in Petri Nets*. Springer Verlag, 1988, pp. 249–266.

Koseska-Toszewa 2006: Koseska-Toszewa, V. *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. T. 7. Semantyczna kategoria czasu*. Warszawa, 2006.

Koseska-Toszewa 2013: Koseska-Toszewa, V. About Certain Semantic Annotation in Parallel Corpora. – *Cognitive Studies|Études cognitives*, 2013, Vol. 13, pp. 67–78.

Koseska-Toszewa, Gargov 1991: Koseska-Toszewa, V., G. Gargov. *Semantic Category of Definiteness/Indefiniteness in Bulgarian and Polish*. Warszawa: SOW, 1991.

Laskowski 1986: Laskowski, R. System temporalno-aspektowo-modalny języka polskiego a sieci Petriego (Uwagi do artykułu A. Mazurkiewicza). – In: *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*. T. 1.

Temporalność. Wrocław, 1986, s. 23–30.

Mazurkiewicz 1986: Mazurkiewicz, A. Zdarzenia i stany: elementy temporalności. – In: *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*. T. 1. Temporalność. Wrocław, 1986, s. 7–21.

Petri 1962: Petri, C. A. Fundamentals of the Theory of Asynchronous Information Flow. – In: *Proceedings of IFIP'62 Congress*. Amsterdam: North Holland Publ. Comp., 1962.

Rasiowa 1975: Rasiowa, H. *Wstęp do matematyki współczesnej*. Warszawa, 1975.

Russell 1967: Russell, B. Denotowanie, Deskrypcje. – In: *Logika i język*. Warszawa, 1967, s. 259–293.

Wojtasiewicz 1975: Wojtasiewicz, O. Sformalizowana semantyczna interpretacja czasowników. – In: *Studia Semiotyczne*. T. 4. Wrocław, 1975, s. 43–94.

Превод от полски език: Диана Благоева

РЕЛАТИВИЗАЦИЯТА В БЪЛГАРСКИ И ПОЛСКИ

Summary: The paper shows that the Accessibility Hierarchy, formulated by E. Keenan and B. Comrie for the relativisation of the syntactic positions, is valid for Bulgarian and Polish (actually, Polish was one of the over fifty languages observed by Keenan and Comrie). We point out that there are syntactic positions in Bulgarian and Polish (as well as in Italian, shown already by G. Cinque) subject of relativization, which are not present in the Accessibility Hierarchy: those are the position of nominal predicative and the positions of locative and temporal nominal and prepositional adverbials. The evidences from Bulgarian and Polish could contribute to the overall typological description of the relativisation across languages.

Key words: relativization, Accessibility Hierarchy

1. Въведение

Статията разглежда възможностите за релативизация (разширяване с подчинено определително изречение, въведено с относително местоимение или относително местоименно наречие) в български и полски.

Известно е, че не всяка именна група (съществително име) в дадено просто изречение може да се релативизира, така че изречението да започне да функционира като подчинено определително изречение. Под *релативизиране* разбираме заместване на именна група от изречението с относително (релативно) местоимение или относително местоименно наречие, което може да въвежда подчинено определително изречение. Предмет на сравнение в статията са само релативните изречения, които се въвеждат с относителни местоимения и относителни местоименни наречия. Тъй като определителни изречения в

български могат да се въвеждат с въпросителни местоимения, въпросителни местоименни наречия и подчинителните съюзи *че* и *да*, терминът, който използваме за назоваване на подчинените определителни изречения, въведени с относителни местоимения и местоименни наречия, е **релативни определителни изречения** или **относителни определителни изречения**. Съществителното, което се релативизира в подчиненото изречение (*ябълките* в 1.б.), трябва да е идентично със съществителното в главното изречение (*Иван изяде ябълките* в 1.а.), което е антецедент на релативното местоимение и опора на релативното изречение.

1. а. *Иван изяде [ябълките, които Мария набра].*

б. *[Мария набра ябълките].*

За да може да се релативизира дадена именна група, трябва да е изпълнено едно от следните условия (валидни са за български и полски):

– Съчетаемост на едно и също съществително (аргумент или адюнкт) както с главния предикат (съществителното е антецедентът на релативното местоимение и опора на релативното изречение), така и с подчинения предикат (съществителното се замества с релативното местоимение в подчиненото изречение). Условието е изпълнено в 2, но не и в 3.

2. а. *[[Момчето, [което влезе]], не ни поздрави].*

б. *[[Chłopiec, [który wszedł]], nie przywitał się z nami]¹.*

3. **Иван изяде ябълките, на които Мария благодари.*

– Едно и също съществително е в позиция на предикатив на главното изречение и аргумент или адюнкт на подчинения глагол.

4. а. *[Той е [момчето, [което е чакала]]].*

б. *[On jest [chłopcem, [na którego czekała]]].*

– Съчетаемост на едно и също съществително с главния предикат като негов аргумент или адюнкт и като притежател по отношение на съществително в подчиненото изречение.

5. а. *[Видях [момчето, [чиято шапка] падна]].*

а. *[Видях [момчето, [на което падна] шапката]].*

в. *[Widziałem [chłopca, [któremu spadła czapka]].*

– Едно и също съществително е в позиция на модификатор (несъгласувано предложно определение на съществително от

¹ Примерите са преведени на полски от Войчех Сосновски, Институт по славистика при Полската академия на науките.

главното изречение) и аргумент или адюнкт на подчинения глагол.

6.а. *Vzех чашиа от [стѣкло, [което не се чуи]]*.

6. *Wziąłem szklankę ze [szkła, [które się nie tłucze]]*.

Относителните определителни изречения се различават в зависимост от синтактичната позиция, която се релативизира. В 7. се релативизира субектът на подчиненото изречение (*момчето влезе*), а в 8. – предложна група, изразяваща притежател към друга именна група (*шапката на момчето*).

7.а. *Казах на момчето, [което влезе]*.

6. *Powiedziałem chłopcu, [który wszedł]*.

8.а. *Казах на момчето, [чиято шапка падна]*.

6. *Powiedziałem chłopcu, [któremu spadła czapka]*.

В различните езици се наблюдават различни стратегии за релативизация и различно множество от синтактични позиции, които се релативизират. Статията е организирана, както следва. В следващата част представяме йерархията за достъпност на Кинън и Комри (Кинън и Комри 1977; Комри и Кинън 1979), която показва възможността за релативизация на именните групи в зависимост от изреченската им позиция. След това проследяваме доколко формулираната от Кинън и Комри йерархия за достъпност е валидна за български и полски. Накрая изследваме изреченските позиции, които не са включени в йерархията за достъпност, и правим допълнителни заключения на базата на наблюденията върху данни за тях.

2. Йерархия за достъпност на релативизацията

Кинън и Комри (Кинън и Комри 1977; Комри и Кинън 1979) си поставят за цел да определят универсалните свойства на рестриктивните определителни изречения, като сравняват тяхната синтактична форма в много езици.

Най-общо определителните изречения се делят на ограничителни (рестриктивни) и продължаващи повествованието (нерестриктивни) (Грамматика 1983: 306). Ограничителните определителни изречения посочват признак на определяемото съществително, посредством който то се конкретизира и разграничава от останалите обекти от същия клас (пример 9.). Областта на релативизация се изразява посредством опорната именна група и се конкретизира посредством ограничителното (рестриктивното) определително изречение, което специфицира обекта. Обратно, нерестриктивните определителни изречения

предават нова информация за обект, който вече е конкретизиран, по тази причина главното изречение може да се употреби без подчиненото определително изречение (пример 10.), без това да промени смисъла на главното изречение.

9. *Ще дойда през седмицата, в която съм свободен.*

10. *Ще дойда следващата седмица, когато съм свободен.*

На базата на данни от около петдесет езика Кинън и Комри (Кинън и Комри 1977; Комри и Кинън 1979) показват, че езиците варират по отношение на това кои синтактични позиции от подчиненото изречение могат да се релативизират и че това вариране не е случайно, тоест за синтактичните позиции на именните групи в подчиненото определително изречение има йерархия на достъпност за релативизация. Кинън и Комри посочват, че способността на езиците да релативизират именни групи от дадени синтактични позиции в подчинените изречения не е произволна, а универсална, и че релативизацията на синтактичните позиции зависи от възможността за релативизация на други синтактични позиции в даден език. Кинън и Комри (Кинън и Комри 1977; Комри и Кинън 1979) формулират йерархия, която показва достъпността за релативизация на именните групи в зависимост от изреченската им позиция. Йерархията за достъпност (Accessibility Hierarchy) е, както следва:

$SU > DO > IO > OBL > GEN > OCOMP$,

където > означава по-достъпен за релативизация, SU – подлог, DO – пряко допълнение, IO – непряко допълнение, OBL – именна група в косвен падеж, която е аргумент (*сложих книгата в чекмеджето*), GEN – генитив или притежател (*взех шапката на момчето*), OCOMP – обект за сравнение (той е по-висок от момчето).

Накратко, обобщенията, които се правят, са следните:

- Йерархията на достъпност показва относителната достъпност за дадена синтактична позиция да бъде подложена на релативизация и е универсална.

- Най-високата позиция в йерархията (позицията на подлога) се релативизира във всички езици (Комри и Кинън 1979: 652).

- Ако даден език може да релативизира дадена синтактична позиция (с дадена основна стратегия), то той може да релативизира всички по-високи позиции в йерархията (със същата стратегия) (Комри и Кинън 1979: 653).

Въз основа на йерархията на достъпност се формулира следната йерархия на ограниченията (Hierarchy Constraints) (Кинън и Комри 1977: 67):

- В даден език трябва да може да се релативизира субектът.
- Дадена стратегия за оформяне на релативни изречения трябва да се прилага последователно по сегментите от йерархията за достъпност.
- Стратегии, които се прилагат към даден сегмент от йерархията за достъпност, може да не се прилагат към по-нисък сегмент.

По друг начин казано, в първото ограничение се посочва, че в граматиката на всеки естествен език е заложена релативизация на субекта, най-високия елемент от йерархията. Следователно няма езици, които могат да релативизират прекия обект, но не могат да релативизират субекта, но може да има езици, при които се релативизира само субектът. Второто ограничение казва, че при релативизацията не могат да се прескачат позиции в йерархията за достъпност: ако дадена стратегия за релативизация се прилага към субекта и именната група в косвен падеж, то това означава, че се прилага и към прекия и непрекия обект. В последното ограничение се посочва, че всеки сегмент от йерархията може да е последен по отношение на дадена стратегия за релативизация.

И накрая, първичното (към субекта) ограничение за релативизация (the Primary Relativization Constraint) е формулирано по следния начин (Кинън и Комри 1977: 67–68):

– Всеки език има първична стратегия за образуване на релативни изречения.

– Ако първичната стратегия за релативизация в даден език може да се прилага към по-ниска позиция в йерархията за достъпност, тя може да се прилага и към всички по-високи позиции.

– Първичната стратегия може да бъде прекъсната във всеки сегмент от йерархията.

Първичното ограничение за релативизация, както посочват и неговите автори, представлява преформулиране на йерархията на ограниченията или описва частен случай (както е във формулировката за прекъсване).

Съществуват мнения, които поставят под съмнение универсалността на йерархията за достъпност. Комри (Комри 1998) посочва, че в някои езици опора в главното изречение може да са

именни групи, на които не съответства синтактична позиция в подчиненото изречение. Друга критика към подхода е, че синтактичните правила се разглеждат по отношение на синтактични функции като субект, обект и т.н., а не по отношение на синтактичните категории и фразовата структура (Чинкуе 2013: 117). По наше мнение фразовоструктурните отношения са преводими към синтактичните функции и всеки друг тип зависимостни отношения в изречението. Независимо от отправените критики йерархията на достъпност предлага ясна отправна точка за типологични сравнения между езиците и по тази причина е в основата на нашето изследване.

3. Релативизацията в български и полски в светлината на йерархията за достъпност

Кинън и Комри (Кинън и Комри 1977) основават изводите си на две отличителни черти на определителните изречения: позицията на подчиненото изречение спрямо опорната именна група и начинът, по който опорната именна фраза и релативът в ограничителното определително изречение се съотнасят. По отношение на позицията на подчиненото изречение се разглеждат три възможности: отляво на опората, отдясно на опората и опората да е в рамките на подчиненото изречение. Стратегията за български и полски е подчиненото релативно определително изречение да е след опорната именна група (примери 11. – 15.).

11.а. *Прибрах книгата в [шкафа, който е до прозореца].*

б. *Włożyłem książkę do [szafy, która jest koło okna].*

12.а. *Прибрах книгата в [шкафа, чиято вратичка се счупи].*

б. *Włożyłem książkę do [szafki, której drzwiczki się złamały].*

13.а. *Запомних [селото, където се срещнахме].*

б. *Zapamiętałem [wioskę, w której się spotkaliśmy].*

14.а. *Събуди се [една спокойна сутрин, каквато отдавна не беше имало].*

б. *Obudził się [pewnego spokojnego ranka, jakiego od dawna nie było].*

15.а. *Прибрах книгите в [толкова кашона, [колкото намерих]].*

б. *Włożyłem książki do [tyłu kartonów, [ile znalazłem]].*

Постопозицията спрямо опорната именна група не изключва възможността главното изречение да е разкъсано от подчиненото,

както е в 16.

16.a. [Момчето, [чието име не знам]], не ни поздрави.

б. [Chłopiec, [którego imienia nie znam]], nie przywitał się z nami.

В български се наблюдават примери, в които релативното изречение може да е в препозиция спрямо лично местоимение, подобни примери разглеждаме като свободни релативи с резумптивно местоимение в главното изречение (17. – 18.).

17. Който се учи, **той** ще сполучи.

18. Когото намеря, **него** ще покая.

Данните за български сочат, че за всички позиции от така формулираната йерархия за достъпност са възможни релативни определителни изречения, а за полски са посочени от Кинън и Комри в таблица (Кинън и Комри 1977: 70), макар и без коментар, с други думи данните от двата езика потвърждават заключенията в йерархията за достъпност.

3.1. Релатив – субект в подчиненото изречение

19.a. Той е по-висок от момчето, **което** влезе.

б. On jest wyższy od chłopca, **który** wszedł.

3.2. Релатив – пряк обект в подчиненото изречение

20.a. Взех шапката на момчето, **което** познавах.

б. Wziąłem czapkę chłopca, **którego** znałem.

3.3. Релатив – непряк обект в подчиненото изречение

21.a. Взех шапката на момчето, **на което** казах.

б. Wziąłem czapkę chłopca, **któremu** (to) powiedziałem.

3.4. Релатив – именна група в косвен падеж в подчиненото изречение

22.a. Ще купи книгата **от книжарницата**, в която се запознахме.

б. On kupi książkę z **księgarni**, w której się poznaliśmy.

3.5. Релатив – генитив или притежател в подчиненото изречение

23.a. Взех шапката на момчето, **чието** име не зная.

б. Wziąłem czapkę chłopca, **którego** imienia nie znam.

3.6. Релатив – обект за сравнение в подчиненото изречение

24.a. Взех шапката на момчето, **от което** съм по-висок.

б. Wziąłem czapkę chłopca, **od którego** jestem wyższy.

Втората отличителна черта са различните стратегии за кодиране на синтактичната позиция, която се релативизира, и ролята на относителното местоимение по отношение на

подчинения глагол: възможностите са две – липса на маркиране и маркиране, което може да е падежно маркиране или маркиране посредством предлог (маркирането посредством предлог също е означено като падежно маркиране).

В полски има основно относително местоимение (*który*), което се използва за лица и обекти, маркирано е с падеж и се променя по род и число. Използва се и неизменяем релативен маркер *co*, основно в разговорната реч (Гуц 2017). Местоимението *jaki* се използва основно при сравнение. За полски е направено заключението, че за всички позиции релативното местоимение е маркирано падежно (Кинън и Комри 1977: 70).

За български може да се направи следното заключение: в позицията на субекта релативът не е маркиран; в позицията на прекия обект релативът е маркиран в мъжки род единствено число (*когото*), в женски и среден род и множествено число – не, както и лексикално – с друго релативно местоимение (*какъвто*) (25.); в позицията на непряк обект релативът е маркиран в мъжки род единствено число (*комуто*, вече остаряло), с предлог (*на когото*) или лексикално – с друго релативно местоимение (*на какъвто*); в позицията на именна група в косвен падеж релативът е маркиран с предлог (*за когото*, *от когото* и т.н.) или лексикално – с друго релативно местоимение (*за какъвто* и т.н.); в позицията на притежател релативът е маркиран с предлог (*на когото*) или лексикално – с друго релативно местоимение (*чийто*) (26.); в позицията на обект за сравнение релативът е маркиран с предлог (*от когото*).

25.а. Видях момче, **каквото** (никога преди) не бях виждал.

б. *Widziałem chłopca, **jakiego** (nigdy wcześniej) nie widziałem.*

26.а. Взах чаша от стъкло, **чийто** цвят харесах.

б. *Wziąłem szklankę ze szkła, **którego** kolor mi się spodobał.*

С относителното местоимение *колкото* може да се замества всяка синтактична позиция от йерархията за достъпност, при условие че главната именна група е маркирана с показателно местоименно наречие за количество – *толкова*, с изключение на последната позиция в йерархията – за сравнение (32.).

27.а. **Толкова момчета, колкото** поканих, дойдоха.

б. *Przyszło **tylu** chłopców, **ilu** zaprosilem.*

28.а. Взах шапките на **толкова момчета, колкото** срещнах.

б. *Wziąłem czapki **tylu** chłopców, **ilu** spotkałem.*

29.а. Казах на **толкова момчета, колкото** видях.

б. *Powiedziałem **tylu** chłopcom, **ilu** spotkałem.*

30.a. Ожени се за **толкова момчета, колкото хареса.**

б. *Wyszła za mąż za tylko chłopców, ilu się jej spodobało.*

31.a. Ще отида в парка с **толкова момичета, от бащите на колкото** поискам разрешение.

б. *Pójdę do parku z tyloma dziewczynami, od których ojców otrzymam pozwolenie.*

32.a. *Срецнах **толкова момчета, от колкото Иван е по-**висок.

Позицията на притежател може да се реализира към именна група в позиция на субект, пряк и непряк обект, именна група в косвен падеж и обект за сравнение (без именна група в позиция на притежател).

33.a. Поздравих жената, **чиято шапка** падна.

б. *Przywitałem się z kobietą, której spadła czapka.*

34.a. Срецнах момчето, **чието име** не зная.

б. *Spotkałem chłopca, którego imienia nie znam.*

35.a. Видях жената, **на чийто син** казах.

б. *Widziałem kobietę, której synowi (to) powiedziałem.*

36.a. Отворих гардероба, **в чието чекмедже** сложих книгата.

б. *Otworzyłem szafę, w której szufladzie położyłem książkę.*

37.a. Срецнах жената, **от чийто син** съм по висок.

б. *Spotkałem kobietę, od której syna jestem wyższy.*

4. Синтактични позиции, които не са включени в йерархията

Чинкуе (2013: 126–127) отбелязва за италиански, че не всички позиции, които допускат релативизация, са включени в йерархията за достъпност, по-точно не са включени позициите на предикатива и темпоралните адвербиални (обстоятелствени) именни групи. Чинкуе предлага разширяване на йерархията за достъпност, така че да се включат липсващите позиции по следния начин:

SU > DO > PNP > TA > IO > OBL > GEN > OCOMP,

където PNP означава предикатив, а TA – темпорална адвербиална именна група. Според нас има основание предикативната позиция да се постави след субектната, тъй като няма как да бъде маркирана падежно или предложно.

Ако разгледаме позициите за български, които не са включени в йерархията, най-общо позициите могат да се разделят на позиция на предикатива, позиции на аргументи и адюнкти и позиции на

модификатори (именни групи, разширения на други именни групи). В български, подобно на италиански, предикативът може да се релативизира, но при ограничения за употребата на релативното местоимение (*какъвто*).

38.а. Търся *добър учител, какъвто е Иван*.

б. *Szukam takiego dobrego nauczyciela, jakim jest Jan*.

Към неотбелязаните позиции на аргументи и адюнкти спадат безпредложни и предложни обстоятелствени пояснения – темпорални и локативни именни групи (могат да бъдат както аргументи, така и адюнкти). Както безпредложните, така и предложните обстоятелствени пояснения – темпорални и локативни именни групи, могат да се релативизират в български и полски, подобно на италиански. В български релативът може да бъде предложна група (*в която, до която, през която* и под.) или относително местоименно наречие (*когато, където* и под.).

39.а. Броя дните, *когато* сме разделени.

б. *Liczę dni, od kiedy jesteśmy osobno*.

40.а. Купи книга преди три дена, *когато* се сети.

б. *Kupił książkę trzy dni temu, gdy się mi przypomniało*.

41.а. Купи книга от книжарницата, *където* работи.

б. *Kupił książkę w księgarni, w której on pracuje*.

Позицията на обстоятелственото пояснение – темпорални и локативни именни групи, причисляваме към позицията на именната група в косвен падеж (особеното е, че обстоятелственото пояснение може да е или да не е аргумент).

Именните групи, разширения на други именни групи в български, могат да бъдат приложения (*чичо Петър*), предпоставени несъгласувани определения (*чаша вода*) и задпоставени несъгласувани определения (*професор по физика*), включително притежател. С изключение на предложната група – притежател, приложенията, предпоставените и задпоставените несъгласувани определения не се релативизират, тъй като те функционират като прилагателни – стесняват значението на обекта, който се означава от опората. Следва да се отбележи, че задпоставени предложни групи, които означават принадлежност към обект и също най-общо могат да се класифицират като притежател, се релативизират.

42.а. *Работя в института, чиито секции бяха обединени*.

б. *Pracuję w instytucie, którego zespoły zostały połączone*.

43.а. *Постъпих в министерството, чиито служители се атестират в момента*.

6. *Zacząłem pracę w ministerstwie, którego urzędnicy obecnie otrzymują akredytację.*

5. Заключение

В изследването показахме, че йерархията за достъпност за релативизация на именните групи е валидна за български, както и за полски (отбелязано от Кинън и Комри (1977)). Посочихме ограниченията при използването на различните видове относителни местоимения и местоименни наречия в български и начините на маркиране на синтактичната позиция на релатива (без маркиране, падежно маркиране, маркиране с предлог и лексикално маркиране). За български и полски (както и за италиански (Чинкуе 2013)) се наблюдават синтактични позиции, които се релативизират, но не са включени в йерархията за достъпност. Темпоралните и локативните адвербиални именни групи в български могат да бъдат лексикално и предложно маркирани. В допълнение позицията на притежател се разглежда по-широко и като принадлежност към обект. В заключение може да се отбележи, че данните от български и полски допринасят за цялостното типологично описание на механизмите за релативизация.

Литература

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 3. *Синтаксис*. София: Издателство на БАН, 1983.

Гуц 2017: Guz, W. *Wh-pronoun and complementizer relative clauses: unintegration features in conversational Polish*. – In: *Studies in Polish Linguistics*, vol. 112, 2017, 31, pp. 1–126.

Кинън и Комри 1977: Keenan, E., B. Comrie. *Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar*. – *Linguistic Inquiry*, 8(1), 1977, pp. 63–99.

Комри и Кинън 1979: Comrie, B., E. Keenan. *Noun phrase accessibility revisited*. – *Language*, 55(3), 1979, pp. 649–664.

Комри 1998: Comrie, B. *Rethinking the typology of relative clauses*. – *Language Design* 1, 1998, pp. 59–86.

Чинкуе 2013: Cinque, G. *Typological Studies. Word Order and Relative Clauses*. New York: Routledge, 2013.

Joanna Satoła-Staškowiak

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna
Łódź

BADANIA NAD NAJMŁODSZĄ LEKSYKĄ SŁOWIAŃSKĄ W OPARCIU O KORPUSY JĘZYKOWE

Summary: The purpose of this article is comparative description of youngest Slavic vocabulary based on co-created by the author of this article 'The Parallel Polish-Bulgarian-Russian Corpus'. The novelty of this approach (beside other methods, such as excerption of research papers, dictionaries, Internet forums or social media, as well as poll research of native speakers of a natural language studied) has been the assumption that the application of language corpora is fully substantiated as of one of reliable tools of language analysis, supporting Polish-Bulgarian comparative research, so far relatively rarely used in this field of studies.

Key words: neologisms, the most recent lexis, new lexis, the latest lexis, new words, the newest lexical units, Paralel Language Corpus, The Parallel Polish-Bulgarian-Russian Corpus

Ważność badań korpusowych jest akcentowana w coraz liczniejszych opracowaniach dotyczących językoznawstwa. Opisuje się metody działania korpusów, możliwości ich samotworzenia i rozwijania, proste lub bardziej skomplikowane narzędzia wykorzystywane do przeszukiwania określonych baz tekstów lub gotowych korpusów. O ogromnym zainteresowaniu korpusologią świadczą liczne projekty, tematyczne konferencje naukowe, warsztaty, prowadzone w sieci strony i blogi.

W artykule za cel obrano konfrontatywny opis najmłodszej leksyki słowiańskiej w oparciu o współtworzony przez autorkę artykułu *Równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski*. Opisywane przez Joannę Satołę-Staškowiak neologizmy konfrontowano dzięki metodzie polegającej na równoległym opisie analizowanych jednostek i ich

możliwości adaptacyjnych do systemów badanych języków (np. jak niżej w odniesieniu do prezentowanych internacjonalizmów) na poziomie ortografii, fonetyki czy fleksji. W ten sposób chciano uniknąć przenoszenia opisu jednego języka na język drugi, por. *offroad* / *off-road* – *оффроад*; *trójpak* / *trypak* – *трѳпак*; *stretch* / *strecz* – *стреч*, *skate* / *skejt* – *скейт*; *remake* / *rimejk* – *рѳмейк*; *peeling* / *piling* – *пилинг*, *maksisingiel* / *maxi-singiel* – *максисингѳл*; *lobbystyczny* / *lobbystyczny* – *лобѳстѳку*; *leasingować* / *lizingować* – *лизинговам* / *лизингувам*; *mailować* / *mejlować* – *мейлвам*; *iPhone* / *ajfon* – *айѳон*; *iPod* / *ajpod* – *айпѳд*; *interfejs* / *interface* – *интерѳейс*; *immobilizer* / *immobiliser* – *имѳбилайзер*.

Przedstawiono opis przydatności trzyjęzycznego korpusu, nowych narzędzi i autorskiej metodologii w opisie najmłodszej leksyki, choć duża część zagadnień jest z powodu ograniczeń objętości tekstu jedynie sugerowana. Szczegółowy raport przydatności nowych narzędzi, metod ekscerpacji i opisu neologizmów przedstawiła Joanna Satoła-Staškowiak w monografii *Najmłodsza leksyka polska i bułgarska*.

Nowością „korpusowego“ ujęcia jest potraktowanie (poza innymi wykorzystywanymi przez autorkę w jej badaniach metodami typu: ekscerpacja prac naukowych, słowników, forów internetowych i portali społecznościowych oraz prowadzenie ankiet wśród nosicieli badanego języka naturalnego) **korpusów językowych** jako jednego z pełnoprawnych i rzetelnych narzędzi wspierających **polsko-bułgarskie badania konfrontatywne, a dotychczas wyjątkowo rzadko wykorzystywanego w polsko-bułgarskich rozważaniach**. Zrezygnowano zatem z wyłącznie tradycyjnych badań opartych na analizie formalnej płaszczyzny języka.

Korpusy językowe mają szczególne znaczenie wtedy, kiedy – jak w przypadku **języka polskiego i bułgarskiego** – dysponujemy tylko jednym pełnym, lecz przestarzałym słownikiem bułgarsko-polskim i polsko-bułgarskim autorstwa F. Sławskiego i S. Radewej, który nie zawiera osadzonego mentalnie w XXI wieku materiału językowego. Obserwowana w korpusach wielość przykładów i kontekstów użycia określonego leksemu, jego identyfikacja, możliwość ustalenia stopnia wpływu obcych słów i znaczeń na język naturalny opisana została przez Joannę Satołę-Staškowiak w roku 2015 we wspomnianej wyżej monografii *Najmłodsza leksyka polska i bułgarska*.

Poza prezentacją licznych zalet wynikających z korzystania z korpusów językowych w tym współtworzonego przez nią *Równoległego*

korpusu polsko-bułgarsko-rosyjskiego ostrzega Joanna Satoła-Staśkowiak, dla dobra przyszłych badaczy, przed wadami korpusów, wynikającymi z nieumiejętnego z nich korzystania, a także uprzedza przed zbyt pochopnymi wnioskami, które szkodzą każdej inicjatywie naukowej.

Eksperymentalny równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski

W roku 2011 Zespół lingwistyki korpusowej i semantyki przy IS PAN kierowany przez prof. V. Koseską-Toszewą zachęcony pracą w międzynarodowym projekcie Mondilex¹, skoncentrowanym na podtrzymaniu wielojęzyczności i wielokulturowości Europy poprzez stworzenie ogólnego schematu infrastruktury badawczej, wspierającej badania leksykograficzne języków słowiańskich i rozwój zgodnie ze światowymi standardami nowych bądź istniejących już cyfrowych zasobów leksykalnych, postanowił podjąć nowe wyzwanie, jakim była próba stworzenia eksperymetalnego polsko-bułgarsko-rosyjskiego korpusu równoległego. Powodem stała się niesłychanie zachęcająca perspektywa tworzenia liczących się w nauce narzędzi, stanowiących źródło wiedzy zarówno językowej, jak i praktycznej, istotnej dla współczesnego tłumacza, badacza. Efekty tych prac mogą ukierunkować wybór najważniejszych metod współczesnej lingwistyki stosowanej. Znane zespołowi były równoległe bądź porównawcze duże korpusy bazujące na słowiańskim materiale językowym, np. IPI PAN², NKJP³,

¹ W projekcie MONDILEX uczestniczyły zespoły z Bułgarii (Institute of Mathematics and Informatics, Bulgarian Academy of Sciences), Polski (Department of Semantics of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences), Rosji (Institute for Information Transmission Problems, Russian Academy of Sciences), Słowacji (L. Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences), Słowenii (Jožef Štefan Institute) i Ukrainy (Ukrainian Lingua-Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine), reprezentujące po dwa języki słowiańskiej z każdej grupy języków: zachodniosłowiańskiej – polski i słowacki, wschodniosłowiańskiej – rosyjski i ukraiński, południowsłowiańskiej – bułgarski i słoweński.

² Liczący obecnie ponad 250 mln segmentów, anotowany morfosyntaktycznie, publicznie dostępny korpus języka polskiego stworzony przez Zespół Inżynierii Lingwistycznej w Instytucie Podstaw Informatyki PAN (IPI PAN) w ramach projektów Komitetu Badań

InterCorp w ramach Czeskiego Korpusu Narodowego (Čermák 2012), korpusy równoległe w ramach Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego (Sitchinava 2012), języków słowiańskich ParaSol (Von Waldenfels 2012), oraz projekt Uniwersytetu Warszawskiego: Korpus Polsko-Rosyjski.

Eksperymentalny projekt polsko-bułgarsko-rosyjskiego korpusu równoległego miał być pierwszym równoległym korpusem tych konkretnych języków, które są przedstawicielami trzech grup słowiańskich – wschodniej, zachodniej i południowej.

Formułując cel – korpus równoległy – miano na myśli wyłącznie te teksty w jednym języku, które są przetłumaczone na dwa pozostałe języki. Interesująca stała się możliwość zestawiania języka oryginału z tekstami będącymi jego tłumaczeniami. Planowano, że korpus będzie opierać się na materiale z jednej epoki (koniec XX wieku) i mieć charakter synchroniczny. Projekt nie miał stanowić sumy oddzielnych korpusów wybranych języków. Teksty z końca XX wieku miały dać podstawę badań nad współczesnymi tendencjami językowymi. Mielśmy nadzieję zaobserwować wiele interesujących zjawisk językowych wynikających z translacji badanych tekstów i ich zestawienia.

Eksperymentalny polsko-bułgarsko-rosyjski korpus równoległy posłużyłby jako baza materiałowa konfrontatywnych⁴ badań

Naukowych oraz w ramach badań statutowych IPI PAN.

³ Narodowy Korpus Języka Polskiego jest wspólną inicjatywą Instytutu Podstaw Informatyki PAN (koordynator), Instytutu Języka Polskiego PAN, Wydawnictwa Naukowego PWN oraz Zakładu Językoznawstwa Komputerowego i Korpusowego Uniwersytetu Łódzkiego, zarejestrowaną jako projekt badawczy rozwojowy Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

⁴ Trzy rozmyślnie wybrane przez nas języki są przedstawicielami podstawowych grup języków słowiańskich: język bułgarski – południowej grupy języków słowiańskich, język polski – zachodniej grupy języków słowiańskich, język rosyjski – wschodniej grupy języków słowiańskich. Osoby pracujące w projekcie (Violetta Koseska-Toszeva, Joanna Satoła-Staśkowiak, Maksim Duškin) są naturalnymi nosicielami jednego z języków wymyślnego korpusu. Mielśmy nadzieję, że fakt ten dodatkowo pomoże w pracy nad konkretnymi tekstami wprowadzanymi do korpusu i anotowanymi dla jego potrzeb.

lingwistycznych, byłby podporą dla innych językoznawców, tłumaczy, terminologów i studentów kierunków lingwistycznych. Mogliby, według naszych planów, z niego korzystać wszyscy zainteresowani⁵. Pierwsze próby zestawiania kilku tekstów przygotowały nas do podjęcia „prawdziwego” zadania nad skrupulatnie zaplanowanym *Równoległym korpusem polsko-bułgarsko-rosyjskim*.

Równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski

Od roku 2013 *Równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski* powstaje w ramach europejskiego projektu CLARIN (*Common Language Resources and Technology Infrastructure*)⁶. Zadaniem językoznawców⁷ pracujących nad jego powstaniem jest stworzenie trójjęzycznego zbioru współczesnych i zróżnicowanych tekstów w trzech językach słowiańskich. Teksty te są „zrównoleglane” na poziomie zdania z pomocą elektronicznych narzędzi obsługujących wykorzystywany do tego celu program komputerowy. Istnieje wiele korzyści powstawania równoległego korpusu (o części z nich pisano w artykułach Joanny Satoły-Staškowiak, por. Satoła-Staškowiak 2013, 2014, 2015), odczuwalnych w pracy językoznawców, nauczycieli, tłumaczy, studentów i innych. W pracy leksykograficznej poświęconej współczesnym słownikom uwzględniającym aktualne tendencje językowe i wykorzystywane słownictwo korpusy językowe mogą

⁵ Przypuszczalne zalety i możliwości eksperymentalnego bułgarsko-polsko-rosyjskiego korpusu opisano w artykule *The Bulgarian-Polish-Russian Parallel Corpus* (Satoła-Staškowiak, Duszkin 2011).

⁶ Polską część struktury CLARIN reprezentuje specjalnie powołane w roku 2011 konsorcjum naukowo-badawcze, w którego skład wchodzi: Politechnika Wrocławska, Instytut Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Polsko-Japońska Wyższa Szkoła Technik Komputerowych, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Wrocławski. Koordynatorem *Clarín* w Polsce został wybrany Instytut Informatyki Stosowanej Politechniki Wrocławskiej

⁷ W Instytucie Sławistyki PAN projekt CLARIN realizowany jest przez Zespół Lingwistyki Korpusowej i Semantyki pod kierownictwem Violetty Koseskiej-Toszewej. W ramach projektu Clarin powstają dwa korpusy równoległe i porównawcze: *Równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski* (Violetta Koseska-Toszewa, Joanna Satoła-Staškowiak, Anna Kisiel, Wojciech Sosnowski) i *Równoległy i porównawczy korpus polsko-litewski* (Roman Roszko, Danuta Roszko).

pomóc wyłącznie w takim wypadku, kiedy zamieszczone w korpusie teksty są na tyle aktualne/bieżące/współczesne, że mogą stanowić świadectwo otaczającej nas rzeczywistości językowej.

Warunki powstania współczesnego równoległego korpusu językowego

Do tworzenia *Równoległego korpusu polsko-bułgarsko-rosyjskiego* niezbędne są teksty pochodzące z końca XX i z XXI wieku. Nie jest to warunek prosty do spełnienia, gdyż większość najnowszych tekstów nie występuje w tzw. wolnym dostępie. Dodatkową trudność stanowi fakt, że do trzyjęzycznego korpusu potrzebne są te same teksty w różnych wersjach językowych. W przypadku języków polskiego, bułgarskiego i rosyjskiego znalezienie odpowiednich tekstów jest tym bardziej trudne, że w języku polskim jest stosunkowo niewiele książek tłumaczonych z języka bułgarskiego, a jeszcze mniej w języku bułgarskim odnaleźć można tekstów tłumaczonych z języka polskiego. W tej kwestii najmniej problematyczny wydaje się język rosyjski, w którym odszukać można wiele odpowiedników literatury polskiej i bułgarskiej.

Liczba znalezionych tekstów nie jest bez znaczenia. W procesie przygotowywania projektu ustalono, że każdy język ma być reprezentowany przez ok. dwa miliony słowoform, co dla trzech zrównoleglonych w korpusie języków daje sumę sześciu milionów słowoform. **Reprezentatywność ilościową** tekstów Joanna Satoła-Staśkowiak uważa za jedno z najważniejszych kryteriów związanych z korpusami językowymi tworzonymi nie tylko do badań własnych, lecz także po to, by móc się ich wynikami podzielić z innymi.

Kolejną wartością równoległego korpusu stanowi różnorodność zbieranych i „zrównoleglonych“ dokumentów. Dobrze, jeśli wśród nich są: książki, instrukcje obsługi, dokumenty unijne i inne, dokumentujące tendencje współczesnego języka, jego płaszczyzny semantyczne i stylistyczne, uwarunkowania kulturowe, a także inne istotne w badaniach nad językiem tendencje.

Metodologia badań

a. Naukowy warsztat językoznawców tworzących *Równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski* stanowi doświadczenie, zdobyte wcześniej przy okazji *Eksperymentalnego równoległego korpusu polsko-bułgarsko-rosyjskiego*. Wypracowana wcześniej metodyka konstruowania korpusów jest przydatna przy pracy nad projektem, choć wymaga ona jednak pewnych dalszych udoskonaleń.

Zebrane możliwie liczne zestawy tekstów, składające się z tekstu oryginalnego i jego tłumaczeń na dwa inne języki, dają podstawę konstruowania równoległego korpusu. Wszystkie teksty zebrane przez pracujących przy tworzeniu trzyjęzycznego korpusu naukowców są przetwarzane i zapisywane jako dokumenty tekstowe w odpowiednim formacie elektronicznym. Następnie teksty te są zestawiane ze sobą i – w razie potrzeby – ręcznie redagowane. Na tym etapie są usuwane zauważone „techniczne” różnice pomiędzy oryginałem i tłumaczeniem, np. komentarze tłumacza w wydaniu tłumaczenia. Te różnice mogą utrudnić etap dokonywanego automatycznie alignmentu tekstów i przed przejściem do następnego etapu muszą być w miarę możliwości znalezione i usunięte. Na drugim etapie teksty – tłumaczenia – są automatycznie wyrównywane z oryginałem. Skuteczność działania programalignerów zależy od rodzaju tekstów, jakości tłumaczenia oraz cech języków, w których są napisane wyrównywane teksty. Poza tym programy te stosują różne algorytmy i wyrównują teksty na różnych poziomach (akapitów, zdań, leksemów), dlatego najważniejszą rolę w tworzeniu trzyjęzycznego korpusu odgrywa praca naukowców, nie narzędzi i programów korpusowych.

Zestawiane w korpusie języki różnią się typologicznie – bułgarski jest analityczny, a polski i rosyjski to języki syntetyczne, dlatego ważne jest by tworzony korpus równoległy posiadał kompatybilną anotację, uwzględniającą jednocześnie cechy wyróżniające wybrane języki.

Wymiernym i udokumentowanym efektem opisywanego projektu będzie jego publikacja w Internecie.

b. Ekscerpca i badania najmłodszej leksyki w oparciu o korpusy językowe muszą być realizowane w związku z kilkoma istotnymi kryteriami i dotyczyć: (1) znacznej reprezentacji w korpusie różnych warstw stylistycznych języka, (2) wielości badanego materiału, (3) reprezentatywności ilościowej (frekwencji) ekscerpowanych i badanych jednostek, w celu wykluczenia np. okazjonalizmów, (4) uwzględnienia szeroko pojętego kontekstu, (5) osadzenia materiału językowego we współczesnym języku i, co bardzo istotne, zdefiniowaniu na rzecz prowadzonych badań terminu *neologizm* (bo jak wiadomo z licznych opracowań termin *neologizm* ma różny dla badaczy zakres znaczeniowy i używany jest w różnych pracach językoznawczych wymiennie z innymi określeniami⁸), (6) dowodów na akceptację neologizmu w

⁸ Np. nowotwory (por. Buttler 1962), nowe słownictwo, najnowsza leksyka,

najmłodsza leksyka, itd. (por. Satoła-Staškowiak 2015), neologizmy absolutne (por. Grabias 1981), typowe i pozasystemowe neologizmy (Puzynina 1966). Rozumiany jest różnie – inaczej przez badaczy języka, a inaczej przez badaczy literatury. W językoznawstwie neologizmy tradycyjne są przedstawiane jako jedna z odmian innowacji językowej (por. Rospond 1945: 97–105). Do tej samej grupy obok neologizmów należą innowacje fonetyczne, fonologiczne, fleksyjne i składniowe (por. Chomik, Krajewska 2011: 11).

Klasyczny podział neologizmów przebiega w następujących grupach: neologizmy leksykalne, neologizmy słowotwórcze (jako podgrupa neologizmów leksykalnych), neologizmy znaczeniowe (neosemantyzmy), neologizmy frazeologiczne, neologizmy stylistyczne (artystyczne), neologizmy środowiskowe.

Oczywistym jest, że każdy z językoznawców w trakcie badań nad *neologizmami* posługuje się własnym metodologiczno-terminologicznym podejściem do proponowanej terminologii, badanych jednostek i ich treści. I tak dla przykładu Krystyna Waszakowa, Halina Jadacka czy Jagoda Rodzoch-Malek termin *neologizm słowotwórczy* rozumieją następująco: „nowa jednostka języka utworzona [...] z elementów rodzimych lub tych obcych, które na gruncie analizy synchronicznej dadzą się wyodrębnić jako aktywne w polskim systemie derywacyjnym“ (Jadacka 2010: 42, por też. Waszakowa 1994, Rodzoch-Malek 2012).

Dla Teresy Smółkowej najistotniejszy wydaje się podział neologizmów na ustabilizowane (językowe) i nieustabilizowane (zwane w pracach badaczki innowacjami tekstowymi lub neologizmami tekstowymi) (Smółkowa 2000: 67–68). Nieustabilizowane jednostki to te, które wykorzystywane są przez różnych autorów w ich tekstach, ale „są zbyt rzadkie, by uznać je z całą pewnością za leksemy“ (Smółkowa 2001: 14). Istotą odmienności neologizmów ustabilizowanych i nieustabilizowanych jest ich obecność w dwóch różnych płaszczyznach języka: „neologizmy językowe i neologizmy nieustabilizowane należą do dwóch różnych płaszczyzn języka: *langue* i *parole*. O ile neologizmy językowe mają swoje reprezentacje tekstowe, o tyle neologizmy nieustabilizowane nie opuściły jeszcze, i wiele z nich nigdy nie opuści, planu *parole*“ (Smółkowa 2001: 15).

Językoznawcy spierają się ze sobą próbując najdokładniej uchwycić istotę procesu neologizacji. Ich często odmienne stanowiska, dotyczące używanej terminologii, metodologii ekscerpji neologizmów i opisu procesów adaptacyjnych, opatrzone wnikliwą obserwacją i ciekawą argumentacją są istotnym głosem w sprawie (por. Satoła-Staškowiak 2016).

**Wybrane przykłady konfrontowanych w korpusie
neologizmów**

Język polski	Język bułgarski	Język rosyjski
Przekonane o potrzebie prowadzenia, jako kwestii priorytetowej, wspólnej polityki kryminalnej mającej na celu ochronę społeczeństwa przed cyberprzestępczości , między innymi poprzez przyjęcie właściwych przepisów prawnych i wspieranie międzynarodowej współpracy;	Убедени в необходимостта от приоритетно провеждане на обща наказателна политика, насочена към закрилата на обществото от престъпленията в кибернетичното пространство , включително и чрез приемане на съответното законодателство и чрез укрепване на международното сътрудничество;	Будучи убеждены в необходимости проведения в приоритетном порядке общей политики в сфере уголовного права, нацеленной на защиту общества от компьютерных преступлений , в том числе путем принятия соответствующих законодательных актов и укрепления международного сотрудничества;
Świadome głębokich zmian dokonanych na skutek digitalizacji , konwergencji i trwającej globalizacji sieci informatycznych ;	Като осъзнават дълбоките изменения, предизвикани от въвеждането на информационните технологии , от конвергенцията и от постоянната глобализация на компютърните мрежи ;	Сознавая глубокие перемены, вызванные внедрением цифровых технологий , объединением и продолжающейся глобализацией компьютерных сетей ;
„ zbiór zautomatyzowany “ oznacza każdy zbiór danych będących przedmiotem automatycznego przetwarzania .	„ автоматизиран регистър с данни “ означава всеки набор от информация, подложен на автоматизирана обработка .	„ автоматизированная база данных “ означает любой набор данных подвергающихся автоматизированной обработке .

Język polski	Język bułgarski	Język rosyjski
„administrator zbioru danych“ oznacza osobę fizyczną lub prawną, władzę publiczną, agencję lub każdy inny organ właściwy na podstawie prawa wewnętrznego do określenia celu, któremu ma służyć zautomatyzowany zbiór danych , kategorii gromadzonych danych osobowych oraz sposobu przetwarzania, jakiemu dane będą poddawane.	„администратор на регистър“ означава физическо или юридическо лице, държавен орган, институция или друг орган, компетентен съгласно вътрешното право да решава каква е целта на автоматизирания регистър с данни , категориите лични данни, които могат да бъдат запамятвани, и операциите, на които могат да бъдат подлагани те.	„контролер базы данных“ означает физическое или юридическое лицо, орган государственной власти, учреждение или любой другой орган компетентный в соответствии с внутренним законодательством решать, какова должна быть цель создания автоматизированной базы данных , какие категории персональных данных подлежат хранению или какие операции должны производиться с ними.

Tabela przedstawia przykłady tekstów prawnych – zdania 1 i 2 zaczerpnięto z *Konwencji o cyberprzestępczości*, zdania 3 i 4 – z *Konwencji o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych*.

Podsumowanie

Rodzaj ekscerpowanych tekstów znacząco wpływa na liczbę odszukiwanych neologizmów. Jest ich najwięcej we współczesnych tekstach dotyczących polityki i technologii telekomunikacyjnych oraz tekstach informacyjnych, w instrukcjach obsługi, w związku z wykorzystywanym tam specjalistycznym językiem, opisującym nowinki techniki lub procedury postępowania z nowoczesnym sprzętem. Także w tematycznej prasie dotyczącej np. zdrowego żywienia, modnego ubierania się, spędzania wolnego czasu i uprawiania sportu; w tekstach związanych ze sztuką: teatrem, kinem, muzyką, itd.

W procesie poznawania nowych leksemów niezastąpione są np. prasa młodzieżowa, tematyczne fora internetowe (muzyczne,

informatyczne, sportowe, fotograficzne, itp.), blogi.

Wyniki konfrontacji wyekscerpowanych neologizmów zaprezentowano w pierwszym tomie *Współczesnego słownika bułgarsko-polskiego* autorstwa Joanny Satoły-Staškowiak i Violetty Koseskiej-Toszewej lub w nieopublikowanych jeszcze i obecnie przygotowywanych jego trzech kolejnych częściach, por. hasła:

айфон *m* ajfon *m* (także iPhone czy IPhone)

антивирус *m komp.* antywirus *m*; **~ът не може да сканира тяхното съдържание**

антивирусен *m komp.* antywirusowy *m*; **~ пакет** pakiet antywirusowy

блог *m inform* blog *m*

блогйрам *inform. vi.* state blogować

блогър *m inform* blogger *m*

блогърка *f inform.* bloggerka *f*

блогърски *adi. inform.* bloggerski

лаптоп *m komp.* laptop *m*

фитнес *m sport.* fitness *m*; **записах се на ~** zapisałam się na fitness

суперлига *f* superliga *f*

супермач *m* supermeczh *m*

сүши *n kulin.* sushi *n*

таблөйд *m* tabloid *m*

таблөидизация *f* tabloizacja *f*

таблөидизйр|ам се, – *vi. state* ulegać tabloidytacji, tabloidyzować się

таблөидизйр|ам се, – *vp. event* ulec tabloidytacji

телебанкйране *n* telebankowość *f*

Obserwuje się w wielu badanych przypadkach brak formalnego odpowiednika neologizmu (w większości chwilowy w danym języku). To dla językoznawców wydaje się być jeszcze bardziej interesujące niż regularny, równomierny rozrost najnowszej leksyki w analizowanych językach. Przykładami takiego nierównoległego przyrostu leksykalnego są: pol. *oldskulowy*, *odskulowiec*, bułg. -----, -----, a także *polar* (w znaczeniu ‘sportowa bluza z polaru’), bułg. -----, lub bułg. *откумтюрен* i pol. -----.

Proces szukania najnowszej leksyki polskiej, bułgarskiej i rosyjskiej w literaturze pięknej, choć możliwy, wymaga prześledzenia i

zrównoleglenia znacznie większej ilości trzyjęzycznego materiału.

Podczas tworzenia baz tekstowych, a potem korpusów ważny jest charakter uwzględnianego dzieła oraz jakość jego tłumaczenia, które początkowo, w procesie zbierania materiałów do tworzonego korpusu, nie jest poddawane ocenie. Na przykład z powodu stosowanego w dokumentach unijnych zunifikowanego, „sztucznego“ języka mają tego typu teksty wielu krytyków. Wiąże się to z nadmierną, i w wielu przypadkach zbędną, internacjonalizacją owych dokumentów, wprowadzaniem kalk językowych czy zbędną anglosemantyzacją. Nie należy jednak wykluczać udziału dokumentów unijnych w korpusach. Należy jednak pamiętać, że nie są one, z powodu wymienionych wad, całkowicie reprezentatywne. Z podobnym dystansem warto śledzić konfrontacje np. polsko-bułgarsko-rosyjskie, jeśli wszystkie zestawiane ze sobą teksty są tłumaczeniem obcojęzycznego oryginału np. w języku angielskim.

Tworzony z udziałem językoznawców Zespołu Lingwistyki Korpusowej i Semantyki **korpus językowy**, podobnie jak badania innych interesujących się neologizmami językoznawców (por. np. prace Piotra Wierzchonia, K. Waszakowej, M. Bańki), powinien wspierać odpowiedzialne badania nad nowym słownictwem.

Jako podsumowanie warto przytoczyć opinię Krystyny Waszakowej: „każdy, kto chce odpowiedzialnie badać nowe słownictwo, musi mieć świadomość istnienia programu i metod pozwalających dobrze przygotować podstawę materiałową do analiz *stricte* językoznawczych, metod ułatwiających zarówno skompletowanie materiału, jak i jego weryfikację“ (Waszakowa 2012: 15).

Należy także pamiętać, że zestawianie w równoległych korpusach języków naturalnych jest wyłącznie wstępem do kolejnych, bardziej szczegółowych badań językoznawczych, które – dobrze poprowadzone i zastosowane – mogą dać podwaliny do prac naukowych i stać się narzędziem kolejnych pokoleń naukowców. Aby tak się stało, obecnie dla autorów *Równoległego korpusu polsko-bułgarsko-rosyjskiego* najistotniejsze jest jego udostępnienie w sieci. Da to możliwość prezentacji materiału zainteresowanym osobom i nieograniczony dostęp do zasobów korpusu wszystkim zainteresowanym efektami zrównoleglenia.

Literatura

Buttler 1962: Buttler, D. Neologizm i terminy pokrewne. –

Poradnik Językowy, 1962, z. 5, 6, s. 239–251.

Chomik, Krajewska 2011: Chomik, M., M. Krajewska. *Od nominacji do kreacji: rzecz o przekładzie neologizmów science fiction*. Toruń, 2011.

Čermák 2012: Čermák, F. InterCorp: A Contribution to Interlinguistics. – *Prace Filologiczne*, 2012, T. LXIII, s. 67–83.

Grabias 1981: Grabias, S. *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*. Lublin, 1981.

Jadacka 2010: Jadacka, H. Neologizmy jako przedmiot opisu lingwistycznego. – *LingVaria*, 2010, Rok V, nr 1 (9), s. 39–52. <http://www2.polonistyka.uj.edu.pl/LingVaria/archiwa/LV_1_2010_pdf/004_Jadacka.pdf>

Puzynina 1966: Puzynina, J. O pojęciu potencjalnych formacji słowotwórczych. – *Poradnik Językowy*, 1966, nr 8, s. 329–338.

Rodzech-Malek 2012: Rodzech-Malek, J. *W jaki sposób mówi się w Polsce o homoseksualizmie i osobach homoseksualnych? Analiza leksyki na podstawie danych leksykograficznych i tekstowych*. <<http://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/204/Doktorat-J.Rodzech-Malek.pdf?sequence=1/>>

Rospond 1945: Rospond, S. Nowotwory czy nowopotwory językowe. – *Język Polski*, 1945, z. 4, s. 97–105.

Satoła-Staškowiak 2013: Satoła-Staškowiak, J. Contemporary Contrastive Studies of Polish, Bulgarian and Russian Neologisms versus Language Corpora. – *Cognitive Studies/Études Cognitives*, 2013, t. 13, s. 143–160.

Satoła-Staškowiak 2014: Satoła-Staškowiak, J. Edukacja przyszłych tłumaczy w oparciu o korpusy językowe. – В: *Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології*. MegaLing-2013. Збірник наукових праць. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2014, s. 211–223.

Satoła-Staškowiak 2015: Satoła-Staškowiak, J. *Najmłodsza leksyka polska i bułgarska*. Warszawa: SOW, 2015.

Satoła-Staškowiak 2016: Satoła-Staškowiak, J. O angliczowaniu wymowy w polskich i bułgarskich wypowiedziach młodych ludzi. – В: *За словото – нови търсения и подходи. Юбилеен сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Емилия Пернишка*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2016, с. 180–184.

Satoła-Staškowiak, Duszkin 2011: Satoła-Staškowiak, J., M. Duszkin. The Bulgarian-Polish-Russian Parallel Corpus. – *Cognitive*

Studies|Études cognitives, 2011, Vol. 11, p. 241–254.

Sitchinava 2012: Sitchinava, D. Parallel corpora within the Russian National Corpus. – *Prace Filologiczne*, 2012, T. LXIII, s. 271–278.

Smółkowa 2000: Smółkowa, T. Nowe słownictwo w prasie. – In: *Język w mediach masowych*. Red. J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska. Warszawa, 2000, s. 67–78.

Smółkowa 2001: Smółkowa, T. *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*. Kraków, 2001.

Von Waldenfels 2012: von Waldenfels, R. ParaSol: Introduction to a Slavic Parallel Corpus. – *Prace Filologiczne*, 2012, T. LXIII, s. 293–301.

Waszakowa 1994: Waszakowa, K. Tendencje rozwojowe w słowotwórstwie polszczyzny końca XX wieku. – In: St. Gajda (red.). *Przemiany współczesnej polszczyzny*. Opole, 1994, s. 53–60.

Waszakowa 2012: Waszakowa, K. Złożony charakter procesów włączania elementów obcych do języka polskiego (na przykładzie zapożyczenia *celebryta*). – In: A. Mikołajczuk, K. Waszakowa (red.). *Odkrywanie znaczeń w języku*. Warszawa, 2012, s. 286–302.

Joanna Satoła-Staškowiak

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna
Łódź

SEMANTYCZNO-LEKSYKALNA ADAPTACJA WYBRANYCH NOWYCH JEDNOSTEK W JĘZYKU POLSKIM I JĘZYKU BUŁGARSKIM

Summary: Distinct language unification makes one think that the period of assimilation of new units shortens and whole lexemes are integrated into a natural language, although their native equivalents exist in the language. The article discusses different ways to adapt new loanwords into a natural language and also similarities and differences in the assimilation of neologisms into Polish and Bulgarian.

Key words: neologisms, the most recent lexis, new lexis, the latest lexis, new words, new/the newest lexical units, Parallel Language Corpus, The Parallel Polish-Bulgarian-Russian Corpus.

1.0. W językach słowiańskich obserwujemy seryjnie i intensywnie tworzone nowe struktury leksykalne o wspólnych cechach. Mam tu na myśli, podobnie jak K. Waszakowa, S. Grabias, T. Smółkowa, J. Miodek, D. Blagoeva, W. Bondżolova, S. Kolkovska i wielu innych badaczy (por. np. Waszakowa 2011, Waszakowa 2012, Smółkowa 2001, Smółkowa 2010, Благоева 2006, Благоева, Колковска 2013, Бонджолова 2003, Колковска 2010), reprezentację dużej liczby derywatów (np. prefiksów: *anty-*, *de-*, *post-* czy segmentów typu: *seks-*, *techno-*, *cyber-*, itp. (Satoła-Staškowiak 2015: 51–62), obserwowanych także w języku polskim i języku bułgarskim (Satoła-Staškowiak 2013; Благоева, Колковска, Лишкова (ред.) 2013).

Wyrazista unifikacja języka skłania do myślenia, że istotnie skraca się okres asymilacyjny nowych jednostek i przejmowane są do języka naturalnego całe leksemy (por. pol. *peeling*, *lifting*, *skype*, *spinning*, *jogging*, *rafting*). O ile pierwsze trzy neologizmy można tłumaczyć

brakiem ekwiwalentów polskich, o tyle termin *jogging*, *spinning* czy *rafting* mają lub mogą mieć swoje ekwiwalentne realizacje w systemie języka polskiego – por. kolejno: *bieg/bieganie*, *ćwiczenia rowerowe*, czy *spływ/spływanie* (na pontonie). Mimo to, zaczynają (z różnych powodów, między innymi powodów nominatywnych czy ze względu na modę) na równi z innymi słowami funkcjonować w języku naturalnym. Por. przykłady wyekscerpowane z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (dalej NKJP):

*Trenuję **jogging** i **stretching**.*

*Proponuję dla zdrowia wymiennie: rower – **jogging**.*

*Wydolność psychofizyczna organizmu, np. przez uprawianie sportu, **jogging**, zabawy na świeżym powietrzu bardzo się poprawia.*

*Starsi ludzie uprawiający **jogging** czy jazdę na rowerze sto lat temu szokowaliby, a teraz już nie.*

Analiza częstotliwości użycia w NKJP wskazuje, że *jogging* występuje w korpusie 137 razy, a *bieganie* 505. Wnikliwe rozpatrywanie kontekstów okalających badanych leksemów dowodzi, że tylko 63% terminu *bieganie* ma związek znaczeniowy z *jogging*. Pozostałe konteksty wskazują na ‘szybkie przemieszczanie się’, ale bez kontekstu sportowego, np.:

a) być w biegu:

*W środę na oddziale było **bieganie**, myto inkubatory, sprzątano.*

b) być w biegu za czymś lub po coś:

*W tym miesiącu straciłem więcej czasu na **bieganie** po różnych spotkaniach niż na pracę.*

*Picie, palenie, hazard, **bieganie** za kobietami – to poważne i groźne namiętności.*

*Tylko 9% ankietowanych nie odczuwa żadnych uciążliwości przy robieniu zakupów; badani uskarżają się na stanie w kolejkach, **bieganie** po sklepach, dźwiganie sprawunków oraz na przykrości i oszustwa, jakie ich spotykają przy zakupach.*

c) mieć problemy żołądkowe (jako eufemizm):

*Od rana **biegam** do łazienki, nie wiem już co mam zrobić.*

Obserwowany proces „zawłaszczania słowa do języka-biorcy”¹ jest mimo faktu skrócenia czasu akceptacji w języku nadal skomplikowany. Wiele słów, aby zostać zaakceptowanymi w systemie

¹ Termin użyty jak w pracach Krystyny Waszakowej.

języka słowiańskiego (i nie tylko słowiańskiego) przechodzi proces asymilacyjny. W wielu przypadkach obserwowane są formy przejściowe jednostek: pol. *skater/skejter*; *hater/hejter*, *stretch/strecz*, *stretchowy/streczowy*; bułg. *сканер/скенер*, *местер/местър*, *инсайдрство/инсайдерство*.

Zapożyczone w językach słowiańskich wyrazy ulegają konwencjonalizacji. Zamazuje się granica świadcząca o pochodzeniu nowych wyrazów, sami użytkownicy języka mają trudności ze wskazaniem źródeł pochodzenia danego leksemu. Niektóre wyrazy inkorporowane z języków obcych (zwłaszcza z języka angielskiego) nie są „rozpoznawane” przez użytkowników języka naturalnego, gdy zwiększa się ich rola i wchodzą one w relacje słowotwórcze, zamazując tym samym pierwotną wersję słowa i ukrywając „budulec” (Waszakowa 2012) z jakich owo słowo powstało, mimo że były do języka asymilowane stopniowo z uwzględnieniem formy przejściowej, niejednokrotnie zawierającej warianty ortograficzne, synonimiczne czy morfologiczne, por.² pol. *zakupoholik*, *pracoholik* czy *zakupoholiczka*, *pracoholiczka* (te zapożyczone z języka angielskiego (*workaholic*, *shopaholic*) w latach 80. wyrazy posiadały formy przejściowe: *workaholik*, *shopaholik*, zanim przeistoczyły się w obecne wyrazy) i bułg. *работохолик* (także *трудохолик*), *шоохолик* czy *работохоличка* (także *трудохоличка*), *шоохоличка*. Przykładami innych przejściowych polskich form mogą być: *beforka/biforka* (środ.)/*beforek/biforek* (środ.) albo: *twitt/twit/tweet* lub *graficiarz/grafficiarz/grafitowiec/grafitoman* (przykłady za Smółkową 2013).

Na podstawie tego „budulca” dochodzi do kolejnego etapu inkorporacyjnego omawianych zapożyczeń – tworzenia analogicznych derywatów typu: pol. *seksohulik*, *seksoholiczka*; bułg. *сексохолик*, *сексохоличка*. Na marginesie warto dodać, że największy brak świadomości o genezie danego słowa mają osoby nie będące zainteresowane wiedzą o języku, wyłącznie tym językiem się posługujące. Językoznawcy potrafią dokonać analizy leksemów, a nawet dzięki różnym metodom (omawianym również w mojej książce *Najmłodsza leksyka polska i bułgarska*), np. metodzie Piotra Wierzhonia (Wierzhon 2008, 2009a, 2009b, 2010) czy propozycjom Jana Wawrzyńczyka (Wawrzyńczyk 1993, 1999) nie tylko dokonać

² Przykłady dotyczące języka polskiego podano za Krystyną Waszakową.

analizy słowotwórczo-semantycznej, ale także wykorzystać możliwości techniczne do określenia chronologii zjawisk językowych, czy częstotliwości użycia owych środków z wykorzystaniem korpusów językowych.

1.1. Język polski i bułgarski, podobnie jak inne języki europejskie, łączy wiele wspólnych procesów (gospodarczych, kulturowych, politycznych, itd., por. np. Блароева 2006, Satoła-Staśkowiak 2015: 131–142), mających silny wpływ na współczesne języki, tendencje, zjawiska (na różnych poziomach języka w nich zachodzące). Do najbardziej aktywnych procesów językowych zaliczyć można przejmowanie leksyki obcej (angielskiej, amerykańskiej).³ Na temat internacjonalizacji języka powstały już dziesiątki, a może nawet setki rozpraw, choć w przypadku konfrontacji języków polskiego i bułgarskiego jest jeszcze wiele do dodania (Satoła-Staśkowiak 2013).

1.2. Zatrzymajmy się zatem przy wybranych polskich i bułgarskich neologizmach obcego pochodzenia uwidaczniających **różnice** w procesie semantyczno-słowotwórczej adaptacji w polszczyźnie i bułgarszczyźnie. Do analizy wybrano wyrazy notowane od niedawna we współczesnych słownikach, Internecie i w polskich i bułgarskich korpusach językowych, a także w przeprowadzonych przeze mnie w latach 2008–2013 ankietach z native speakerami. Wielostronne badanie i porównywanie haseł dostarcza wiele informacji o polu pojęciowym haseł, ich zakresie, pozwala także na ich weryfikację.

2.0. Język bułgarski.

Punktem wyjścia staną się tu angielskie wyrazy: *upgrade*, *download*, *update*, *attachment*, *browser*, które wraz z rozwojem techniki pojawiły się w specjalistycznym i slangowym języku informatyków bułgarskich, a aktualnie stały się na tyle silnie, że włączono je do *Речник на новите думи в българския език* (2010) autorstwa Perniśkiej, Blagoevej, Kolkovskiej, por. *ингрейд*, *ингрейдвам*, *ингрейдна*, *ингрейдване*; *даунлоуд*, *даунлоудър*, *даунлоудвам*, *даунлоудване*; *индейт*, *индейтвам*, *индейтна*, *индейтване*; *атач-мънт*; *браузър*, *браузвам*, *браузна*, *браузване*, *браузърен*.

³ Proces internacjonalizacji omawiam w rozdziale 11 monografii *Najmłodsza leksyka polska i bułgarska*, por. Satoła-Staśkowiak 2015: 143–150).

О утрwaleniu form typu: *upgrade, download, update, attachment, browser* świadczy nie tylko włączenie neologizmów do słownika, raczej fakt, że wchodzą one w sieć relacji słowotwórczych, poddawane są derywacji i pomnażaniu form w obrębie rodziny wyrazów, są aktywne i popularne (poświadcza to zwiększenie w ostatnim czasie częstotliwości użyć) i są używane nie tylko przez specjalistów, co jest dowodem na przenoszenie się wymienionych terminów do języka ogólnobułgarskiego. *Речник на новите думи в българския език* (2010) poświęca następujące formy powstałe na podstawie angielskich terminów, podając przy tym przykłady użyć⁴.

Двете компании залагат на почти идентичен метод за дистрибуция и продажба – свободен даунлоуд на софтуера.

С навлизането на глобалната мрежа много от по-старите албуми на групата са качени за даунлоуд и така става възможно преоткриването им от по-младото поколение.

Хората, които даунлоудват музика и филми през интернет, са станали толкова много, че отсъствието им от киносалоните и видеотеките е видно с просто око.

За да даунлоудне съдържанието на един аудиодиск, на средния юзър са му необходими около 25 минути, а за видеофилм – 3 часа.

Програмите за даунлоудване от типа Napster постепенно се ориентираха към пиратската размяна на оригинална музика.

Потребителите стават все по-грамотни, с все по-бърз интернет и приближаващи кулминацията на всеки даунлоудър – целият интернет на CD-та в шкафа.

Клиентите, които си купят софтуера на новите цени, не губят правото на безплатен ъпгрейд.

Харддискът е с 10 гигабайта големина, но може да бъде ъпгрейднат двойно.

Ъндейтът се бори с две основни причини за масовото разпространение на вирусите.

Използвай антивирусен софтуер и го ъндейтвай често.

Съдържанието на сайта се ъндейтва ръчно.

Антивирусната програма има нужда от чест ъндейт.

Fora internetowe⁵:

⁴ Przykłady za wymienionym słownikiem.

⁵ Por. także: <http://forum.setcombg.com>; <http://www.download.bg>;

Описание, оценка, **даунлоуд** на демонстрационен, безплатен или софтуер с отворен код. (<http://forum.all.bg/showflat.php/Cat/0/Number/3019852/page/372/fpart/11/vc/1>)

Да **ъпгрейднете** Вашия компютър означава да добавите или да замените някои компоненти или софтуера на вашия компютър, като по този начин удължавате живота му. (<http://computers.mgc.bg/nqkolko-saveti-za-komputri-i-laptopi-i-softueri-remont/121-2010-03-17-18-42-26>)

Ъпгрейждане и промени се налагат и в двата случая – на притежание на компютър и на лаптоп. (<http://pc.zlmi.com/item/31>)

Mortal Kombat ми иска **ъндейт** на дашборда? Да **ъндейтвам** ли? (<http://forum.arenabg.com/topic/5690-mortal-kombat>)

Narodowy Korpus Języka Bułgarskiego:

Вашият уеб **браузър** използва намалено качество на изображенията по подрабване.

В зависимост от телефона, функцията Интернет **браузър** може да се показва в менюто като „Уеб“ или „Интернет“.

Należy zauważyć, że wpisane do Речник на новите думи в българския език (2010) leksemy, poza dwoma (**браузър** i **браузам**), nie mają reprezentacji w dostępnej dla wszystkich części Narodowego Korpusu Języka Bułgarskiego, tworzonym w Instytucie Języka Bułgarskiego Bułgarskiej Akademii Nauk, w którym pracują autorki słownika. Słowa te mają za to poświadczenie w Internecie (blogi, fora, strony internetowe, itp.). Podobnie sytuacja wygląda z leksemami **овърдрафт**, **овърдрафтен** (oba od ang. *overdraft* – pol. limit w rachunku bieżącym, debet).

Кредитът **овърдрафт** се предоставя за допълване на временен недостиг на собствени средства. (https://dskbank.bg/Page/default.aspx?xml_id=bg-BG/Individuals/credits/consumer/overdraft/)

Овърдрафт по разплащателна сметка. (<http://www.sgeb.bg/bg/bankovi-smetki/ovyrdraft-po-razplashtatelna-smetka.html>)

ЗЗД да отговаря за изпълнението на цялото задължение по посочения договор за **овърдрафтен** кредит. (<http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0CEQQFjAD&url=http%3A%2F%2Fvt.judiciary-bg.org>)

Овърдрафтен кредит за компенсирате на временни ликвидни

затруднения. (<http://www.creditland.bg/bg/Index/firms/Default.aspx>)

2.1. O popularności nowych słów tego typu nie świadczy brak odpowiednika znaczeniowego w języku bułgarskim. O nich w swoich artykułach wspominają D. Blagoeva, S. Kolkovska – autorki słownika neologizmów bułgarskich, akcentując swoje niezadowolenie z popularyzujących się form. Źródłem akceptacji jest raczej moda językowa. Niezadowolenia nie kryją również niektórzy użytkownicy języka: „Мразя да ъпдейтвам, ъпгрейдвам и тем подобни! Прецака ми се Ехофона, заради тия глупости!”⁶

Przypomnijmy synonimy niektórych omawianych tu popularnych słów:

атачмънт – прикрепен файл

даунлоуд – сваляне (на компютърни програми от интернет)

даунлоудвам – свалям

даунлоудване – сваляне

ъпгрейд – усъвършенстване

ъпгрейдвам – усъвършенствам

ъпгрейдване – усъвършенстване

ъпдейт – осъвременяване

ъпдейтвам – осъвременявам

браузвам – търся

браузване – търсене

2.2. Konfrontacja modnych i wymienionych wyżej jednostek leksykalnych z odpowiednikami używanymi w języku polskim uwidacznia **różnice**. W języku polskim takie angielsko brzmiące terminy pojawiają się w Internecie i na tematycznych forach (wyłącznie jednostkowo i dotyczą tylko ekwiwalentów wyrazu *upgrade*). Opisywane wyrazy to spolszczone formy slangowe: *upgrejdować* lub *apgrejdować*. Por.:

*Pół roku musisz **upgrejdować** kompa (no może teraz już rzadziej) to ... jak dla mnie zakup PS4 w chwili obecnej nie ma sensu. (PENTAX@PL :: Posiadacze ujawnijcie się ;))*

*Dzięki temu będę mógł zmienić te wpisy w angielskiej Wikipedii, a na końcu podeślę linki (...) i tylko taki opłaca się kupować i **upgrejdować**. (Cierpliwość kontra gruby portfel [Real Racing 3] – Polygamia.pl)*

⁶ Wpis znaleziony w Internecie, por. <http://favstar.fm/users/PippilotaM/status/22691238003>.

Słowa te występują również w ironicznym kontekście, ale nie z powodu mody językowej. Konteksty w jakich pojawiają się te przytoczone wyżej formy ukazują rzecz dość oczywistą, że zostały one sprowadzone do użycy wyłącznie slangowych. Zakres semantyczny tych zapożyczeń charakterystyczny jest dla wąskiej grupy ludzi.

2.3. Rzeczywista realizacja na gruncie języka polskiego znaczeń typu: *upgrade*, *update*, *attachment*, *download*, widoczna jest w sformułowaniach typu – kolejno: *unowocześniać*, *unowocześnienie*, *aktualizacja*, *aktualizować*, *aktualizowanie*, *uaktualniać*, *uaktualnienie*; *załącznik*, *załączać*, *załączanie*; *pobierać*, *pobieranie* (lub *ściągać*, *ściąganie*, lub *ładować*, *ładowanie*, lub *zapisywać*, *zapisywanie*). Por. przykłady ekscerpowane z NKJP:

Następnie jest on konwertowany na załącznik do e-maila i przesłany pod adresem naszej poczty.

Nie należy instalować czegokolwiek, co np. przyszło jako załącznik poczty elektronicznej, nawet jeśli dostaliśmy list od znajomego.

Po zakupieniu pełnej wersji programu użytkownik może bezpłatnie aktualizować go, pobierając uaktualnienia ze strony producenta.

Zarejestrowani użytkownicy mogą aktualizować aplikację przez Internet.

Umieszczam w Internecie swoje wykłady, prowadzę blogi i aktualizuję je pięć razy w tygodniu.

Zapisywanie pisma w postaci skompresowanych map bitowych nie jest proste.

System operacyjny zaczyna się ładować, jednak nie zostaje w pełni uruchomiony, komputer się zawiesza.

Ilościowa analiza wybranych w tym artykule kilku wyrazów, dotyczących terminologii komputerowej, skłania do wniosku, że określone zapożyczenia w języku polskim, choć obecne, wydają się być nieporównywalnie słabsze w odniesieniu do pełnych zapożyczeń bułgarskich. Oczywiście, potrzeba nazywania niektórych nowinek techniki skłoniła użytkowników języka polskiego do zasymilowania form typu: *tablet*, *komputer*, *palmtop*, ale zjawisko zapożyczania nowych słów nie rozpowszechnia się z taką siłą jak ma to miejsce w języku bułgarskim.

3.0. W języku polskim przyjrzyjmy się popularnemu w ostatnim czasie angielskiemu słowu *event*. Ciekawe, że popularność terminu w języku polskim nie ma adekwatnego odzwierciedlenia w aktywności użycia w języku bułgarskim, który wydaje się być średnio

zainteresowany w tym przypadku pożyczką z języka angielskiego, choć oczywiście istnieją sporadyczne przypadki użycia.

Event oznacza w języku polskim, według angielsko-polskiego słownika z 2010 roku, 1. wydarzenie, imprezę lub 2. konkurencję, punkt programu.

Obserwuje się dziś w języku polskim „przejściowy” etap akceptacji słowa *event* (*eventu*, *eventy*, *eventowy*, itp.), choć żaden słownik języka polskiego nie odnotowuje go w swoich zasobach. Mimo to, mamy dziś w Polsce *eventy* dla dzieci, młodzieży, dorosłych. Mamy też *eventy* masowe i dedykowane⁷, często „zawłaszczane” przez media i instytucje, po to, by zaakcentować inność promowanego wydarzenia. Nie można więc zaprzeczyć istnieniu *eventu* w komunikacji ludzi, szczególnie w komunikacji medialnej⁸, a jego obecność poświadcza np. NKJP:

Event ma na celu zaprezentowanie firm założonych przez młodych i odważnych ludzi.

Trudno było wyobrazić sobie poważny event bez jego obecności.

Odeszła w sierpniu 2007 roku, aby kilka miesięcy później wrócić na wielki event w Congress Theatre u boku ATB.

W ramach X Maratonu Poznańskiego Grupa Concordia organizuje event pod hasłem – „Z Concordią aktywnie – biegaj z nami”.

Warto zauważyć, że możliwości adaptacji słowotwórczej omawianego tu zapożyczenia są coraz większe (*event*, *eventu*, *eventem*, *eventy*). Poza *event* NKJP odnotowuje jeszcze jedną formę – *eventowy*, por.

Będzie to zatem trener eventowy, czyli powołany na daną okazję.

W harmonogramie opisane zostały bardzo rozległe plany eventowe.

Propozycje eventowe naszego klubu zostały umieszczone na stronie internetowej.

Cechą charakterystyczną derywatów typu *eventy* (w odniesieniu do liczby mnogiej), *eventowy* (odnoszący się do *eventu*) jest to, że występują one przede wszystkim w komunikacji ustnej.

Analiza licznych kontekstów, także tych przytoczonych w niniejszym artykule, w których użyto słowo *event*, prowadzi do wniosku, że proces inkorporacji rzeczownika *event* trwa i ma związek z modą językową, która nadaje słowu *event* inny, nobilitujący charakter w odniesieniu do polskich określeń synonimicznych typu: *impreza*, *wydarzenie*.

⁷ Por. Wikipedia.

⁸ Por. opis określenia *celebryta* (Waszakowa 2012).

3.1. Zdecydowanie inny charakter mają polskie czy bułgarskie pożyczki dotyczące wyrazów typu *weekend*, które nie są związane tak mocno z modą językową, a zwykłą potrzebą nazywania. Podobna sytuacja dotyczy leksemów typu *blogger*, *jacuzzi*, *spa*, które nie mają ekwiwalentów znaczeniowych zarówno w języku polskim, jak i języku bułgarskim.

3.2. W procesie konfrontacji obu języków (mimo wielu omówionych w moich artykułach podobieństw) wychodzi równie często na jaw, że leksemy bardzo popularne w języku A nie są w ogóle włączane do słownictwa ogólnego drugiego konfrontowanego języka – języka B. Dotyczy to nie tylko omówionych wyżej przykładów terminologii komputerowej, ale np. zapożyczeń w języku polskim angielskojęzycznych wyrazów: *last minute* (832 wyniki notuje NKJP) czy *all inclusive* (131 poświadczeń w NKJP), które albo nie zostały zaadoptowane do języka bułgarskiego, a włączono je za to do słownika języka polskiego jako nowe jednostki językowe, por. np. Słownik Języka Polskiego (<http://sjp.pwn.pl/>) (dotyczy to wyrażenia *last minute*), albo mają w porównaniu z językiem polskim znacznie ograniczony zasięg (jak w przypadku wyrażenia *all inclusive*), por. bułg. *ол инклузив*.

3.3. Przykładem wyjątkowo aktywnego (również w porównaniu z językiem bułgarskim, gdzie słowo istnieje, ale nie jest popularne) w polskich mediach i szybko adaptującego się do języka polskiego terminu jest wyraz *hejter* (od ang. *hater*). Jego fonetyczny zapis świadczy już o częściowej chociaż akceptacji w systemie języka polskiego (mimo obecności w języku polskim słowa, będącego polskim odpowiednikiem – synonimu *nienawistnik*). Analiza kontekstów występowania wyrazu *hejter* i całej grupy wyrazów w gnieździe: *hejt*, *hejter*, *hejtera*, *hejterem*, *hejterzy*, *hejterami*, *hejtowany*, *hejtownik*, *hejtować*, *pohejtować*, itp. (por. <http://www.miejski.pl>) świadczy o tym, że powodem popularności wyrazu *hejter* jest łatwość artykulacji samego słowa i słabszej wyrazu *nienawistnik*, a także odbiór tego drugiego jako terminu przestarzałego, szczególnie, kiedy działalność *hejterów* skupia się głównie w Internecie, a *nienawistników* w innej niż wirtualna rzeczywistości. Por.:

Jeżeli zważyć, że ten sam Zygmunt Hertz na stronie 138 chwali moją „bardzo przyzwoitą notkę biograficzną” o Miłoszu, to czy ten podejrzliwy nienawistnik naprawdę nie zdaje sobie sprawy, że nie ja skreślałem Miłosza z moich podręczników, ale cenzura? (przykład za NKJP)

A do tego, był jeszcze bardzo niemiłym typem. Drażliwy odludek i dziwak, nienawistnik i tchórz. (przykład za NKJP)

Nienawistnik po prostu czeka. Jego celem jest zniszczenie,

połączone z żądzą upokorzenia wroga, dokonania najwyższego aktu pogardy. (przykład za NKJP)

*Wszelki **nienawistnik**, ambicjoner, mitoman, a nawet pisarska menda, wyniesiony przez czasy, potrzebę chwili, rację stanu, salon lub koterię do roli wieszcz, ma prawo w chwilach zakłopotania do autora Drogi królewskiej, Nadziei, Doli człowieczej, Zdobywców. (przykład za NKJP)*

*Ale takiej wojny nie ma, wytoczył ją tylko pan Kaczyński – być może autentyczny **nienawistnik**, ale raczej demagog, który chce zagrać na rusofobii wyborców. (przykład za NKJP)*

*„Letnia zadyma w środku zimy“, czyli Owsiak i **hejterzy**. (przykład za „Newsweek”iem“ 14.01.2014 r.)*

*Roman Giertych wygrał z **hejterami**. Czy portale będą płacić za obraźliwe komentarze? (przykład za „Gazetą Wyborczą“ 10.01.2014 r.)*

*Ewa Chodakowska kontra **hejterzy**. (przykład za „Onet. Życie gwiazd“ 27.08.2013 r.)*

*Ten Arek ostatnio tyle kasy zarobił... a mu się nie należy, on nawet nie jest z tego osiedla! Jesteś **hejterem**. Harował ciężko, zarobił, to ma! (przykład za „Miejskim słownikiem slangu i mowy potocznej“)*

*Zanim zaczniesz **hejtować**, spójrz na siebie!*

*Ja Ciebie tylko zapytałem, a Ty już **hejtujesz**?! (przykład za „Miejskim słownikiem slangu i mowy potocznej“)*

*Hejter/hejterzy i budowane analogicznie ciągi wyrazowe zakończone na -er/-erzy stają się wyraziste stylistycznie i znaczeniowo, występują w derywatach mutacyjnych, por. *spamer/spamerzy, lamer/lamerzy*.*

4.0. Podsumowanie

Omówiona w artykule semantyczno-leksykalna adaptacja nowych jednostek w języku polskim i języku bułgarskim nie może, z uwagi na ograniczony charakter materiału, prezentować pełnego obrazu najnowszych tendencji językowych obserwowanych w obu językach. Taką możliwość winien dać przygotowany przez Joannę Satołę-Staškowiak *Słownik polsko-bułgarskich neologizmów* (por. Satoła-Staškowiak 2016).

W tekście nakreślono niektóre aktualne i odmienne zjawiska w zestawianych językach, podjęto próbę ich analizy, zbadano ich częstotliwość i zakres ze względu na kontekst oraz zwrócono uwagę na etapy adaptacji tych jednostek do systemu języka naturalnego. Dzięki zestawieniu polskich neologizmów i ich bułgarskich odpowiedników

zauważa się silnie reprezentowane tendencje, które mogą stać się podstawą szczegółowych badań nad konkretnymi grupami wyrazów.

Celem ostatnich badań autorki artykułu jest analiza rzeczywistości językowej obu języków (polskiego i bułgarskiego). Przedmiotem tej i innych prac jest pokazanie żywego i najnowszego języka polskiego i bułgarskiego aktywnego w komunikacji językowej, prześledzenie procesów związanych ze wzbogacaniem, modyfikowaniem, skracaniem czy zubożaniem.

W prowadzonych polsko-bułgarskich badaniach konfrontatywnych tak samo interesujące są zbieżne jak i odmienne tendencje obserwowane w najmłodszej leksyce, choć wspólne cechy współczesnych języków słowiańskich doczekały się pokaźniej literatury przedmiotu (por. wybrane tylko pozycje w Literaturze), odmienne są zauważane, lecz w kontekście modnego opisu internacjonalizmów mają słabszą reprezentację. Owa odmiennność jest tym bardziej interesująca, że obecnie więcej nas łączy, a nie dzieli. Każde odstępstwo od przewidywanych w literaturze przedmiotu reguł, prognoz dotyczących zachowania określonych jednostek (asymilacji, barku asymilacji, derywacji, braku derywacji itp.) warte jest zauważenia.

Najnowsza leksyka nie zawsze zadowala językoznawców, powodów jest wiele: moda językowa, trywialność, potoczność, wulgarność, uniwerbalizacja czy mieszanie stylów wypowiedzi. Interesująca jest jednak, mimo dużego czasem sprzeciwu, adaptacja neologizmów do systemu naturalnego języka i proces, dzięki któremu do niej dochodzi.

Skróty

środ. – środowiskowe

Literatura

Satoła-Staškowiak 2013: Satoła-Staškowiak, J. Neologizmy bułgarskie, polskie i rosyjskie w ujęciu konfrontatywnym. – В: Благоева, Д., С. Колковска, М. Лишкова (ред.). *Проблеми на неологията в славянските езици*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013, с. 21–30.

Satoła-Staškowiak 2015: Satoła-Staškowiak, J. *Najmłodsza leksyka polska i bułgarska*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2015.

Satoła-Staškowiak 2016: Satoła-Staškowiak, J. Współczesna polsko-bułgarska i bułgarsko-polska leksykografia (na podstawie prac nad „Słownikiem polsko-bułgarskich neologizmów“). – B: *Лексикографията в началото на XXI в.* София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016, s. 523–530.

Smółkowa 2001: Smółkowa, T. *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*. Kraków: Wydawnictwo IJP PAN, 2001.

Smółkowa 2010: Smółkowa, T. Nowe słownictwo w prasie. – In: Bralczyk, J., K. Mosiołek-Kłosińska (red.). *Język w mediach masowych*. Warszawa: Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O“, 2010, s. 67–78.

Smółkowa 2013: Smółkowa, T. (red.). *Słowa, słowa... czy je znasz?* Kraków: Instytut Języka Polskiego, 2013.

Waszakowa 2011: Waszakowa, K. Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku: dynamika procesów sprzyjających internacjonalizacji. – *Исследования по славянским языкам*, 2011, № 16(1), s. 125–142.

Waszakowa 2012: Waszakowa, K. Złożony charakter procesów włączania elementów obcych do języka polskiego (na przykładzie zapożyczenia *celebryta*). – In: Mikołajczuk, A., K. Waszakowa (red.). *Odkrywanie znaczeń w języku*. Warszawa, 2012, s. 286–302.

Wawrzyńczyk 1993: Wawrzyńczyk, J. Uwagi o rejestracji polszczyzny dwudziestowiecznej. – In: Lubaś, W., F. Sowa (red.). *Wokół słownika współczesnego języka polskiego III. Zakres selekcji i informacji*. Kraków, 1993, s. 33–40.

Wawrzyńczyk 1999: Wawrzyńczyk, J. Nowe słownictwo polskie. Fikcje i fakty. – *Semiosis Lexicographica*, 1992, vol. 2.

Wierzchoń 2008: Wierzchoń, P. *Jaskółki przejawów internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Łask, 2008.

Wierzchoń 2009a: Wierzchoń, P. Jak prawdy dokumentacyjnie szukano i co znaleziono w materiałach prasowych okresu 1839–1939. – In: Mańczak, W., P. Wawrzyńczak (red.). *Prawda – prawdy – mity – fałsze w językoznawstwie*. Warszawa, 2009, s. 144–200.

Wierzchoń 2009b: Wierzchoń, P. Lingwochronologizacja na usługach słowotwórstwa gniazdowego. – *Kwartalnik Językoznawczy*, 2009, nr. 1, s. 56–70.

Wierzchoń 2010: Wierzchoń, P. Torując drogę teorii lingwochronologizacji. – *Investigationes Linguisticae*, 2010, vol. XX, s. 105–185.

Благоева 2006: Благоева, Д. Неологизмите в съвременния български език. – *Български език и литература*, 2006, № 6, с. 16–25.

Благоева, Колковска 2013: Благоева, Д., С. Колковска. Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. – В: *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология*. Под научната редакция на Лилия Крумова-Цветкова, Емилия Пернишка. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013, с. 215–394.

Благоева, Колковска, Лишкова 2013: Благоева, Д., С. Колковска, М. Лишкова (ред.). *Проблеми на неологията в славянските езици*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.

Бонджолова 2003: Бонджолова, В. *Неологичен речник*. Велико Търново: Gaberoff, 2003.

Колковска 2010: Колковска, С. Лексикални неологизми в български език, възникнали от чужди инициални абривиатури. – *Български език*, 2010, № 4, с. 21–30.

Źródła

KPWN: Korpus PWN: <http://www.korpus.pwn.pl/>

NKJB: Narodowy Korpus Języka Bułgarskiego: <http://www.search.dcl.bas.bg/>

NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego: <http://www.nkjp.pl/>

Równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski (wersja eksperymentalna)

Речник на новите думи в българския език. Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. София: Наука и изкуство, 2010.

**Сия Колковска
Диана Благоева**

Институт за български език – БАН
София

ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯТА И НЕЙНАТА РОЛЯ В НЕОЛОГИЗАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (В СЪПОСТАВКА С ПОЛСКИ)

Summary: The paper discusses the role of determonologization for the enrichment of the Bulgarian and Polish language with semantic and phraseological innovations. It analyses the peculiarities of the new meanings and new phraseological units which are a result of determinologization. The paper also outlines the contribution of that process for the intellectualization of the language.

Key words: determonologization, new senses, new phraseological units, Bulgarian language, Polish language

1. Въведение

Наблюдаването от края на XX в. насам интензивно обновяване на речниковия състав на славянските езици е свързано с активизирането на определени езикови тенденции и явления, между които немаловажно място заема детерминологизацията. Това явление е една от основните прояви на взаимодействието между терминологичните системи и общоупотребимия език и е тясно свързано с тенденцията към интелектуализация (Колковска 2015, Радева 2017: 181).

Ролята на детерминологизационните процеси за обогатяване на съвременната българска лексика с нови значения и нови фразеологични единици е сравнително слабо проучена, което мотивира интереса ни към тази тема. В българското езикознание

досега не е разглеждан въпросът за неофразеологизацията, протичаща чрез детерминологизация. Някои аспекти на неосемантизацията чрез детерминологизация, засягащи метафоричните модели, по които възникват нови детерминологизирани значения, както и други проблеми, са разглеждани в предходни публикации на С. Колковска (Колковска 2012а, Благоева, Колковска 2013: 324–325, Колковска 2017). Примери за детерминологизиране на лексика от различни терминологични области в най-новия период посочват в свои разработки М. Михайлова-Паланска, В. Георгиева, Кр. Симеонова и др. (Михайлова-Паланска 2013, Георгиева 2014, Симеонова 2016).

По-задълбочените наблюдения върху функционирането на новите детерминологизирани значения в българския език дават възможност да се установят някои по-трайни тенденции в тяхната употреба и в динамиката им, за чиято проява в езика е необходим по-продължителен период, да се отбележат техни характерни особености, които не са били отчетливо изявиени преди, както и да се регистрират и анализират най-нови номинации, получени чрез детерминологизация. На тези проблеми, както и на проучването на новите фразеологични единици, възникнали чрез детерминологизиране на терминологична лексика, е посветена настоящата разработка. С цел да бъдат по-ясно открити анализираните езикови факти и явления за съпоставка е привлечен материал от полския език.¹

2. Схващания за същността на детерминологизацията в славянското езикознание

В славистичната литература детерминологизацията, като една от проявите на „лексикалната осмоза“ (Buttler 1979: 58) между терминологичните системи и общоупотребимата лексика, се определя най-общо като „преминаване на термини от дадена научна област в общоупотребимия език“ (Попова и др. 2007: 100; вж. също сходни дефиниции при Poštolková 1984: 93, Vidovič Muha 2000: 116, Waniakowa 2003: 13, Szczepańska 2004, Žele 2004, Žagar

¹ Материалът за изследването е извлечен от речниците на неологизмите в двата разглеждани езика (вж. приложения списък с източници) и чрез собствена екскерпция. Дефинициите на новите значения се привеждат по използваните неологични речници.

2005: 35, Васенко и др. 2008: 78 и др.). По въпроса за механизмите, по които се извършва този процес, между изследователите няма единство и с термина *детерминологизация* биват означавани две различни прояви на проникване на терминологична и професионална лексика в общоупотребимия език.

2.1. Според едно от разпространените виждания детерминологизацията се свежда до разширяване на сферата на употреба на термина и преминаването му в общоупотребимия език без промяна в денотативната му отнесеност. В българското езикознание подобно схващане застъпват например В. Зидарова, М. Божилова (Зидарова 2006, Божилова 2013), в руското – А. Суперанска (Суперанская и др. 2012: 133), в украинското – Н. Клименко, О. Михалевич (Клименко 2009: 100, Михалевич 2009: 138) и др. Според М. Божилова детерминологизацията освобождава научния термин от неговата тясна обвързаност с научния стил и прави възможно участието на специална лексика като градиво на останалите стилове на книжовния език, включително и на разговорния (Божилова 2013: 710).

Явлението, при което терминът получава разпространение извън рамките на съответната тясноспециална сфера (например в научно-популярния стил, в медийния дискурс, в разговорната реч, в езика на художествената литература и пр.), като запазва денотативната си отнесеност, бива определяно още и като деспециализация (Мелех 2004, Шмелева 2010), детерминологизация в широк смисъл (Poštolková 1984) или частична детерминологизация (Hikitiņa 1978, Holubová 2000: 157, Žagar 2005, Бычкова 2011: 460).

При така разбирания процес на детерминологизация в новата сфера на употреба на термина се актуализират само определени семи от неговата семантична структура, във връзка с което протича опростяване на съдържанието на назоваваното понятие. Степента на опростяването може да е различна: ниска, средна или висока (Мелех 2004). Според някои автори в резултат от това възниква „нова дума с терминологично значение, която изисква вече не дефиниция, а тълкувание“ (Суперанская и др. 2012: 133) и която е омоним на съответния изходен термин, тъй като функционира в различна от първоначалната езикова подсистема (Прохорова 1996, Тезина 2015). Подобни единици биват определяни също като „полутермини“ (Poštolková 1983: 30, Žele 2004).

Според други изследователи разширяването на сферата на употреба на термина и навлизането му в общоупотребимия език води не до омонимия, а до придобиване на двойствен статут на термина, който се превръща в консубстанционален². От една страна, той продължава да функционира като терминологична единица в съответната специална област. От друга страна, с употребата и утвърждаването му в по-широки функционални сфери означеното от него понятие се приобщава към понятийната система на общоупотребимия език. Това лишава съответната лексикална единица от двете основни характеристики на термина: да означава понятие от специална сфера и да функционира в ограничена (научна или професионална) област (Попова 2012: 29 и сл.). Тази особеност е илюстрация на сложното отношение и взаимодействие между терминологичните системи и общоупотребимия език.

2.2. Според другото разпространено схващане детерминологизацията е процес, при който терминът преминава в общоупотребимия език с ново, нетерминологично значение. При това се наблюдава разширяване на семантичния обем на терминологичната единица и възникване на ново, преносно значение по пътя на семантичната деривация. Разглежданото явление бива определяно още като детерминологизация в тесен смисъл (Poštolková 1984) или пълна детерминологизация (Никитина 1978, Holubová 2000, Žagar 2005, Бычкова 2011).

В българското терминознание такова виждане се застъпва в концепцията, разработена от М. Попова (Попова 1985, Попова 2009, Попова 2012) и следвана в работите на други изследователи (Петкова 2010, Колковска 2012а, Благоева, Колковска 2013: 324, Крумова-Цветкова 2013, Михайлова-Паланска 2013, Георгиева 2014, Симеонова 2016: 114–116, Радева 2017: 181 и др.). Според тази концепция терминът, освен че разширява сферата си на употреба, с новото си значение означава нов денотат и ново понятие, което не принадлежи към специална сфера. Така, по думите на М. Попова, терминът се откъсва от изходната понятийно-денотативна система и се превръща в общоупотребима дума или словосъчетание с терминологичен произход. По този резултат детерминологизацията се отличава от процеса, при който

² По определението на С. Гриньов (Гринев-Гриневич 2008: 25).

при преминаването си в общоупотребимия език термините запазват денотативната си отнесеност, без да се прекъсва връзката им със специалната област, от която произхождат (както е например при термини като *демокрация*, *парламент* и др.) (Попова 2012: 535). Сходно виждане за детерминологизацията застъпват и някои руски лингвисти (Лейчик 2000: 23, Мелех 2004, Шмелева 2010: 49 и др.).

Тук се придържахме към второто от изложените схващания за същността на детерминологизационните процеси. Разбирана по този начин, детерминологизацията има многоаспектен характер и, както отбелязва А. Багиян, представлява „комплексен процес на когнитивно-семантични преобразования на терминологичните единици (активизация и промяна на когнитивните структури на знанията; трансформация на семантичния обем на термина; поява у терминологичната единица на адитивни конотативни отсенки), който се характеризира с набор не само от когнитивни и семантични, но и психолингвистични и лингвостилистични фактори“ (Багиян 2015: 6)

Трябва да се отбележи, че между двете представени схващания за същността на детерминологизацията няма непреодолима граница. Според редица учени разширяването на функционалната сфера на употреба на термина и възникването на ново, преносно значение, което не е свързано с понятийно-денотативната система на специалната област, към която принадлежи съответната терминологична единица, представляват два последователни етапа (стадия) в детерминологизационния процес (разглеждан в по-широк смисъл) (Poštolková 1984, Мелех 2004, Лубожева 2006, Михалевич 2009, Акинин 2010 и др.). Действително, наблюденията показват, че в повечето случаи разширяването на сферата на функциониране на термина е предпоставка за семантичен развой, но същевременно далеч не всеки деспециализиран термин става част от общоупотребимия език и развива ново значение. За по-голяма прецизност смятаме за уместно посочените два процеса да бъдат назовавани с различни термини, съответно: деспециализация и детерминологизация.³

³ Термините деспециализация и детерминологизация нерядко се използват като взаимозаменяеми, като значението им се отъждествява (вж. Бычкова 2011: 459 и цитираната там литература, Маринова 2013 и др.).

Предмет на разглеждане тук е детерминологизацията (в уточнения по-тесен смисъл) в новата българска и полска лексика. Този процес протича под две основни форми, които ще разгледаме по-подробно: развитие на ново, преносно значение при терминологична единица и фразеологизиране на многосъставен термин.

3. Детерминологизация и неосемантизация

3.1. Терминологични системи, които са източник на нови детерминологизирани значения

При обогатяването на общоупотребимия език с детерминологизирани значения се използва лексикалният ресурс на разнообразни терминосистеми (вж. по-подробно за български Колковска 2012а, Благоева, Колковска 2013). Активност в процеса на детерминологизация проявяват термини от следните специални области:

- икономика (*дивидент*, напр. *извличам политически дивиденти*; *гратисен период* книж. ‘период след въвеждане на дадена законова норма, забрана и под., през който не се изисква спазването им или не се налагат санкции при неспазването им’; *boom* ‘duży popyt na coś, nagła popularność czegoś, moda na coś’, *dyskont* ‘duży sklep mający stosunkowo mały asortyment towarów w niskich cenach’, *akcyza* ‘nalepka na butelkach z alkoholem i paczkach papierosów dokumentująca wniesienie opłaty podatkowej’),

- медицина (*коланс*, *реанимирам*, *токсичен*; *allergia* ‘przesadna, silna, nie do opanowania niechęć do kogoś lub czegoś, a zwłaszcza negatywne, intelektualne i emocjonalne nastawienie wobec kogoś lub czegoś (nie zawsze mające racjonalne uzasadnienie)’; *syndrom* ‘zespół cech charakterystycznych dla jakiegoś zjawiska, zwykle negatywnego, lub charakterystycznych dla osoby, która doświadczyła skutków takiego zjawiska’, *toksyczny* ‘mający negatywny, destrukcyjny wpływ na innych, wyniszczający ich psychicznie’, *amputacja*),

- биохимия (*адреналин*; *adrenalina* ‘bardzo silne pobudzenie, poruszenie, stan bardzo dużego napięcia’),

- химия (*aerozol* *pot.* ‘pojemnik ciśnieniowy zawierający substancję do rozpylania’, *žel* ‘kosmetyk lub preparat leczniczy mający galaretowatą konsystencję’),

- биоинженерство (*клонинг*),

- физика (*вакуум*),
- компютърни технологии (*бъгвам се, рестартирам*),
- военно дело (*торпилирам*),
- автомобилизъм (*тунингване; tuning* ‘zmiana, nadanie rzeczom starym nowocześniejszego lub innego wyglądu’),
- право (*alibi* ‘usprawiedliwienie czegoś, często – wykrętne’, *dewolucja*)
- религия (*зур*, *мантра*, *зомби*; *guru* ‘osoba będąca autorytetem w jakiejś dziedzinie’, *charyzma* ‘szczególne cechy wyróżniające jednostkę, decydujące o jej wyjątkowym wpływie na innych’, *lustracja* ‘akcja mająca na celu odsunięcie od władzy ludzi skompromitowanych, współpracujących ze Służbą Bezpieczeństwa’),
- история (*абдикирам, олигарх*),
- езикознание (*артикулирам; artykułować*),
- филмово изкуство (*трилър* ‘събитие, свързано с извършване на престъпление, използване на насилие’, напр. *В курорта се разигра истински трилър.*; *римейк* ‘събитие, обикновено в общественно-политическия живот, което вече се е случвало’, напр. *Ситуацията е римейк на други подобни ситуации в родната действителност.*),
- техника (*generator* ‘przyczyna, źródło czegoś’, *dopalacz środ.* ‘coś, co poprawia, wzmacnia działanie czegoś’),
- спорт (*xemmpuk, donuz; falstart pot.* ‘nieudana próba, nieudany początek czegoś’, *ekstraklasa* ‘grupa ludzi najwyżej ocenianych w jakimś środowisku; elita’, *finiszować* ‘kończyć coś’),
- геология (*tapnięcie* ‘gwałtowne zahamowanie rozwoju czegoś’),
- палеонтология (*dinozaur środ.* ‘idol sprzed lat, zwłaszcza piosenkarz, który po długiej przerwie wraca na estradę ze starym repertuarem’),
- печатарство (*wklejka* ‘próbka kosmetyku umieszczona w czasopiśmie obok jego reklamy’),
- зоотехника (*brojler środ.* ‘ktoś, kto rozbudowuje swoją muskulaturę korzystając ze środków wspomagających, takich jak np. sterydy’).

Наблюдава се детерминологизиране и на терминологични единици, принадлежащи към няколко специални сфери, срв. в

български съществителното **рестарт**, термин от областта на компютрите и техниката, което развива ново преносно значение ‘подновяване на процес, дейност, отношения след известно прекъсване’ (напр. *Финансовият министър коментира, че няма достатъчно доводи за рестарт на проекта*. Класа, 2013, бр. 1533); в полски – политическия и спортен термин **lider** с ново значение ‘osoba, przedsiębiorstwo, instytucja lub państwo uznane za najlepsze w jakiejś dziedzinie’.

Характерна особеност на детерминологизацията в съвременния период е предпочитанието към названия от областта на религията, свързани с различни нехристиянски религиозни вярвания: с източни религии като индуизма и будизма (при **мантра**, **гуру**; **guru**), с вуду религията (при **зомби** и **зомбирам**) и с шаманизма (при **шаман** и **шаманство**). Друга специфика е относително по-голямата активност на термини от областта на икономиката (въпросът е разгледан по-подробно за български от Колковска 2007, Ангелова, Митрева 2013), както и на медицински и биохимични термини, срв. детерминологизирани значения на **адrenalин**, **реанимирам** (‘възстановявам нещо, чието съществуване е силно застрашено или почти преустановено’, напр. *реанимирам проект, реанимирам селското стопанство*), **колапс** (‘тежко, кризисно състояние или разруха на нещо’, напр. *демографски колапс*), **токсичен** (за чувства, мисли); **adrenalina**, **toksyczny**, **amputacja**.

Възникването на нови детерминологизирани номинации е постоянен процес, при който постепенно се разширява кръгът на терминосистемите, от които протича трансфер на специални названия. Възникналите по-нови⁴ детерминологизирани значения при лексемите **бъгвам** **се/бъгна се** и **тунинг**, **тунигване**, **тунигвам**; **tuning** например свидетелстват, че през последните години на детерминологизиране се подлага и терминологична и професионална лексика от компютърната и автомобилната сфера. Интересен е фактът, че компютърните термини и професионализми сравнително рядко се детерминологизират, макар че повечето от тях се използват широко и извън специалните сфери на комуникация, т.е. претърпяват деспециализация. Освен съществителното **рестарт** и производния от него глагол **рестартирам** като

⁴ Определението „по-нови“ е условно, тъй като рядко може да се посочи със сигурност моментът на поява на новото название.

пример може да се посочи и глаголят *бъгвам се/бъгна се*, при който чрез метафоризация се развива детерминологизирано значение ‘изпадам в състояние на преумора, затормозеност, което ми пречи да изпълнявам задълженията си’. Това значение все още не е регистрирано в писмени източници и засега се употребява главно в разговорната реч. Съотносително значение се наблюдава при адективизиращото се причастие *бъгнат*, което придобива значение в разговорната реч ‘който е изпаднал в състояние на преумора, затормозеност’. В полски не се откриват нови детерминологизирани значения при компютърните термини.

В български при лексемите *тунинг*, *тунинговане* и *тунинговам*, принадлежащи към терминосистемата и професионалния език от сферата на автомобилизма⁵ и използвани и в общоупотребимия език със специалното си значение, през последните години се развиват метафорични детерминологизирани значения, с които се означава коригирането на определени части от тялото или лицето на човек (чрез поставяне на силикон, пластична операция и др.) с цел разкрасяване и главно – придобиване на по-предизвикателен и сексапилен външен вид. Срв. примерите: *Ако не е тунинговано, едно момиче трудно ще пробие в развлекателния браниш*. Тема, 2013, бр. 46; *Момичето е минало през тунинг; тунингована дама*. Семантичното развитие на глагола *тунинговам* е последвано от появата на непреходен глагол *тунинговам се* със значение ‘подлагам се на корекция на определени части от тялото или лицето си, за да се разкрася, да придобия по-предизвикателен и сексапилен външен вид’ (срв. *Тунингова се с хиалурон в устните.*). В полски новият термин *tuning* започва да функционира и с детерминологизирано значение ‘zmiana, nadanie rzeczym starym nowocześniejszego lub innego wyglądu’, срв. *Joanna Paradecka pomysł na tuning używanych męskich ubrań przywiozła z Londynu. Tam panuje absolutne przyzwolenie dla modowych szaleństw i odjazdów.*⁶ Съотносително значение се развива и при производното прилагателно *tuningowy*.

Неосемантизацията чрез детерминологизиране протича чрез метафоричен пренос (срв. *гуру*, *трилър*, *клонинг*; *brojler*, *dinozaur*,

⁵ Тези термини в други свои значения се употребяват и в компютърната сфера.

⁶ Примерът е от Smółkowa 2013.

guru) или (предимно в полски) чрез метонимия (срв. *микс*; *akcyza*, *aerazol*, *żel*). Конкретните модели на метафоричен и метонимичен пренос са описани в предишни публикации на С. Колковска (Колковска 2012а, Благоева, Колковска 2013), поради което тук няма да се спираме върху този въпрос.

3.2. Комуникативни сфери на употреба на новите детерминологизирани значения

Установено е, че терминосистемите служат най-активно като източник на номинативни средства за обогатяване на езика на медиите и политическия дискурс, където потребността от оригинални експресивни номинации е постоянна. Голяма част от новите детерминологизирани значения означават денотати, свързани с обществено-политическия живот: с участници в него (политици и публични личности, партийни формации и др.) или с характерни за него действия, явления, срв. *шаман* (*червен шаман*), *гуру* (*партиен гуру*), *клонинг* (на партия), *мантра* (*ирон.* ‘твърдение, повтаряно многократно от политици, политолози и др. с цел да се внуши на обществото определена идея’, напр. *предизборна мантра*), *абдикирам* (‘за държава, институция – преставам да изпълнявам задълженията си в дадена област’, напр. *Държавата абдикира от здравеопазването.*), *торпилирам* (‘застрашавам или възпрепятствам осъществяването на нещо’, напр. *торпилирам преговори*); в полски – *artykułować*, *lustracja*. В по-редки случаи детерминологизираните значения означават денотати от сфери извън обществено-политическия живот, срв. разпространените в разговорната реч нови преносни значения на *зомби* (‘човек, който изпълнява сляпо чужда воля’), *микс* (‘смесица от различни съставки, елементи’), *адrenalин* (‘състояние на силна, обикн. приятна възбуда, вълнение, напрежение’), *бъгвам се*; в полски – *adrenalina*, *dinozaur*, *brojler*.

Дори и след преосмислянето си детерминологизираните названия носят отпечатъка на езиковия пласт, от който произлизат. Ето защо употребата им в медийния дискурс допринася за неговата интелектуализация.

Характерно е, че някои от новите детерминологизирани значения, най-вече тези от обществено-политическата сфера, са стилистично маркирани и изразяват иронично или неодобрително отношение към назованите лица и явления (срв. *абдикация*, *шаман*, *гуру*, *мантра*, *зомбирам*; *brojler*). Особеното тук е, че за целите на

експресивното назоваване се преосмислят лексеми, които поради своята терминологична природа са лишени от експресивност и оценъчност. В този смисъл детерминологизираните номинации са показателни за креативните способности на носителите на езика да създават експресивни изразни средства, като черпят за това лексикален материал дори и от функционални сфери, които изключват изразяването на експресия.

3.3. Динамика при новите детерминологизирани значения

Значителна част от разглежданите неосемантизми заемат място в периферията на семантичното пространство на общоупотребимия език. Те са отличават помежду си по своята употребимост и честотност, като в отделните случаи перспективите по отношение на развоя им и утвърждаването им в езиковата система са различни.

Факторите, които обуславят функционирането и закрепването на новите детерминологизирани значения в лексикалната система, са с разнороден характер – както извънезикови (комуникативна важност и актуалност на означените денотати), така и езикови. Вътрешноезиковите фактори са свързани със специфичните за всеки термин обстоятелства, съпровождащи неговата детерминологизация. Като отчитаме обстоятелствата, при които протича този процес при отделните номинации, установяваме следните три случая на детерминологизация на термини:

а) В общоупотребимия език навлизат термини с тясно-специална употреба, които са утвърдени отдавна в съответната специална област, но са слабо познати в други комуникативни сфери, напр. *артикулирам*, *девиация*, *gratisen период*; *lustracja*, *dewolucja*. Новите детерминологизирани значения на тези термини имат книжен характер.

б) Детерминологизират се термини, които са проникнали с терминологичното си значение и в други комуникативни сфери, т.е. претърпели са деспециализация, напр. *вакуум*, *адреналин*, *токсичен*, *реанимирам*; *alergia*, *adrenalina*, *toksyczny*, *brojler*.

в) Детерминологизацията протича при термини неологизми, които много скоро след появата си получават разпространение и в по-широки функционални области, а впоследствие развиват нови, нетерминологични значения, напр. *клонинг*, *допинг*, *римейк*; *tuning*. Детерминологизирането на тези термини се предхожда от бързо разширяване на тяхната сфера на употреба извън тясноспециалната

им област, т.е. от деспециализирането им. Така преминаването в общоупотребимия език и семантичното преосмисляне на термина протичат в рамките на много кратък период.

Установените три случая на детерминологизация позволяват да се открият някои закономерности в интеграцията на новите детерминологизирани значения в лексикалната система на езика. Благоприятен фактор, подпомагащ разпространяването и утвърждаването на тези неосемантизми, е предхождащото проникване на изходните термини в общоупотребимия език с тяхното специално значение, при което те стават известни на по-широк кръг от носителите на езика. Такава ситуация се наблюдава във втория и третия случай на детерминологизация, разгледани по-горе. Деспециализацията на термина е предпоставка за това възникналото при него детерминологизирано значение да бъде възприето и да се наложи по-лесно в речевата практика. Обратно, при термини, чиято детерминологизация не е предшествана от деспециализация (напр. *артикулиране*, *девиация*; *dewolucja*), се наблюдава по-ниска честота на употреба на новото, преносно значение, поради което неговото закрепване и утвърждаване в езиковата система в повечето случаи е затруднено.

3.4. Тенденции в употребата на новите детерминологизирани значения

Може да се открият следните тенденции във функционирането и динамиката на разглеждания тип неосемантизми в общоупотребимия език:

а) Значителна употребимост и бързо утвърждаване

Някои от новите детерминологизирани значения относително бързо загубват неологичния си характер, показател за което е включването им в общите тълковни речници. Такъв е случаят с новите значения на термините *дивидент* и *реанимирам* в български, отразени в съответни томовете на многотомния *Речник на българския език* (<http://ibl.bas.bg/rbe/>), както и на термините *adrenalina*, *dinozaur*, *boom*, *generator* в полски, регистрирани в електронното издание *Wielki słownik języka polskiego*⁷ (WSJP), което е най-мощният съвременен лексикографски проект за полския език.

б) Напредък в узуализацията на детерминологизираните

⁷ <http://www.wsjp.pl/>

Според данни от корпуса pITenTen12 (<https://www.sketchengine.co.uk>), съдържащ над 7,7 милиарда думи, в полския език значителна фреквентност показват новите преносни значения съответно на прилагателното *toksyczny* (в корпуса са отбелязани 354 срещания на съчетанието *toksyczni rodzice*, 278 на израза *toksyczny związek* и др., виж Фигура 2) и на глагола *artykułować* (над 800 срещания).

The screenshot shows the Sketch Engine web interface. The search bar at the top contains 'Polish Web 2012 (pITenTen12_RFTagger)'. The left sidebar shows navigation options like Home, Search, Word list, Word sketch, Thesaurus, Sketch diff, Corpus info, My jobs, and User guide. The main area displays 'Word sketch item 278 (0.03 per million)' and a concordance list. The list shows several instances of the phrase 'toksyczny związek' in context, such as 'ale ja bede mniej cierpliwa i nie bede w toksycznym związku 22 lata odejde aby byc szczesciwa' and 'oczy i zrozumialam ze jest pozostane w tym toksycznym związku do konca zycie bede nieszczesciwa'.

Фигура 2. Конкорданси с употреба на израза *toksyczny związek* в съвременни писмени текстове в корпуса pITenTen12

Високата честота на употреба, дължаща се преди всичко на външни фактори като актуалност и обществена значимост на означаваното явление, повишава перспективите за утвърждаване на новите детерминологизирани значения.

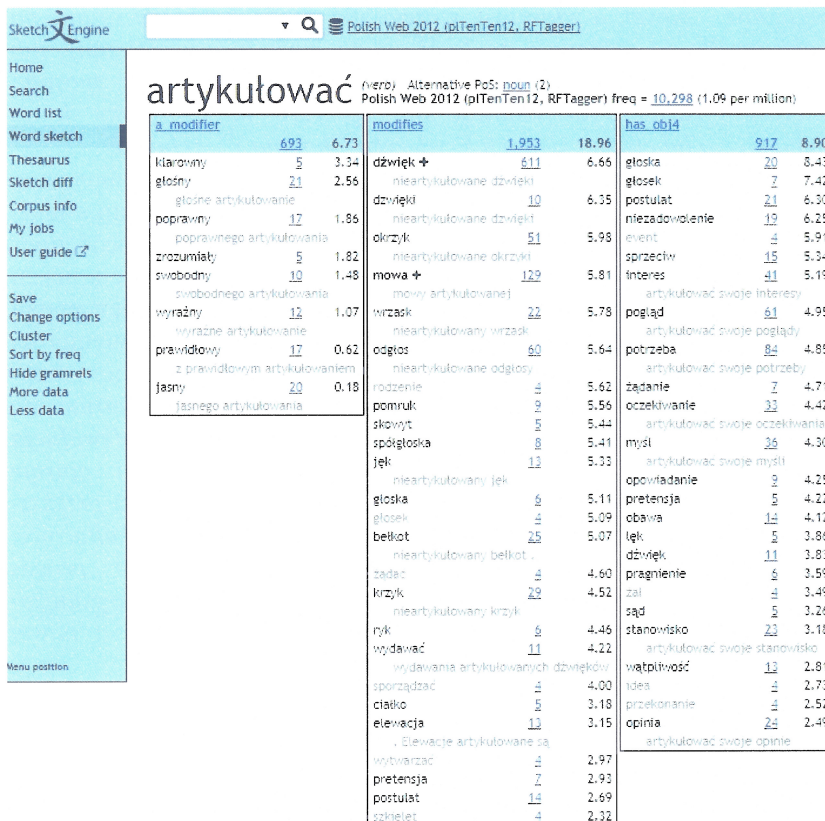
Показател за това, че възникналият чрез детерминологизация неосемантизъм се стабилизира в семантичното пространство на езика и показва добра перспектива за утвърждаване (без гаранция, че това непременно ще се случи), е разширяването на синтагматичните връзки на лексемата, в чиято семантична структура е развито съответното ново значение. Например в български новото метафорично значение на *вакуум* ‘отсъствие или недостатъчност на нещо важно, съществено в дадена област, сфера’ се реализира в разнообразни контексти и в съчетание с различни модификатори,

срв. *законов* (правен, нормативен, идеологически, властови, управленчески, кадрови, духовен, ценностен, морален) *вакуум*, *вакуум на пазара* и др. Разширяване на синтагматичния потенциал показва и съществителното *гуру* в детерминологизираното си значение, което се реализира в нарастващ кръг съчетания, отнасящи се до понятия от различни области (икономика, музика, мода, спорт и др.), срв. *борсов* (пазарен, маркетингов, инвестиционен, компютърен, музикален, китарен, моден, фешън, кулинарен, любовен, интелектуален, спортен, баскетболен, танцов, джаз, денс) *гуру*, *гуру на суровоядството*.

В полски особено широк е синтагматичният потенциал на новите значения на прилагателното *toksyczny*, срв. *toksyczny partner* (*szeef, romans, układ, związek, wpływ na kogoś*), *toksyczna matka* (*osoba, praca*), *toksyczni ludzie* (*rodzice*), *toksyczne dzieci* (*relacje, więzi*), на съществителното *boom*, срв. *boom koszykarski* (*motoryzacyjny, piłkarski, rockowy, samochodowy, tenisowy, turystyczny, edukacyjny, snowboardowy, technologiczny, żeglarski, żeglugowy*), *boom krwiodawstwa* (*urodzeń*), *boom na budownictwo* (*na działki, na kredyty, na hip-hop, na judo, na kluby kulturyistyczne, na koszykówkę, na metal i rock, na muzykę, na techno, na służby*)⁸, както и на глагола *artykułować*, срв. *artykułować postulat* (*sprzeciw, interesy, poglądy, potrzeby, żądania, oczekiwania, pretensje, obawy, lęk, pragnienie*), виж Фигура 3).

Косвен показател за протичаща интеграция в езиковата система на възникналото чрез детерминологизация ново значение е развитието на съотносителни значения при деривати на съответната лексема (виж по-подробно Колковска 2012б, Благоева, Колковска 2013: 365). Прояви на такъв интегративен процес се наблюдават при част от разгледаните тук неосемантизми, например при детерминологизираните значения на *шаман*, *адреналин*, *зомби* в български, *alergia*, *artykułować*, *żel* в полски, появата на които е последвана от развитието на нови съотносителни детерминологизирани значения съответно при производните думи: *шаманство*, *адреналинов*, *зомбирам* (срв. *политическо шаманство*, *партийно шаманство*, *управленско шаманство*; *адреналиново изживяване*, *адреналиново събитие*, *адреналинов спорт*; *Един премиер, който преди година зомбира с лъжите си огромната част от българите и все още продължава да ги лъже с*

⁸ Примерите са от WSJP.

Фигура 3. Лексикален профил на глагола *artykułować* в корпуса pITenTen12

ловкостта на фокусник. Демокрация, 2002, бр. 105); *alergiczny* (срв. *Księża są tylko ludźmi i jak wszyscy popełniają błędy. Ten jeden popełnił i teraz za to zapłaci; będą następni, i to z pewnością wielu. Denerwuje mnie alergiczna reakcja na takie przypadki całego społeczeństwa, a może i właśnie nie całego społeczeństwa, tylko znowu mediów?*)⁹, *artykułowanie*, *artykułowany*, *wyartykułować* (срв. *Równie fundamentalną jest dla mnie możliwość swobodnego artykułowania*

⁹ Примерът е от Smółkowa 2013.

*poglądów – nawet, a właściwie szczególnie wtedy, kiedy nie są one po mojej myśli.; Ja rozumiem, że Twój aplauz może być ograniczony, lub zerowy, ale powinnaś umieć go wyrazić w artykułowany sposób.; Chcemy wyraźnie wyartykułować swój sprzeciw, nie zgadzamy się na niepamięć o lubelskich śladach Fryderyka Chopina.)¹⁰, **żelować**.*

През разглеждания период при някои от новите значения, възникнали чрез детерминологизация, не се наблюдава динамика. Те показват сравнително ниска честота на употреба. Тази особеност се проявява най-вече при детерминологизираните значения с книжен характер, развити при термини, които не са претърпели деспециализация. Такъв е случаят с новите преносни значения на **девиация** книж. ‘отклонение от нормалното състояние или нормалния ход на нещо’ (напр. *Случаящото се в страната надминава границата на допустимата девиация.*) в български и на **dewolucja** ‘decentralizacja’ (напр. *Literatura brytyjska dostrzega i opisuje zmieniający się świat kultury masowej. Daje znakomity obraz przekształcania się Wielkiej Brytanii w państwo wielokulturowe, wielonarodowe i wielojęzyczne. Rejestruje postępujący proces dewolucji, czyli decentralizacji Zjednoczonego Królestwa i krystalizowania się kulturowej odrębności Szkocji, Walii, Irlandii, a nawet niektórych regionów Anglii.*)¹¹ в полски.

4. Детерминологизация и неофразеологизация

Възникването на нови фразеологизми в резултат на детерминологизационен процес е резултат от взаимодействието и взаимното влияние на терминологичните подсистеми и фразеологията и може да протече по два начина: фразеологизация на изходни терминологични съчетания и включване на термини в състава на фразеологични единици.

4.1. Известно е, че съществуват многосъставни езикови единици, които имат едновременно терминологично и фразеологично значение и в зависимост от сферата на употреба и под влияние на определени фактори функционират като съставни термини или като фразеологизми. Разграничават се два типа такива единици въз основа на пътя, по който се формират техните

¹⁰ Примерите са от корпуса pITenTen12.

¹¹ Примерът е от Smółkowa 2013.

значения. Първите са резултат от терминологизация на фразеологично съчетание, т.е. при тях изходно е фразеологичното значение, а терминологичното е вторично, срв. *троянски кон*, *kon trojański* (1. *книж.* ‘източник на хитро скроена измама, която носи нещастие, неуспех, гибел’, 2. *комп.* ‘компютърна програма с разрушително действие, която е прикрита в друга, полезна програма’). Вторите възникват чрез образно преосмисляне на терминологично съчетание, т.е. при тях изходно е терминологичното значение, а фразеологичното е вторично, срв. *верижна реакция*, *reakcja łańcuchowa* (1. *хим. физ.* ‘последователност от молекулни или ядрени взаимодействия, при които един или няколко от крайните продукти предизвикват следващо взаимодействие’, 2. *прен.* ‘действия, събития, които следват едно след друго като последствие от някакво начално действие, събитие’). И двата процеса, противоположни по своята насоченост, играят определена роля в съвременните неологизационни процеси в българския и полския език, като с оглед на интересуващата ни тематика тук ще се спрем само върху фразеологизацията на терминологични съчетания.

Факторите, които обуславят появата на нови фразеологизми с прототип терминологично съчетание¹², са както от външноезиков, така и от вътрешноезиков характер. Към първите Е. А. Никулина отнася лингвистичната компетенция на номинатора (необходима е съвкупност от два типа знания: фразеологично, отнасящо се до корпуса от фразеологични единици в езика и особеностите на фразеологичната номинация, и терминологично, което е синтез от предметно, логическо, теоретично и лингвистично знание в съчетание със знание за закономерностите на терминообразуването), необходимостта от означаване на ново понятие, необходимостта от експресивно преназоваване на определен денотат, а към вторите – имплицитността на терминологичните единици, тяхната идиоматичност и способност към полисемия (Никулина 2004).

Същата авторка посочва няколко етапа, през които преминава фразеологизацията на многосъставни термини: употреба на

¹² За означаване на този тип фразеологични единици в научната литература се предлагат термините *терминологични фразеологизми* или *терминологизми* (Никулина 2004), *идиофразеоматизми* (Кунин 1996) и др.

терминологичното съчетание в нетипичен контекст, преосмисляне и развитие на ново метафорично значение, закрепване на новото фразеологично значение в езиковата система, възможни по-нататъшни словообразователни трансформации (възникване на деривати, чийто мотиватор е съответната фразеологична единица) и стилистични промени (Никулина 2004).

В новата българска и полска лексика неофразеологизацията чрез детерминологизация е слабо застъпена. Откриват се отделни случаи на възникване на нови фразеологични единици чрез метафорично преосмисляне на многосъставни термини, като обикновено в структурно отношение прототипният термин е безпредложна номинална фраза.

И в двата езика сравнително най-активен източник на такъв тип фразеологични единици е подсистемата на спортната терминологична и професионална лексика, срв. в български **финална права** с ново фразеологично значение ‘завършек, край на някакво събитие, явление’ (напр. *Като за финална права на един толкова тежък за Софийската филхармония сезон този концерт се оказа добро попадение*. Култура, 2015, бр. 27), **летищ старт** с ново фразеологично значение ‘започване на някаква дейност, работа с възможности за бързо навлизане в нея и напредък поради някакви предварителни преимущества’ (напр. *Азиатската банка за инфраструктурни инвестиции тръгна с летищ старт, нараствайки до момента до 57 страни членки*. Земя, 2015, бр. 97), **жълт картон** с ново фразеологично значение ‘предупреждение’ (напр. *Тези снимки са и жълт картон към институциите – направете нещо, за да са по-сигурни хлапетата*. 24 часа, 2001, бр. 3), **къса скамейка** ‘недостатъчен брой квалифицирани специалисти, подходящи за определена важна функция’; в полски **worek treningowy** с ново фразеологично значение ‘o osobie często atakowanej bez powodu’ (напр. *Podobnie jak przy alkoholizmie, tak i tu kobieta nie może sobie pozwolić na to, by być workiem treningowym*.¹³), **krótka ławka** с ново фразеологично значение ‘określenie wskazujące na brak odpowiednich osób do piastowania ważnych funkcji’ (напр. *To odwieczny problem wszystkich partii z krótkimi ławkami kadrowymi, że gdy czołówka idzie do rządu, kluby parlamentarne więdną*.¹⁴).

¹³ Примерът е от WSJP.

¹⁴ Примерът е от WSJP.

В по-ограничена степен участие в разглеждания процес имат и терминологични съчетания от някои други специални сфери:

- медицина (**шокова терапия** ‘радикални мерки, реформи, насочени към бързо излизане от кризисна ситуация, но свързани с пораждање на трудности, несгоди на засегнатите от тях’; **terapia szokowa**, напр. *Trzynastkę górników zeżarł popiółek i tego brać kopalniana nie może Leszkowi Balcerowiczowi darować do dziś. Gdyby jednak nie terapia szokowa, jaką nam zafundował, za jedną wczorajszą pensję moglibyśmy dziś kupić bulkę.*¹⁵),

- авиация (**висии пилотаж**),

- архитектура (**топла връзка** ‘тесен контакт, близки отношения между лица, обикн. политици’, напр. *Списъкът на кредитни милионери затвърди убеждението за топлата връзка между политици и банки.* Класа, 2013, бр. 1489),

- хидрология (**санитарен минимум** ‘праг на някаква стойност или количество, под който става невъзможно съществуването на нещо или извършването на някаква дейност’),

- компютърни технологии (**бета версия** ‘копие, повторение на някакъв оригинал’, напр. *Градината е бета версия на оригинала и затова е леко стерилна.*¹⁶).

- техника (**pas transmisyjny** ‘osoba, firma przekazująca określone wartości, trendy, informacje itp.’).

Изолирано явление е оформянето на повече от едно нови фразеологични значения при терминологични съчетания, срв. в български **висии пилотаж** (с първично терминологично значение ‘изпълнение на сложни летателни фигури със самолет’ и вторични фразеологични значения ‘висок професионализъм’, напр. *Импровизацията е връх в актьорското майсторство, не може да си го позволи всеки тоя висии пилотаж.* Паралели, 2006, бр. 4, и ‘дипломатични умения, гъвкавост, проявени от някого в определена, обикн. конфликтна или критична ситуация’, напр. *Висии пилотаж по шиканиране на процеса показва вчера бившият шеф на Софийска районна прокуратура.*¹⁷).

Разглежданите неопразеологизми се намират на различни

¹⁵ Примерът е от WSJP.

¹⁶ Примерът е от електронния корпус bgTenTen12.

¹⁷ Примерът е от електронния корпус bgTenTen12.

етапи от своето развитие. При някои от тях процесът на утвърждаване е значително напреднал или вече приключил (*санитарен минимум, шокова терапия; terapia szokowa*), други са по-слабо узуализирани (*бета версия*). Освен това те се отличават помежду си по степен на образност и експресивност.

4.2. Сравнително по-широко представен в съвременния период е един частен случай на детерминологизиране. За разлика от класическите случаи, прояви на които описахме по-горе, той е свързан не с развитието на ново метафорично значение при терминологична единица или с преосмислянето и фразеологизирането на терминологично съчетание, а с възникването на фразеологизми с участието на термини и професионализми. Тези термини и професионализми може да бъдат едносъставни (*адrenalин, чип; akumulator, syndrom*) или многосъставни (*червен картон, изкуствено дишане*) и в повечето случаи са деспециализирани, т.е. тяхното специално значение е познато на широки обществени кръгове. При включването на такъв тип терминологична единица в състава на устойчив словесен комплекс се формира ново единно (фразеологично) значение, което не е адитивно, т.е. не е изводимо от значенията на отделните компоненти¹⁸, няма отношение към специалната понятийно-денотативна сфера, към която принадлежи съответният термин, и е експресивно обогатено. Това дава основание и тук да се говори за детерминологизация с уговорката, че тя протича не самостоятелно (като семантичен развой на термина), а като част от комплексния процес на формиране на семантиката на нов фразеологизъм.

Като се има предвид, че по правило „думата като фразеологичен компонент не се обезличава, не се десемантизира независимо от участието в друга единна семантична същност, а запазва черти на своята индивидуалност“ (Калдиева-Захариева 2013: 185), връзката със специалното значение на термина, включен в състава на фразеологизма, не се загубва изцяло, поради което вътрешната форма на разглеждания тип фразеологични единици в повечето случаи е прозрачна. Смесовият и стилистичният

¹⁸ Както е известно, значението на фразеологичната единица е „по същността си ново и не може да се разглежда като резултат от смисловата сумарност, извлечена от съставлящите я лексикални единици“ (Калдиева-Захариева 2013: 186).

контраст между прототипното свободно съчетание (рефериращо към строго рационалната сфера на определена научна или професионална дейност и напълно лишено от конотации и експресивни наслоения) и възникналото в процеса на преосмисляне ново фразеологично значение, са в основата на експресията, маркираща новообразувания фразеологизъм, както е например при прототипното съчетание **сменям чипа** (на компютъра) и фразеологичния израз **сменям чипа** (на някого).

Терминологичните области, които са активни „донори“ в този специфичен случай на детерминологизация, са:

- медицина: **епруветка**, **изкуствено дишане**, **кръвна група**, **синдром** в български, срв. **бебе в (от) епруветка**. *разг.* 1. ‘метод за изкуствено оплождане ин витро’, 2. ‘дете, заченато чрез този метод’, **от една (с еднаква) кръвна група; от кръвната група на някого**. *разг.* ‘който е духовно близък до някого поради сходни интереси и предпочитания, сходно отношение, усещане за нещата’, **на изкуствено дишане** (съм, държа, поддържам и др.). *книж.* ‘при непрекъсната финансова помощ (съм, държа, поддържам и др.) поради много тежко финансово положение, затрудняващо съществуването, функционирането на нещо’, **синдром на празното гнездо** ‘състояние на потиснатост, тъга, обхващащо родителите при напускането на дома от порасналите деца.’; **syndrom** в полски, срв. **syndrom białego fartucha** *środ.* ‘zespół objawów, takich jak np. wzrost ciśnienia krwi, potliwość itp., spowodowany lękiem przed wizytą u lekarza’, **syndrom pustego gniazda** ‘przygnębienie, smutek ogarniające głównie matki po wyprowadzeniu się z domu dorosłych dzieci’, **syndrom Piotrusia Pana** ‘lęk przed dorosłością wyrażający się zachowaniem, które razi u dorosłego mężczyzny; także: jego niedojrzałość emocjonalna i społeczna’.

- биохимия: **адrenalин** в български, срв. **висок адреналин** *разг.* ‘силно вълнение, напрежение, възбуда, предизвикани от някакво необичайно или рисковано занимание, дейност’ (напр. *В началото на 1933 г. Бони и Клайд се впускат в опасни гангстерски престъпления от тръпка към високия адреналин: ограбват банки и бензиностанции*. Банкеръ, 2006, бр. 20), **вдигам (качвам, повишавам) адреналина** на някого *разг.* ‘ставам причина някой да изпадне в състояние на силна възбуда, вълнение, напрежение’. **вдигам си (качвам си, повишавам си) адреналина** *разг.* ‘занимавам се с нещо, от което изпадам в състояние на силна

възбуда, вълнение, напрежение’, **вдига ми се (качва ми се, повишава ми се) адреналинът** *разг.* ‘изпадам в състояние на силна възбуда, вълнение, напрежение’, **зареждам с адреналин** *някаго разг.* ‘повдигам тонуса, настроението на някого’; **adrenalina** в полски, срв. **skoczyła komuś adrenalina** *pot.* ‘ktoś został silnie pobudzony, poruszony, wzburzony’, напр. *Listy Anety Krawczyk znalazłam tydzień temu, jak robiłam porządki – zdradziła w TVN24 Wanda Łyżwińska. – Bardzo się zdenerwowałam, adrenalina mi skoczyła, ale to chyba normalne w takiej sytuacji – mówiła żona głównego bohatera seksafery w Samoobronie.*¹⁹

- техника: **шалтер, баланс** в български, срв. **дръпвам (врътвам) шалтера** на нещо *разг.* ‘спирам, прекратявам дейността или съществуването на нещо’, **избиват ми балансите** *разг.* ‘губя психическо равновесие, устойчивост, самоконтрол, при което съм способен на неразумно или ненормално поведение, действия’; **akumulator** в полски, срв. **ładować (podładować) akumulatory** *pot.* ‘regenerować się, odzyskiwać energię potrzebną do działania’, напр. *Poprzednie święta wielkanocne spędzili w Polinezji. Wypoczywali, „ładowali akumulatory”.*²⁰

- спорт (**гард, старт, жълт картон, червен картон**), срв. **вдигам гарда** *разг.* ‘повишавам изискванията, претенциите си към някого’, **свалям гарда** *разг.* ‘губя самоувереност и прекратявам или ограничавам нападателното си поведение към някого, нещо’, **давам старт** на нещо *книж.* ‘започвам нещо, поставям началото на определена дейност’, **вдигам (показвам) жълт картон** на някого ‘със своето поведение или изказвания предупреждавам някого да внимава в действията си’, **вдигам (вадя, изваждам, показвам) червен картон** на някого *разг.* 1. ‘проявявам сдържано или отрицателно отношение към някого и намалявам или прекратявам връзките, контактите си с него’, 2. ‘отстранявам някого от определена дейност’.

- компютърни технологии: **чип**, срв. **сменям <си> чипа** *разг.* ‘придобивам друг тип мислене, нов манталитет’, **сменям чипа** на някого *разг.* ‘повлиявам някой да промени мисленето, манталитета си’.

- физика: **вакуум**, срв. **във вакуум** *разг.* ‘в изолация, без достатъчно общуване, контакти с други хора’.

¹⁹ Примерът е от Smółkowa 2013.

²⁰ Примерът е от Smółkowa 2013.

- авиация: *автопилот*, срв. на автопилот разг. 1. ‘без контрол и управление’, 2. ‘автоматично, механично, без активно участие на волята’, **включвам (карам) на автопилот** разг. 1. върша нещо автоматично, без да се замислям, 2. справям си както мога при липса на някои необходими неща.

- общонаучна терминология: *рейтинг*, срв. **вдигам си рейтинга; вдига ми се рейтингът** ‘спечелвам по-широка популярност, по-висок обществен авторитет и престиж в резултат на своята дейност, поведение’.

Прави впечатление широко представената вариантност при много от посочените фразеологизми, преди всичко в българския език. Варирането на лексикални компоненти в структурата на фразеологичната единица е характерна черта на фразеологията (Мокиенко 1980) и е източник за значително разнообразяване на експресивните изразни средства в езика.

Трябва да се отбележи също така активното включване на някои едносъставни (като *вакуум*, *adrenalina*) или многосъставни термини (като *жълт картон*) в детерминологизационните процеси, резултат от което е възникването както на нови метафорични значения при тях, така и на нови фразеологизми с тяхно участие. Подчертано висок неогенен потенциал например проявяват термините *адреналин* в български и *adrenalina* в полски. Наред с употребата на тези съществителни в типични контексти, в които се реализира тяхното терминологично значение (срв. фразите от типа *произвеждам адреналин, инжектирам адреналин, отделя се адреналин, адреналин в кръвта; wydzielać adrenalinę, noradrenalinę (kortyzon, dopamina, glukagon) i adrenalina, uwalnia adrenalinę*), се установява значително разширяване на синтагматичните им възможности. Това е показателно, от една страна, за вече протекъл процес на неосемантизация, срв. съчетанията от типа *обичам (почувствам, изпитам) адренилина, невероятен (чист, по-голям, силен) адреналин, емоция (приключение, забавление) и адреналин, адренилинът на публиката (на феновете); meczowa (przedstartowa) adrenalina, żądny (spragniony) adrenaliny, uwielbiać adrenalinę, przygoda (wrażenie, podniecenie, ryzyko, euforia, ekscytacja) i adrenalina*. От друга страна, синтагматичните промени (възможността за съчетаване с глаголи като *качвам, покачвам, повишавам, вдигам, повдигам, дигам*; съответно *skakać, podskoczyć*)

говорят и за това, че съществителните вече функционират и като компонент във фразеологични съчетания.

Трудно е да се установи кой от двата детерминологизационни процеса при това съществително – неосемантизацията или неофразеологизацията – е протекъл първоначално и кой е вторичен. Най-вероятно е те да са протекли едновременно (или почти едновременно), стимулирайки се взаимно. На свой ред тези процеси може да дават тласък за следващи лексикални или семантични иновации и така да допринесат допълнително за обогатяване на лексикалните средства в езика. Така например в български фразеологичното съчетание **висок адреналин** е мотиватор за производството на словообразователния неологизъм **високоадреналинов** разг. ‘който поражда силно вълнение, напрежение, възбуда, обикн. във връзка с някакво рисковано или необичайно занимание’ (напр. *високоадреналинов спорт, високоадреналинови приключения, високоадреналинови изживявания, високоадреналинови престрелки*). Фразеологичният израз **сменям <си> чипа** пък дава подтик за възникване на други (все още оказионални) изрази (срв. *сбъркан чип, сгрешен чип*), която вероятно ще има за резултат и семантична трансформация при термина **чип** и развитие на ново метафорично значение ‘манталитет, мислене’ при него (срв. употреби като *българският чип*).

5. Заключение

Детерминологизацията е един от аспектите на постоянно протичащото взаимодействие и взаимно проникване на различните подсистеми и функционални сфери на езика, в частност на терминологията, от една страна, и общоупотребимата лексика и фразеологията, от друга страна. Проведеното проучване показва, че в най-новия период от развитието на българския и полския език детерминологизацията играе определена (макар и не първостепенна) роля за разширяване на номинативните възможности на общоупотребимия език и за обогатяването му с нови изразни средства, използвани както за целите на назоваването, така и за изразяване по оригинален и експресивен начин на разнообразни стилистични нюанси и оценъчност.

В детерминологизационните процеси по-активно участват по-отдавна познати и обикновено претърпели деспециализация термини (като *вакуум, шалтер, червен картон; adrenalina,*

syndrom). Термини, които не са разширили употребата си извън съответната специална област, към която принадлежат (като *артикулирам*, *девиация*, *бета версия*; *dewolucja*), се детерминологизират значително по-рядко. Показател за протекла или протичаща детерминологизация е разширяването на синтагматичните възможности на термина и употребата му в нови и нетипични за него контексти и функционални сфери. Характерно е, че в някои случаи детерминологизирането става стимул за следващи семантични и лексикални иновации в езика и така допринася за по-нататъшното развитие и обогатяване на речниковия състав.

Прави впечатление, че въпреки сходството в механизмите на детерминологизационните процеси в двата разглеждани езика и (до известна степен) в терминологичните сфери, които стават източник на семантични и фразеологични иновации в общоупотребимия език, сравнително рядко се установява междуезикова еквивалентност по отношение на конкретните терминологични единици, претърпяващи детерминологизация в български и полски. В някои случаи еквивалентността е свързана с обстоятелството, че процесите в двата езика са стимулирани от чуждоезиково влияние. Това се отнася например за глаголите *артикулирам* и *artykułować*, при които неосемантизацията е резултат от семантично калкиране от английски (виж за полски Markowski, Worbs 2003). В подобни случаи се проявява действието на активната в съвременния период общоезикова тенденция към интернационализация.

Важна е също така ролята на детерминологизацията за нарастване на дела на лексикалните средства, свързани с интелектуалната страна на езика. Детерминологизационните процеси способстват в определена степен за поддържането на баланс между тенденцията към интелектуализация и противоположната отчетливо проявяваща се през последните десетилетия тенденция към демократизация.

Литература

Акинин 2010: Акинин, Ю. В. *Детерминологизация английской экономической терминологии (лингвокультурный и функциональный аспект)*. Автореферат дисс. ... канд. фил. наук, Самара, 2010.

Ангелова, Митрева 2013: Ангелова И., М. Митрева. Медицинската лексика – източник на нови думи в други сфери на езиковото общуване. – *Science & Technologies*, 2013, Vol. III, № 8, Education, p. 25–29.

Багиян 2015: Багиян, А. Ю. *Детерминологизация английской технической терминологии в научно-популярном дискурсе*, Автореферат дисс. ... канд. фил. наук, Пятигорск, 2015.

Благоева, Колковска 2013: Благоева Д., С. Колковска. Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. – В: Л. Крумова-Цветкова, Е. Пернишка (ред.). *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013, с. 215–394.

Божилова 2013: Божилова, М. Прагматична и стилистична характеристика на българската лексика. – В: Л. Крумова-Цветкова, Е. Пернишка (ред.). *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013, с. 593–755.

Бычкова 2011: Бычкова, О. Н. Детерминологизация, как функционально-коммуникативная трансформация термина. – В: *Язык. Текст. Дискурс, Научный альманах*, 2011, Вып. 9, Ставрополь: Изд-во СГПИ, с. 457–460.

Васенко и др. 2008: Васенко, Л. А., В. В. Дубічинський, О. М. Кримець. *Фахова українська мова*. Київ: Центр учбової літератури, 2008.

Георгиева 2014: Георгиева, В. *Съпоставителна характеристика на българската и английската военна терминология (в областта на операцията по поддържане на мира)*. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2014.

Гринев-Гриневиц 1993: Гринев-Гриневиц, С. В. *Введение в терминоведение*. Москва: Московский лицей, 1993.

Зидарова 2006: Зидарова, В. Динамика и актуални тенденции в съвременната българска лексикална система. – В: Св. Каролов и др. (ред.). *Класика и авангард*. София: ИЦ „Проф. Боян Пенев“,

2006, с. 253–259.

Калдиева-Захариева 2013: Калдиева-Захариева, Ст. *Българска лексикология и фразеология. Т. 2. Българска фразеология.* София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013.

Клименко 2009: Клименко, Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови. – В: І. О. Голубовська (ред.). *Studia Linguistica, Збірник наукових праць*, Вип. 3, Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009, с. 100–107.

Колковска 2007: Колковска, С. Нови икономически названия в българския език, възникнали от медицински термини. – В: *Лексикографията и лексикологията в съвременния свят.* Велико Търново: Знак'94, 2007, с. 303–310.

Колковска 2012a: Колковска, С. Семантични неологизми в българския език, възникнали в резултат на детерминологизация. – В: *Време и история в славянските езици, литератури и култури. Том 1. Езикознание.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012, с. 374–380.

Колковска 2012b: Колковска, С. Прояви на интеграция на неологизмите в българския език. – В: Д. Благоева, С. Колковска (ред.). *Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Л. Крумова-Цветкова.* София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2012, с. 120–128.

Колковска 2015: Колковска, С. Прояви на тенденцията към интелектуализация в новата българска лексика. – В: *Славистиката и българистиката днес: въпроси, идеи, посоки.* Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015, с. 623–628.

Колковска 2017: Колковска, С. Детерминологизацията като източник на нови значения в българския език. – *Български език*, 2017, № 3, с. 8–18.

Крумова-Цветкова 2013: Крумова-Цветкова, Л. Формиране и развитие на българската лексикална система. – В: Л. Крумова-Цветкова, Е. Пернишка (ред.). *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология.* София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013, с. 33–196.

Кунин 1996: Кунин, А. В. *Курс фразеологии английского языка.* Москва: Высшая школа, 1996.

Лейчик 2000: Лейчик, В. М. Проблемы отечественного терминоведения в конце XX века. – В: *Вопросы филологии*, 2000, № 2(5), с. 20–30.

Лубожева 2006: Лубожева, Л. Н. *Роль профессиональной лексики в обогащении словарного состава общеупотребительного языка (на материале экономической терминологии английского и русского языков)*. Автореферат дисс. ... канд. фил. наук. Челябинск, 2006.

Маринова 2013: Маринова, Е. В. *Иноязычная лексика современного русского языка*. Москва: Флинта, 2013.

Марковски, Ворбс 2003: Markowski, A., E. Words. Internacjonalizacja znaczeń polskich jednostek leksykalnych jako wynik oddziaływania języków obcych na współczesną polszczyznę. – In: *Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference Praha, 16.–18. června 2003*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2003, s. 48–63.

Мелех 2004: Мелех, Н. Н. *Проникновение терминологических единиц в общеупотребительную лексику (экспериментально-сопоставительное исследование на материале разностилевых английских и русских текстов)*. Автореферат дисс. ... канд. фил. наук. Пятигорск, 2004.

Михайлова-Паланска 2013: Михайлова-Паланска, М. Прояви на терминологизация, детерминологизация и ретерминологизация при туристическата лексика. – В: *Знанието – традиции, иновации, перспективи*. Том 1. Бургас: БСУ, 2013, с. 99–103.

Михалевич 2009: Михалевич, О. М. Термінологізація та детермінологізація в економічній терміносистемі. – В: *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 9. Черкаси, 2009, с. 135–141.

Мокиенко 1980: Мокиенко, В. М. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа, 1980.

Никулина 2004: Никулина, Е. А. *Взаимодействие и взаимовлияние терминологии и фразеологии современного английского языка*. Москва: Прометей, 2004.

Нікітіна 1978: Нікітіна, Ф. О. *Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології*. Київ: Вища школа.

Петкова 2010: Петкова, Е. Терминологизация, детерминологизация и ретерминологизация. – *Многообразие в единстве*, 2010, № 1, с. 50–55.

Попова 1985: Попова, М. Към въпроса за взаимоотношението между терминологичната и общоупотребимата книжовна лексика. – В: *Славистичен сборник*. София: Изд. на БАН, 1985, с. 42–48.

Попова 2009: Попова, М. Аспекти на детерминологизацията.

– В: *Oratio Vitae Simulacrum (Словото е отражение на живота)*. Сборник научни изследвания в чест на 65-годишнината на проф. д-р Христина Станева. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2009, с. 112–123.

Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията*. Велико Търново: Знак'94, 2012.

Попова и др. 2007: Попова, М., Б. Попов, Е. Петкова, Кр. Симеонова, А. Христова. *Терминологичен речник по хуманитарни науки. Основните термини от: български език, литература, философия, логика, психология, изобразително изкуство, музика*. София: Наука и изкуство, 2007.

Прохорова 1996: Прохорова, В. Н. *Русская терминология (лексико-семантическое образование)*. Москва: Филологический факультет, 1996.

Радева 2017: Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. София: Изток–Запад, 2017.

Симеонова 2016: Симеонова, К. *Терминологична номинация в съвременната българска политическа терминология*. София: Пропелер, 2016.

Суперанская и др. 2012: Суперанская А. В., Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. *Общая терминология. Вопросы теории*. Москва: Книжный дом «Либроком», 2012.

Тезина 2015: Тезина, Е. В. К вопросу о терминологизации и детерминологизации лексики в интернет-текстах. – В: *Наука ЮУРГУ. Материалы 67-ой научной конференции*. Челябинск: Южно-Уральский государственный университет, 2015, с. 476–480.

Шмелева 2010: Шмелева, О. Ю. Изменение сущностных свойств термина в процессе деспециализации и детерминологизации. – В: *Вестник Московского государственного областного университета. Серия Лингвистика*, 2010, № 4, с. 46–52.

Buttler 1979: Buttler, D. Determinologizacja wyrazów z leksyki specjalnej. – *Poradnik Językowy*, 1979, nr 3, s. 127–135.

Holubová 2000: Holubová, V. K pojetí determinologizace. – In: *Termina 2000. Sborník příspěvků z II. konference 1996 a III. konference 2000*. Praha: Galén, 2000, s. 157–159.

Poštolková 1983: Poštolková, B. *O české terminologii*. Praha: Academia, 1983.

Poštolková 1984: Poštolková, B. *Odborná a běžná slovní zásoba*

současné češtiny. Praha: Academia, 1984.

Szczepańska 2004: Szczepańska, E. Internacjonalizacja a anglicyzmy w języku czeskim i polskim. – *Bohemistyka*, 2004, nr 2, s. 96–104.

Vidovič Muha 2000: Vidovič Muha, A. *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.

Waniakowa 2003: Waniakowa, J. *Polska naukowa terminologia astronomiczna*. Kraków: IJP PAN, 2003.

Žagar 2005: Žagar, M. Determinologizacija (na primeru terminologije fizike). – *Jezik in slovstvo*, 2005, № 2, s. 36–48.

Žele 2004: Žele, A. Stopnje terminologizacije v leksiki (na primerih glagolov). – In: M. Humar (ur.). *Terminologija v času globalizacije*. Ljubljana: Založba ZRC, 2004, s. 77–93.

Источници

РНДБЕ 2010: Пернишка Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство, 2010.

РНДЗБЕ 2001: Пернишка Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2001.

NSP 2004–2006: *Nowe słownictwo polskie: materiały z prasy lat 1993–2000*. Cz. 1, A–H, Cz. 2, I–O, Cz. 3, P–Ś, Cz. 4, T–Ż. Pod. red. T. Smółkowej. Kraków: Lexis, 2004–2006.

NSP 2010: *Nowe słownictwo polskie: materiały z prasy lat 2001–2005*. Cz. 1, A–D, Cz. 2, E–J, Cz. 3, K–M, Cz. 4, N–R. Pod red. T. Smółkowej. Kraków: Lexis, 2010.

Smółkowa 2013: *Słowa, słowa... Czy je znasz?* Pod red. Teresy Smółkowej. Kraków: Instytut Języka Polskiego, 2013.

WSJP: *Wielki słownik języka polskiego* (<http://www.wsjp.pl/>).

Wojciech Sosnowski

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa

Roman Tymoszuk

Ukraińska Fundacja Lingwistyczno-Informatyczna
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy
Kijów

KONFRONTACJA JĘZYKOWA POLSKICH I UKRAIŃSKICH JEDNOSTEK FRAZEOLÓGICZNYCH NA PRZYKŁADZIE MATERIAŁU Z *LEKSYKONU AKTYWNEJ FRAZEOLÓGII POLSKIEJ I UKRAIŃSKIEJ*

Summary: *The Dictionary of Active Polish and Ukrainian Phraseology* [*Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej*] consists of equivalent phrasal units in Polish and Ukrainian. The innovative aspect of the lexicon is that it uses a semantic metalanguage to establish equivalent units. *Leksykon*'s authors developed a new method of searching for equivalent units with the meaning – not the form – as the starting point. The method allowed for finding both full as well as partial (descriptive) equivalents. The paper gives an overview of the *Leksykon*'s methodology and presents the authors' definition of phraseologism. The most important points in the paper are illustrated with a number of example entries from the dictionary. The paper also covers neologisms, which are the phrasal units that have emerged only recently.

Key words: phraseologism, cross-linguistic equivalence, phrasal dictionary, semantic metalanguage, phraseography, phrasal neologisms

1. Wstęp

1.1. Opracowany przez nas „Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej” autorstwa R. Tymoszuka, W. Sosnowskiego, M. Jaskota i J. Ganoszenki jest dziełem nowym w leksykografii polskiej i ukraińskiej. Nie powstało dotąd zestawienie polskich i ukraińskich jednostek frazeologicznych w postaci dwujęzycznego słownika. W czasie zacieśnionej współpracy polsko-ukraińskiej, intensyfikacji badań interdyscyplinarnych, budowania zintegrowanej, wielonarodowościowej Europy oraz wspólnej europejskiej przestrzeni lingwistycznej publikacja ta wychodzi naprzeciw wyzwaniom XXI wieku, promując wielojęzyczność, umożliwiając kontakty międzynarodowe między Polską a Ukrainą.

1.2. Publikacja jest przeznaczona zarówno dla polskiego, jak i ukraińskiego odbiorcy oraz wszystkich użytkowników tych języków na świecie – specjalistów sławistów, badaczy języków słowiańskich, leksykografów, encyklopedystów, studentów itp. Leksykon zawiera ponad 1000 najczęściej używanych jednostek frazeologicznych we współczesnych językach polskim i ukraińskim. Dzięki wykorzystaniu uniwersalnych schematów definicyjnych dla jednostek frazeologicznych można dołączać do Leksykonu dowolną liczbę innych języków (nie tylko słowiańskich). Pomaga w tym również wypracowana przez autorów metodologia tzw. ekwiwalentów opisowych. Ze względu na nowoczesne rozwiązania metodologiczne zastosowane w Leksykonie niniejsza publikacja może stanowić podstawę innych współczesnych prac leksykograficznych w postaci wielojęzycznych słowników elektronicznych, w szczególności słowników frazeologicznych i słowników idiomów. Zaletą Leksykonu jest to, że poza frazeologią ogólną znalazły się w nim też wybrane aktywne neologizmy frazeologiczne oraz aktywne kulturemy frazeologiczne¹, które często nie mają odpowiedników w innym języku, dlatego że odzwierciedlają kulturę danego narodu i jego językowy obraz świata.

2. Współczesne opracowania leksykograficzne języków polskiego i ukraińskiego.

2.1. Konfrontacja językowa frazeologii polskiej i ukraińskiej stanowi *novum* w językoznawstwie sławistycznym. W ciągu ostatnich

¹ Autorami pojęcia „kulturemy frazeologiczne” są autorzy *Leksykonu*.

dziesięcioleci w slawistyce zauważalny jest wzrost zainteresowania frazeologią w różnych aspektach, szczególnie lingwistyczno-kulturowym. Jednak mimo licznych opracowań teoretycznych i praktycznych słowników przekładowych języków słowiańskich niewystarczająco opracowana jest frazeologia polsko-ukraińska. Świadczy o tym brak prac, które by prezentowały frazeologię tych języków słowiańskich w aspekcie porównawczym.

2.2. Bez wątplenia wielkim osiągnięciem ukraińsko-polskiej leksykografii jest „Ukraińsko-polski słownik ekwiwalentów słów” autorstwa A. Łuczyk, O. Antonowej i I. Dubrowskiej (Лучик и др. 2011) oraz „Polsko-ukraiński słownik ekwiwalentów słów” autorstwa A. Łuczyk, O. Antonowej (Лучик, Антонова 2013). W tych pracach zostały zaprezentowane szczególne typy jednostek języka, które zajmują pozycję pośrednią pomiędzy frazeologizmami, związkami wyrazowymi a leksemami. Np.

В ТОН *аналог прислівника* (співзвучно, гармонійно, узгоджено) **w tym samym tonie**

НА БЛАГО *аналог прийменника* (вказує на те, для щастя, благополуччя чого відбувається дія) **dla dobra**

Zaprezentowane w tym słowniku jednostki są ekwiwalentami wszelakich przysłówków, rzeczowników, przymiotników, spójników, wykrzykników, trwałych związków wyrazowych. Te jednostki języka składają się z różnych części mowy, ale w całości nie przynależą do żadnej z istniejących części mowy. Rola tych jednostek języka w codziennej komunikacji jest niezwykle ważna, ponieważ to one są nośnikami nie tylko odpowiedniej semantyki, ale również i przede wszystkim pragmatyki, co w specyficzny sposób przejawia się w każdym języku narodowym oraz jego dyskursie kulturowym (Космеда и др. 2015: 45).

2.3. Informacja frazeologiczna była przedmiotem badań w „Ukraińsko-rosyjsko-białorusko-bułgarsko-polskim słowniku porównań” O. Lewczenko (Левченко 2011) oraz w „Ukraińsko-polskim słowniku międzyjęzykowych homonimów i paronimów” I. Kononenko, O. Śpiwaka (Кононенко, Спивак 2008). Pierwszy z nich opisuje utarte porównania w językach słowiańskich, a drugi jest poświęcony ukraińsko-polskiej interferencji językowej.

3. Pojęcie jednostki frazeologicznej w „Leksykonie aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej”. Stan badań i definicja przyjęta w *Leksykonie*.

3.1. W celu wyodrębnienia jednostek frazeologicznych na potrzeby publikacji należało stworzyć roboczą definicję frazeologizmu. Wieloletnia praca i szereg publikacji pracowników ULIF NANU² nad konfrontacją polskiej i ukraińskiej frazeologii stały się bazą teoretyczną *Leksykonu*.

3.2. Za punkt wyjścia przyjęliśmy pojęcie frazeologizmu jako semantycznie niepodzielnej, stałej jednostki języka w postaci związku wyrazowego. Jednostki frazeologiczne pośród innych typów związków wyrazowych wyróżniają się swoją złożoną semantyką, w dużej mierze odzwierciedlając językowy obraz świata poszczególnych narodów. Dlatego głównym problemem podczas układania dwujęzycznego słownika frazeologicznego jest dobór adekwatnych odpowiedników przekładowych z uwzględnieniem rozróżnienia obrazów świata przedstawionych w odpowiednich systemach językowych (Tymoshuk et al. 2015: 320).

3.3. Jak wynika z powyższej roboczej definicji, jednostki frazeologiczne można opracować tylko wychodząc od semantyki, gdyż w każdym z języków frazeologizmy rozwijają się samodzielnie. Punktem wyjścia w *Leksykonie* jest dla nas semantyka, a dokładniej mówiąc uniwersalne modele definicyjne dla interpretacji jednostek frazeologicznych w obu językach.

Większość naukowców analizujących charakter stosunków między leksemami a jednostkami frazeologicznymi wskazuje na istnienie między nimi korelacji semantyczno-funkcjonalnej. W literaturze przedmiotu istnieją różne poglądy na temat wyznaczenia miejsca poziomu frazeologicznego pośród innych poziomów językowych. W jednej z klasyfikacji jednostek systemu językowego wyodrębniana jest

² ULIF NANU (Український мовно-інформаційний фонд НАН України) specjalizuje się w dziedzinie lingwistyki matematycznej, stosowanej i komputerowej, zajmuje się opracowywaniem i wprowadzaniem nowoczesnych metod naukowych do badań językoznawczych, zapewnia funkcjonowanie języka ukraińskiego (oraz innych języków) w systemach komunikacji informacyjno-komputerowych.

klasyfikacja strukturalno-semantyczna opracowana przez W. L. Archangielskiego, który traktuje leksem i frazem z jednej strony jako różne i hierarchicznie podporządkowane sobie jednostki, a z drugiej jako jednostki tego samego poziomu, które stanowią „materiał budulcowy“ zdań (Архангельский 1972: 182–188). Najwięcej kontrowersji wywołuje jednak semantyczna struktura jednostek frazeologicznych. A. V. Kunin w relacjach strukturalno-semantycznych wyodrębnia znaczenie frazeologiczne oraz znaczenie leksykalne, ponieważ semantyczna struktura frazeologizmu i semantyczna struktura wyrazu nie pokrywają się. Autor pisze: „złożoność semantyki frazeologicznej można wytłumaczyć ujętym w inny sposób charakterem znaczenia frazeologicznego, splotem różnych aspektów; tym, że w skład frazeologizmu wchodzi przynajmniej dwa komponenty wyrazowe oraz złożonością ich struktury“ (Кунин 1996: 134–136).

3.4. Z analizy wielu prac poświęconych frazeologii języka polskiego, ukraińskiego i innych języków płynie wniosek, że wyznaczenie granicy między frazeologizmem i nie frazeologizmem jest skomplikowane. Dlatego często w konfrontacji językowej bardzo trudno zdecydować się, czy daną jednostkę należy uznać za frazeologizm, gdyż nie wiadomo, jakie kryterium zastosować: zgodne z tradycją językoznawczą pierwszego czy drugiego języka. Podejścia w różnych narodowych tradycjach językoznawczych są różne.³ Powstaje pytanie, do jakiej grupy zakwalifikować:

- kolokacje, zaliczane przez niektórych do frazeologizmów (np. **odnieść zwycięstwo / здобути перемогу**);

- związki łączliwe, utrwalone zwroty; oddzielnie zaliczane do tak zwanej strefy „zrębowej“ słownika, w których jest możliwa nieznaczną desemantyzacja jednego z komponentów (np. **wilczy apetyt / вовчий апетит**);

- ekwiwalenty słowa⁴ (np. **pod słońcem / під сонцем**);

³ Wyniki badań nad frazeologia są zaprezentowane w publikacji z EUROPHRAS 2015: <http://www.tradulex.com/varia/Europhras2015.pdf>.

⁴ W ukrainistyce ‘ekwiwalenty słowa’ zostały wyodrębnione jako osobne jednostki i uporządkowane przez A. Łuczyk. Terminem *ekwiwalent słowa* autorka określa: „połączone jednostki, charakteryzujące się trwałością, spójnością znaczenia, przeważnie stałą, niezmienną formą. W procesie tworzenia wypowiedzi ekwiwalenty słowa stanowią niepodzielną jednostkę i mają przeważnie jeden akcent wyrazowy. Takie

- terminologiczne związki wyrazowe (np. **Alfabet Morse’a / азбука Морзе**) (Тимошук и др. 2015: 320).

- inne sformułowania, które w różnych szkołach lingwistycznych są zaliczane do frazeologizmów.

3.5. Po analizie zebranego materiału doszliśmy do wniosku, że w Leksykonie znajdują się:

a) stałe związki wyrazowe, których znaczenia nie są sumą znaczeń komponentów wyrażenia: pol. *szara eminencja, gra niewarta świeczki, zbijać baki, ciężki kawałek chleba, grubymi nićmi szyty*; ukr. *години нік, вибити з колії, дивитися крізь рожеві окуляри, корона з голови не впаде, пилінки здувати*;

b) utrwalone połączenia wyrazowe, dla których charakterystyczna jest desemantyzacja jednego z komponentów: pol. *wilczy głód, słomiany zapal, głowa rodziny, lwia część*; ukr. *голлівдська посмішка, відмивати гроші, коронна справа, повний абзац*;

c) utrwalone porównania: pol. *czuć się jak ryba w wodzie, głupi jak but, iść jak burza, potrzebny jak dziura w moście*; ukr. *працювати як кінь, липнути як мухи на мед, спати як немовля, змерзнути як цуцик*.

4. Przykłady użycia aktywnych związków frazeologicznych.

4.1. Tradycyjnie w słownikach frazeologicznych wykorzystuje się przykłady użycia z literatury pięknej. Opracowywane w ramach projektu Clarin-pl⁵ korpusy równoległe: polsko-bułgarsko-rosyjski-ukraiński korpus równoległy i polsko-litewski korpus równoległy pokazują, że zastosowanie korpusu jako źródła przykładów jest skomplikowane (zob. Sosnowski 2016: 339–349). Analiza materiału korpusowego (ponad 6 milionów słowoform) pokazała, że konteksty, w których w każdym konfrontowanym języku występuje jednostka frazeologiczna, należą do rzadkości. Mowa o takich przykładach:

jednostki charakteryzują się niemorfologicznymi sposobami tworzenia, a ich zastosowanie podporządkowane jest ściśle określonym regułom językowym.“ (Лучик 2012: 284–292; Luchyk 2013: 275).

⁵ <https://clarin-pl.eu/pl/category/clarin-pl/>

Pl: Nigdy nie wyznałem swej miłości słowami, ale jeżeli oczy mają wymowę, to każda gąska musiałaby odgadnąć, że byłem zakochany po uszy .	Bg: „Не се признах в любов“ гласно; и все пак, ако очите могат да говорят, дори един идиот би могъл да долови, че съм влюбен до уши .	Ru: Я «не позволял своей любви высказаться вслух»; однако, если взгляды могут говорить, и круглый дурак догадался бы, что я по уши влюблен .
--	--	---

Wells, H. G. *Wojna światów* (źródło: korpus równoległy polsko-bułgarsko-rosyjski Clarin-Pl)

Najczęściej w korpusie występują przykłady, w których frazeologizm jest obecny tylko w jednym z języków:

Myślałam już nawet, że brak mi piątej kleпки. Uciekła do swego pokoju wołając mnie do siebie, chociaż powinienam była ubierać dzieci.	Докато траяха тия неща, по държането ѝ разбрах, че е доста глупавичка. Тя се втурна в стаята си и ме застави да отида при нея, макар че в това време трябваше да обличам децата.	Я приняла ее за полоумную, — так она себя вела, пока совершали обряд: она убежала к себе в комнату и велела мне пойти с нею, хотя мне нужно было переодеть детей.
---	--	---

Bronte, E. *Wichrowe wzgórze* (źródło: korpus równoległy polsko-bułgarsko-rosyjski Clarin-Pl)

4.2. Co to jest aktywny frazeologizm?

W skład Leksykonu weszło ponad 1000 jednostek frazeologicznych z języka polskiego i ukraińskiego (po 500 z każdego języka). Za aktywny frazeologizm uważamy taki, który jest często używany w języku współczesnym przez rodzimych użytkowników języka w wariancie mówionym i/lub pisanym języka oraz jest rozumiany przez innych użytkowników (tj. rodzimi użytkownicy są w stanie wyrazić innymi słowami to wyrażenie). Osobna grupa frazeologizmów została wyodrębniona na podstawie analizy języka środków masowego przekazu oraz codziennej elektronicznej komunikacji pisemnej.

4.3. Wybór materiału do Leksykonu.

W celu zgromadzenia materiału przeankietowaliśmy rodzimych

użytkowników języka polskiego i ukraińskiego w przedziale wiekowym od 15 do 45 lat, przeanalizowaliśmy język komunikacji elektronicznej (korespondencja mejlowa, blogi, posty i komunikaty na portalach społecznościowych: Facebook, Twitter, komunikatory Viber, WhatsApp), wypisaliśmy aktywną frazeologię z języka reklam, tytułów i artykułów prasowych, dialogów współczesnych seriali i filmów fabularnych, współczesnych piosenek. Wybrany materiał, sprawdzony na podstawie istniejących słowników frazeologicznych⁶ i innych jednojęzycznych, korpusów narodowych języków polskiego i ukraińskiego, został zweryfikowany na podstawie ankiet, np. z trzech możliwych wariantów frazeologizmów podanych w *Słowniku frazeologicznym* PWN: **odwracać**, **wykręcać**, **wywracać kota ogonem** tylko jeden na podstawie ankiety został uznany za aktywny: **odwracać kota ogonem**. W takiej więc formie jednostka została odnotowana w Leksykonie. Świadomie autorzy opracowania starali się pominąć tak zwane internacjonalizmy frazeologiczne np. *miecz Damoklesa*, *pięta Achillesowa*, *tanna z nieba* ukr. *дамоклів меч*, *перейти рубікон*, *троянський кінь*.

4.4. W związku z trudnościami wykorzystania materiału korpusowego zdecydowaliśmy się na przykłady preparowane oraz zasłyszane z języka mówionego. Celem przytoczenia przykładu jest praktyczne użycie frazeologizmu w aspekcie komunikacyjnym, pokazanie, jak funkcjonuje dana jednostka frazeologiczna w codziennym języku polskim i ukraińskim.

5. Uniwersalne modele definicyjne

5.1. Jeśli przyjąć, że jednostka frazeologiczna w planie treści zmierza w kierunku słowa, to przy konfrontacji dwóch lub większej liczby języków można zastosować do opisu jednostki frazeologicznej uniwersalne [modele definicyjne]. Taka forma opisu znalazła uzasadnienie w „Leksykonie odpowiedniości semantycznych w języku polskim, bułgarskim i rosyjskim“ autorstwa W. Sosnowskiego, A. Kisiel i V. Koseskiej-Toszewej (redakcja merytoryczna R. Tymoszuka).

⁶ Sobol 2008, Kłosińska et al. 2014, Білоноженко 2008.

Przykład:

Rosyjski	Bułgarski	Polski
гостиница, -ы; -ы rz. ż. ‘miejsce czasowego pobytu osób zatrzymujących się w danej miejscowości’ <i>остановиться в лучшей гостинице города</i> <i>заказать в гостинице двухместный номер</i>	хотёл rz. m. ‘miejsce czasowego pobytu osób zatrzymujących się w danej miejscowości’ <i>резервирам стая в хотела</i> <i>отседна в хотел</i> <i>настанявам</i> <i>туристи в хотела</i>	hotel, -u; -e rz. mnieżyw. ‘miejsce czasowego pobytu osób zatrzymujących się w danej miejscowości’ <i>hotel</i> <i>trzygwiazdkowy, ekskluzywny, stylowy</i> <i>zatrzymać się w hotelu</i>
го стить, -щу, -стишь vi. state, intransitive 1. ‘być czyimś gościem; też: przebywać gdzieś’ <i>гостить каждое лето в деревне; гостить у родных</i> 2. brak znaczenia	гостѹва м, -аш vi. state, intransitive 1. ‘być czyimś gościem; też: przebywać gdzieś’ <i>Аз им гостѹвах през август.</i> 2. brak znaczenia	go ścić, -szczę, -isz vi. state, transitive 1. ‘być czyimś gościem; też: przebywać gdzieś’ <i>Часто gościłem w ich domu.</i> 2. ‘przyjmować kogoś u siebie’ <i>gościć u siebie biskupa</i> <i>Мамы засzczyт gościć президента.</i>

„Leksykon odpowiedniości semantycznych w języku polskim, bułgarskim i rosyjskim“ (W. Sosnowski; A. Kisiel; V. Koseska-Toszewa; redaktor merytoryczny R. Tymoszek)

5.2. Opis jednostki frazeologicznej w Leksykonie.

Znaczenie danej jednostki frazeologicznej jest przedstawione w Leksykonie za pomocą możliwie najprostszych konstrukcji składniowych. Staramy się unikać definicji przez wyrazy bliskoznaczne, wybierając definicje rozczłonkowane. Każde znaczenie jest egzemplifikowane odrębnymi przykładami zdaniowymi. Przykłady mają pokazywać właściwości gramatyczne słów (np. walencję czasownika, dziedziczone wymagania przyimkowo-przypadkowe przymiotnika czy też szyk jednostek mających pod tym względem określone wymagania). W celu opisanja jednostek frazeologicznych zdecydowaliśmy się na

definicje rozczłonkowane według następujących modeli komunikacyjnych:

‘o kimś, kto’

biedny jak mysz kościelna	бідний як церковна миша
‘o kimś, kto jest bardzo biedny’	‘про когось, хто дуже бідний’
<i>Adam jest biedny jak mysz kościelna, nie stać go nawet na porządne buty.</i>	<i>Згідно з декларацією новий начальник бідний як церковна миша.</i>

‘o czymś, co’

білими нитками шитий	grubymi nićmi szyty
‘про щось, що погано, невміло замасковано’	‘o czymś, co jest nieumiejętnie zamaskowane’
Ця легенда білими нитками шита.	Jego zeznania są grubymi nićmi szyte. Ciekawe, czy sąd się na nie nabierze...

‘o kimś (czymś), kto (co)’

na wagę złota	на вагу золота
‘o kimś (czymś), kto (co) ma wielką wartość’	‘pro kogoś (czego), kto (co) ma wielką wartość’
<i>Wskazówki mojego promotora okazały się na wagę złota.</i>	<i>Кожна його порада на вагу золота.</i>

‘o takim (...), który’

крокодилячі сльози	krokodyl łzy
‘про таке співчуття, яке є удаваним, нещирим’	‘o takim współczuciu, które jest udawane, nieszczerze’
<i>Припини! Кому потрібні твої крокодилячі сльози!</i>	<i>Już więcej się nie nabiorę na jego krokodyl łzy!</i>

‘wtedy, gdy’

korona (komuś) z głowy nie spadła / spadnie	корона (комусь) з голови не впала / впаде
‘wtedy, gdy wykonanie czegoś nie powoduje u kogoś poczucia niskiej wartości’	‘тоді, коли виконання чогось не викликає у когось відчуття приниження гідності’
<i>Jeśli choć raz zmyjesz naczynia, to korona ci z głowy nie spadnie.</i>	<i>Мені довелося усе прибрати самому. Нічого, корона з голови не впаде!</i>

lać jak z cebra	літи як з відра
‘wtedy, gdy pada bardzo obfity deszcz’	‘тоді, коли іде дуже сильний дощ’
<i>Od wczoraj leje jak z cebra.</i>	<i>Надворі лило як з відра. Тому нам довелося залишитися вдома.</i>

6. Konfrontacja językowa i ekwiwalenty wielojęzyczne.

Koncepcja ekwiwalencji, którą stosujemy w naszych badaniach, wywodzi się ze współczesnej semantyki i teoretycznej konfrontacji języków naturalnych, opracowanej w wielotomowej akademickiej „Polsko-bułgarskiej gramatyce konfrontatywnej“ (Koseska-Toszeva et al. 2007). Jest to pierwsza w świecie gramatyka konfrontatywna z semantycznym językiem pośrednikiem. Ta nowa metoda porównywania materiału językowego odbiega od tradycyjnej zasady konfrontacji, według której opis nawet tylko dwóch języków zależy od języka wyjściowego i jest nie tylko niepełny, lecz także może być nieprawdziwy.

Podczas konfrontacji teoretycznej opis materiału językowego idzie od znaczenia ku formie, a nie tak, jak w tradycyjnych opracowaniach, od formy w jednym języku ku formie w drugim języku. Stosując główną zasadę wyjścia od znaczenia ku formom, przyjętą w wielotomowej „Polsko-bułgarskiej gramatyce konfrontatywnej“, w Leksykonie możemy równorzędnie traktować wielojęzyczny materiał. Przyjęte w Leksykonie wyjście od semantyki przy konfrontacji językowej stało się najlepszym rozwiązaniem. Tylko ten sposób widzenia języka pozwala

bowiem na uchwycenie różnic i podobieństw w znaczeniu jednostek frazeologicznych w obu językach.

7. Ekwiwalencja.

7.1. Podczas pracy nad Leksykonem przyjeśliśmy za Dmitrijem Dobrovolskim (Dobrovol'skij 2011) następujący podział ekwiwalentów:

a) ekwiwalenty absolutne (pol. *niedźwiedzia przysługa* ukr. *ведмежа послуга*, pol. *miodowy miesiąc* ukr. *медовий місяць*, pol. *na wagę złota* ukr. *на вагу золота*),

b) ekwiwalenty częściowe (pol. *być w siódmym niebie* ukr. *бути на сьомому небі*, pol. *wziąć pod swoje skrzydła* ukr. *взяти під своє крило*, pol. *wstać lewą nogą* ukr. *встати не з тієї ноги*),

c) ekwiwalenty paralelne (pol. *wisi i powiewa (komuś)* ukr. *до лампочки / лампи (комусь)*, pol. *gruba ryba* ukr. *велике цабе*, pol. *kornąć w kalendarz* ukr. *зіграти в ящик*, pol. *poczuć bluesa* ukr. *ввійти в смак*),

d) oraz ekwiwalenty zerowe (*czeski błąd* ukr. ekwiwalent opisowy: друкарська помилка, описка, *sto lat za Murzynami* ukr. ekwiwalent opisowy: відсталий, малорозвинений).

7.2. Homonimia międzyjęzykowa.

7.2.1. O tym jak wiele pułapek czeka naukowców konfrontujących frazeologię, świadczy fakt, że pozornie tożsame na poziomie formy frazeologizmy w językach polskim i ukraińskim mają inne znaczenie: por. pl. *iść jak krew z nosa* (= z wielkim trudem), ukr. *кров з носа* (= natychmiast), pl. *ostrzyć zęby* (= liczyć na to, że się kogoś, coś zdobędzie), ukr. *зоступити зуби* (= pragnąć zrobić komuś przykrość), pl. *postawić na nogi* (= zmobilizować do działania), ukr. *поставити на ноги* (= wychować kogoś), pl. *owinąć sobie wokół palca kogoś* (= podporządkować kogoś całkowicie swojej woli), ukr. *обвести навколо пальця* (= przebiegle okłamywać kogoś).

7.2.2. Ze względu na bliskość pochodzenia języka polskiego i ukraińskiego trudności w tłumaczeniu mogą powodować jednostki, które mają podobną formę, ale różnią się treścią – tzw. homonimy międzyjęzykowe albo tzw. fałszywi przyjaciele tłumacza (Шмелев 2008, Хуцишвили 2010, Jaskot 2013). Badania potwierdzają, że przy wspólnych formach polskich i ukraińskich frazemów struktura semantyczna może się różnić, co można wyjaśnić specyfiką kultury narodów, które się tymi językami posługują, oraz cechami szczególnymi frazeologicznego przedstawiania świata.

iść jak krew z nosa	як мо́кре горить
‘wtedy, gdy coś przychodzi z wielkim trudem’	‘тоді, коли щось дається з великими труднощами’
<i>Pisanie książki szło mu jak krew z nosa. Potrzebował nowej inspiracji.</i>	<i>Наша справа носувалася як мокре горить.</i>

W przytoczonym przykładzie widać, że polskie wyrażenie **iść jak krew z nosa** ma znaczenie: ‘z wielkim trudem’, natomiast podobny mu formalnie ukraiński frazeologizm **кров з носа** ma zupełnie inne znaczenie:

кров з носа	za wszelką cenę
‘тоді, коли щось робиться незважаючи ні на що, за будь-яких умов’	‘wtedy, gdy coś jest robione bez względu na wszystko’
<i>Мені сьогодні кров з носа потрібно побачити її. Завтра це вже просто не матиме сенсу.</i>	<i>Muszę za wszelką cenę się z nim spotkać, tam mi coś ważnego do powiedzenia.</i>

Podobne różnice znaczeniowe występują w ukraińskim wyrażeniu **важка артилерія** i polskim frazeologizmie **ciężka artyleria**⁷:

важка артилерія	wytoczyć ciężkie działa przeciwko (komuś)
‘про такі аргументи, які є дієвими і використовуються у крайньому випадку’	‘o takich argumentach, które są skuteczne i wykorzystywane w skrajnych przypadkach’
<i>Під час дебатів у хід пішла важка артилерія суперника – малозабезпечені сім’ї та проблеми з фінансуванням.</i>	<i>Już dłużej nie mogłem ukrywać tego, co wiem i podczas rozmowy z przełożonym musiałem wytoczyć ciężkie działa przeciwko niemu.</i>

⁷ Polskiego wyrażenia **ciężka artyleria** używa się do określenia kogoś, kto jest ociężały, leniwy.

Przedstawione powyżej zjawiska powinny być rozpatrywane podczas badania międzyjęzykowej ekwiwalencji frazeologicznej oraz leksykograficznego odzwierciedlania jednostek frazeologicznych w słownikach przekładowych.

8. Ewolucja jednostek frazeologicznych.

Praca nad Leksykonem, zbieranie materiału z żywego języka rodzimych użytkowników, konfrontacja materiału językowego pokazały, że frazeologizmy, jak każda inna płaszczyzna języka naturalnego, ewoluują. Zmiany w znaczeniu i formie frazeologizmów aktywnych we współczesnej polszczyźnie i ukraińszczyźnie należało uwzględnić w leksykonie. Joanna Satoła-Staśkowiak w swoim artykule pt. *Żart w procesie neologizacji – na podstawie języka młodego pokolenia* pisze: „Wśród młodych ludzi są tacy, którzy nadmiar anglojęzycznych wtrętów wyśmiewają żartobliwymi przykładami użycia, szczególnie tam, gdzie nie ma na to użycie (poza chęcią żartowania) logicznego uzasadnienia. Przykładem żartu opartego na anglicyzmach⁸ jest przytoczone na początku artykułu zdanie: **Kto sieje asap, ten zbiera fakap**. Jest ono odpowiednikiem znanego przysłowia: *Kto sieje wiatr, ten zbiera burzę* (*fakap* od ang. *fuck up*, czyli: ‘duży problem’⁹; *asap* od ang. *As Soon As Possible*, czyli: ‘tak szybko jak tylko możliwe’¹⁰). Przykładem innego neologizmu, użytego w kontekście żartu, jest powiedzenie: **Niestety, albo stety** (w znaczeniu: ‘Na nieszczęście, albo na szczęście’). Kolejnym żartobliwym, popularnym wśród młodych ludzi, powiedzeniem jest: **Wygrać internety** (‘zrobić coś zaskakującego i nietuzinkowego, np. wyjątkowo obrazowo i trafnie odpowiedzieć na zaczepkę w sieci, albo niewybredny komentarz’).“ (Satoła-Staśkowiak 2016). Po zgromadzeniu przez nas

⁸ Termin *anglicyzm* rozumiemy za Elżbietą Mańczak-Wohlfeld jako: „taką jednostkę leksykalną, która charakteryzuje się fonetyką oraz morfologią angielską i przedostała się z języka angielskiego do polszczyzny. Może to więc być wyraz rdzennie angielski lub też słowo innego pochodzenia, np. łacińskiego, greckiego czy holenderskiego, bądź wywodzące się tzw. języków egzotycznych, a więc używanych poza Europą, które weszło w skład języka polskiego za pośrednictwem angielszczyzny.“ (Mańczak-Wohlfeld (red.) 2010: 10).

⁹ Źródło: <http://www.ponglish.org/fakap-151w.html>.

¹⁰ Źródło: <http://www.miejski.pl/slowo-ASAP>.

materiału należało przeanalizować każdy przykład i zdecydować, czy włączać takie jednostki do Leksykonu.

Pod wpływem globalizacji językowej podobne zjawiska występują również w języku ukraińskim, o czym świadczy masowe przenikanie do leksykalno-frazeologicznej sfery języka zapożyczeń z języków zachodnioeuropejskich, w szczególności angloamerykanizmów. Mowa o używaniu takich związków wyrazowych jak np. *світ хойм* (od ang. przysłowia *home sweet home*), *зой хойм* (od ang. *go home* 'idź do domu'), *ху із ху* (od ang. *who is who* 'kto jest kto'). Dość częstym w mowie młodego pokolenia jest trwały związek wyrazowy *фейсом об мейбл* (od ang. *face i table*) w znaczeniu 'niepowodzenie, porażka'. Popularnym pod wpływem języka angielskiego stało się wyrażenie *олд скул* (*old school*) w znaczeniu 'klasyka, styl retro'; *чорна п'ятниця* (*Black Friday*) w znaczeniu 'dzień wielkich wyprzedaży'.

W ostatnim dziesięcioleciu w języku ukraińskim bardzo aktywne są frazeologizmy slangowe, które charakteryzują się wysoką częstotliwością użycia, np. *бути в темі* 'wtedy, gdy ktoś jest dobrze zorientowany w czymś', *дах зриває* 'wtedy, gdy coś wywołuje agresję, złość lub zachwyty', *на автонілоті* 'wtedy, gdy coś robi się intuicyjnie, a nie zgodnie z wiedzą', *бути на одній хвили* 'wtedy, gdy ktoś ma podobne myśli, poglądy na coś'. Niektóre ukraińskie frazeologizmy przeszły modyfikację formalną. Polega ona na tym, że jeden z komponentów powszechnie używanej jednostki frazeologicznej został zamieniony innym bardziej popularnym komponentem: *бути в ажурі* → *бути в шоколаді* 'wtedy, gdy u kogoś jest wszystko w porządku, tak jak powinno być', *п'яний як чін* → *п'яний в дрова / в зюзю / в дупу* 'o kimś, kto jest bardzo pijany'. Inne warianty mają ukraińskie frazeologizmy: *бракує клепки в голові* w postaci *клепки повилітали*; *руки не звідти ростуть* w postaci *руки з дупи*.

W języku polskim odnotowaliśmy wariant frazeologizmu *albo rybki, albo akwarium* w postaci *albo rybka, albo pipka; даć sobie спокій* w postaci *даć sobie siana i даć se siana, coś комуś потрібне як умарлему казидло* w postaci *що́с кому́с потрібне як курвіє мајткі, спалі́ть сі́я з всты́ду* w postaci *спалі́ть цеглę; о кант столу потлuc* w postaci *о кант дупу потлuc*. Do tej grupy można dołączyć współczesne neologizmy frazeologiczne takie jak: *чзайć базę, чуць bluesa, поjechać по bandzie, wrzucić na luz*. Jak widać z powyższych przykładów rozwój jednostek frazeologicznych zmierza w kierunku ich zwulgarnienia i kolokwializacji, co wpisuje się w tendencję językową demokratyzacji języka.

Wiele z przytoczonych powyżej jednostek znalazło się w Leksykonie. W trakcie analizy materiału pojawiło się wiele spostrzeżeń, które będą przedmiotem naszych dalszych badań nad konfrontacją polskiej i ukraińskiej frazeologii. Uważamy, że tendencje rozwojowe jednostek frazeologicznych powinny sukcesywnie znajdować odzwierciedlenie w opracowaniach leksykograficznych.

9. Wnioski.

Praca nad konfrontacją językową polskich i ukraińskich jednostek frazeologicznych stała się dużym wyzwaniem dla naukowców, ale przyniosła wymierne rezultaty. W trakcie opracowywania Leksykonu uwzględniliśmy wypracowane rozwiązania z zakresu opisu zjawiska tzw. fałszywych przyjaciół tłumacza oraz badań nad ekwiwalencją. Dzięki współpracy polskich i ukraińskich językoznawców powstało nowe dzieło w postaci „Leksykonu aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej“. Wypracowana drogą kompromisu dwóch tradycji językoznawczych metodologia otwiera drogę do dalszych badań nad frazeologią i skłania do tworzenia nowych narzędzi w postaci elektronicznych słowników frazeologicznych.

Literatura

Dobrovol'skij 2011: Dobrovol'skij, D. Cross-linguistic equivalence of idioms: does it really exist? – In: A. Pamies, D. Dobrovol'skij (Eds.). *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*. Baltmannsweiler, 2011, p. 7–24.

Jaskot 2013: Jaskot, M. *Los así llamados falsos amigos del traductor entre el español y el esperanto*. Rozprawa doktorska obroniona w Uniwersytecie Warszawskim 3.09.2013 r. (w posiadaniu autora).

Jaskot, Ganoshenko 2015: Jaskot, M., I. Ganoshenko. Culturemes and non-equivalent lexis in dictionaries. – *Cognitive Studies|Études Cognitives*, 2015, Vol. 15, p. 115–124.

Koseska-Toszewa et al. 2007: Koseska-Toszewa, V., M. Korytkowska, R. Roszko. *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2007.

Luchyk 2013: Luchyk, A. Interpretation of Ukrainian and Polish adverbial word equivalents form and meaning interaction in national explanatory lexicography. – *Cognitive Studies|Études cognitives*, 2013, Vol. 13, p. 273–278.

Mańczak-Wohlfeld (red.) 2010: Mańczak-Wohlfeld, E. (red.) *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.

Satola-Staškowiak 2016: Satola-Staškowiak, J. Żart w procesie neologizacji – na podstawie języka młodego pokolenia. – *Językoznawstwo*, 2016, t. 10, s. 185–193.

Sosnowski 2016: Sosnowski, W. The parallel Polish-Bulgarian-Russian corpus: problems and solution. – Corpas Pastor, G. (Ed.). *Computerised and Corpus-based Approaches to Phraseology: Monolingual and Multilingual Perspectives (Full papers)*. *Fraseologia computacional y basada en corpus: perspectivas monolingües y multilingües (Trabajos completos)*. Geneva: Tradulex, 2016, p. 339–349.

Tymoshuk et al. 2015: Tymoshuk, R., K. Vilchynska, V. Shyrokov, M. Nadutenko. Semantic interpretation of phraseological units in Ukrainian-Polish electronic phraseological dictionary. – *Cognitive Studies|Études cognitives*, 2015, Vol. 15, p. 319–325.

Архангельский 1972: Архангельский, В. Л. О задачах, объектах и разделах русской фразеологии как лингвистической дисциплины. – В: *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. Материалы межвузовского симпозиума*. Тула, 1972, с. 182–188.

Космеда и др. 2015: Космеда, Т. А., Т. Ф. Осіпова, В. В. Піддубна. Українсько-польські та польсько-українські словники усталених виразів: проблемні питання. – В: *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*, 2015, № 39, с. 43–55. <<http://oaji.net/articles/2015/918-1445861586.pdf>>.

Кунин 1996: Кунин, А. В. *Курс фразеологии современного английского языка*. 2-е издание. Москва: Высшая школа, Дубна: Издательство центр „Феникс“, 1996.

Лучик 2012: Лучик, А. Основні принципи укладання «Українсько-польського словника еквівалентів слова». – В: *Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології*. Київ, 2012, с. 278–292.

Онкович 1997: Онкович, Г. В. *Українознавство і лінгводидактика: навч. посібник*. Київ: Логос, 1997.

Хуцишвили 2010: Хуцишвили, С. *Славянские межъязыковые омонимы*. Тбилиси, 2010. <<http://old.press.tsu.ge/GEO/internet/disertaciebi/S.Khutsishvili%20Disertacia.pdf>>

Шмелев 2008: Шмелев, Д. Н. *Проблемы семантического анализа лексики*. Санкт-Петербург: ЛКИ, 2008.

Źródła i słowniki

Kłosińska et al. 2014: Kłosińska, A., E. Sobol, A. Stankiewicz. *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014.

Narodowy Korpus Języka Polskiego: <<http://nkjp.pl/>>

Sobol 2008: Sobol, E. *Słownik frazeologiczny PWN z Bralczykiem*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

Wielki słownik języka polskiego: <<http://www.wsjp.pl>>

Билоноженко 2008: Білоноженко, В. М. та ін. *Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова Думка, 2008.

Кононенко, Спивак 2008: Кононенко, І., О. Співак. *Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів*. Київ: Вища школа, 2008.

Левченко 2011: Левченко, О. *Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь*. Львів: Львівська політехніка, 2011.

Лучик и др. 2011: Лучик, А., О. Антонова, І. Дубровська. *Українсько-польський словник еквівалентів слова*. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Інститут славістики Польської академії наук, 2011.

Лучик, Антонова 2013: Лучик, А., О. Антонова. *Польсько-український словник еквівалентів слова*. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Інститут славістики Польської академії наук, 2013.

Словник української мови. У 20 т. Наук. керівник Широков, В. А. <<http://lcorp.ulif.org.ua/vll/>>

Словники України – інтегрована лексикографічна система: Парадигма. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія. Широков, В. А., І. В. Шевченко, О. Г. Рабулець та ін. Електронний ресурс. Версія 4.1. <<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>>.

Український національний лінгвістичний корпус: http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc/

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА БЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА *BAJKI ROBOTÓW* ОТ СТАНИСЛАВ ЛЕМ¹

Summary: In this paper the author analyses the Bulgarian translation of *Bajki robotów* of S. Lem, done in 1969 by V. Kinov. The author points at the quantity of mistakes, gives examples of the most serious ones and presents their typology. To prove, that the mistakes are not caused by intraslatibility of the stories, the author gives also his own proposals, how the mistaken parts could be translated.

Key words: Stanisław Lem, translation, neologisms, Bulgarian language, lost in translation

Цикълът разкази *Приказки на роботите* (*Bajki robotów*), публикуван за пръв път през 1964 г., е една от най-оригиналните творби на Станислав Лем. Това се дължи не само на неговата тематика, но също така и на характерния език на повествованието. В двойно фантастичен за читателя свят се преплитат две нива на езика и съдържанието: „(...) „земята на роботите“ често се използва като мотив в научната фантастика, но оттам се прави следващ скок в неизвестното – в области, които са екзотични и необикновени за

¹ Текстът е четен на полски език по време на общополската студентска научна конференция „Език – комуникация – идентичност“ през май 2006 г. в Покживна и впоследствие е публикуван в сборника „Език – комуникация“, издаден в Ополе през 2008 г. (Fastyn 2008). Настоящата версия е разширена с авторски предложения за превод, а също, което е най-важното, е преведена на български език, за да стане текстът достъпен и за читателите в България.

„малкия робот“ (...)“. Фантастичният пласт, съдържащ понятия от техниката, астрономията, физиката, се смесва с приказния пласт – сред междувездните пространства срещаме царе и рицари, страшни дракони и прекрасни принцеси. В резултат от преплитането на научната терминология с езика на приказките се създават нови думи, които не може да не окажат въздействие върху читателя. Срещаме както новоизковани словосъчетания (*maszynka-kruszyńka, druciki-truciki*), така и контаминации (*elektrycerze, robosły, kosmoludy*). Също както в приказките се появяват названия на придворни чиновници като *Wielki Podblaszy Koronny* или *Wasza Ferromagnetyczność* (Lem 1983: 188–206).

Специфичният език и стил на творбата е предизвикателство не само за полскоезичния читател, който – за да се наслади напълно на езиковия виц във всичките му детайли – би следвало да познава, поне на основното ниво, използваната в точните науки терминология. За преводача, който се стреми да предаде всички елементи на творбата колкото е възможно най-точно, това е още по-голям проблем. Той трябва не само да разбере това, което невинаги е разбираемо за полскоезичния читател, но също така и да се опита да създаде на своя език текст, който да съдържа всички предимства на оригиналния текст и да има същото въздействие върху читателя на превода, каквото има оригиналът върху полскоезичния читател.

Цикълът разкази *Bajki robotów* е публикуван в седем страни. На българския читател той е достъпен само в превода, направен от Васил Кинов през 1969. Нов превод, въпреки че е заявен в издателската серия от 2003 година, до ден днешен не присъства в Националната библиотека в София. Освен това са достъпни текстовете на два разказа, които са преведени от Лина Василева и са включени в антология на творбите на Ст. Лем. Тук ще се съсредоточа преди всичко върху изданието от 1969 г. (Лем 1969).

Книгата, която се опира на двутомното полско издание (което съдържа в първия том *Cyberiada* 12 разказа от цикъла *Bajki robotów* и три разказа от цикъла *Cyberiada*, а във втория – 4 разказа от сбирката *Polowanie*), е публикувана на български език под заглавие *Кибериада*. Ще анализирам по какъв начин са преведени гореспоменатите 12 разказа.

В. Кинов, автор на превода, е международно известен писател, автор на 17 романа. Негови книги са публикувани в 9 страни освен

България. Завършил е славянска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От 1992 до 1996 заема поста аташе при българското посолство в Полша. За своите преводи на полска литература е отличен с награда *За заслуги към полската култура*.² Ще се постарая да оценя качествата на превода на цикъла *Bajki robotów*, който е един от първите опити в преводаческата кариера на В. Кинов.

За съжаление дори повърхностният прочит на превода води до нерадостни изводи. Стилът на автора и неговите изтънчени езикови игри очевидно са били твърде сложни за преводача. Освен това на много места преводачът е срещнал затруднения дори с книжовния полски език, което е недопустимо за качествен превод. Ще се спра върху основните категории грешки в превода на В. Кинов, като ги представя по следния начин:

Текст на оригинала

Еквивалент в превода на В. Кинов

Обратен превод на полски

Моето предложение за превод

Поради големия обем на материала ще спомена само най-сериозните грешки, които значително променят смисъла на текста, или някои грешки, които лесно биха могли да бъдат избегнати. Грешките са разделени по категории. Примерите са взети от девет разказа от цикъла *Bajki robotów*.³

1. Погрешна идентификация на полската дума

Astrouch sam jął się rozpadać na dzwona, z gromami, które wtórowały jego agonii (...) (ТЕ, с. 12)

Аструх сам започнал да се разпада със звън и трясък, който пригласял на неговата агония (...) (с. 11)

Astruch sam jął się rozpadać z dzwonieniem i grzmotem,

² Виж <http://www.colibri.br/resultsa.php?author=86> (дата на достъп: 22.03.2007).

³ По-надолу в скоби след цитата се посочва съкращение на заглавието на разказа (виж списъка със съкращения в края на статията) и номер на страницата.

wtórującym jego agonii (...)

Астроух сам започнал да се разпада на парчета, с гръм, който пригласял на агонията му.

В този случай преводачът не е успял да улови разликата между думите *dzwono* (също *dzwonko* ‘парче риба, разрязана напречно’) и *dzwon* ‘камбана’, *dzwonić* ‘звъня’, което е довело до изопачаване на смисъла.

(...) wielką gwiazdą Szronu na wstędze glacjalnej; (...) (TE, с. 11)

(...) голямата звезда Шрон на звездния път (с. 10)

(...) *wielką gwiazdą Szronu na drodze gwiazdnej.*

(...) **голямата звезда на Слана на глациална лента.**

Грешката в превода произлиза от сходството между думите *glacjalny* ‘гласиален’ и *gwiazdny* ‘звезден’, но контекстът би трябвало да позволи грешката да бъде избягната. Следва да се добави също, че за българския читател названието *Шрон* няма никакъв смисъл. Всъщност на полската дума *szron* съответства българската *слана*.

Wziął puzderko i cisnął cale w ogień. (UU с. 15)

Взел кутията и изведнъж блеснал огън. (с. 13)

Wziął puzderko i nagle błysnął ogień.

Взел кутията и я хвърлил в огъня.

Тук също съдържанието е променено – според оригинала героят хвърля кутията в огъня, в превода огънят лумва (може би от вътрешността на кутията).

(...) gromadzić się dla wspólnej rady (...) (UU, с.17)

(...) да се събират за обща борба (...) (с. 14)

(...) *gromadzić się dla wspólnej walki (...)*

(...) **да се събират за съвместно съветване (...)**

Тази неточност може би не е значима за фабулата на творбата, но се среща често в текста на превода.

- (...) „z plutonu pasy drzeć“, niby na zelówki (...) (UU, с. 18)
 (...) „Дерете колани от плутон, а не от подметки“ (...) (с. 15)
 (...) „z plutonu pasy drzeć, a nie z zelówek (...)
 (...) „От плутоний дерете“, като че ли за подметки (...)

Тук ясно се вижда, че преводачът погрешно е разбрал полската фраза *drzeć z kogoś pasy* ‘измъчвам някого, като одирам парчета от кожата му’, тъй като в превода откриваме еквивалент на полската дума *pas* със значение ‘дълго, тясно парче кожа или тъкан, завързвано на кръста или на бедрата’. Освен това в българския език не съществува дума *плутон* като название на химически елемент. Неправилно е разбран също така полският синтаксис във фразата *niby na zelówki*.

(...) **przedstawiają, przez przyrodzoną chytróść, niebezpieczeństwo gorsze od wszystkich razem wirów i raf Pierścienia Astrycznego!** (ES, с. 26)

Те са по-опасни от всички, взети заедно, вихри и рифове на гигантския Астриц! (с. 21)

Są niebezpieczniejsi niż wszystkie razem wichry i rafy olbrzymiego Astrycego!

(...) **представяват, заради вродената си хитрост, опасност, по-лоша от всички въртежи и рифове на Астричния пръстен, взети заедно!**

В този фрагмент се откриват три грешки: преводачът е сбъркал думата *wir* ‘въртеж, въртоп’ с думата *wicher* ‘вихър’, премахнал е причината за опасността (*przez chytróść* – непреведено на български), а също така неправилно е предал собственото име *Pierścień Astryczny*.

- (...) **może któryś z myśliwych – Kybernosów** (...) (ES, с. 33)
 (...) може би някой от мислителите киберноси (...) (с. 27)
 (...) *może któryś z myślicieli – Kybernosów* (...)
 (...) **може би някой от ловците киберноси** (...)

Тази грешка е типична за чужденци, които учат полски език. Объркани са думите *myśliwy* ‘ловец’ и *myśliciel* ‘мислител’.

(...) ci zlewali się przed nim w szeregi bałwanów czarnych, tak bowiem w potrzebie czynią, a on na dwoje ich płatał, aż obnażała się skała wapienna, ich kość, a gdy pokonał ich mordospady, znalazł się twarzą naprzeciw twarzy olbrzymiej jak pół nieba i runął w nią, aby o drogę spytać, a pod ostrzem jego ogniomiecza pękała jej skóra i ukazywały się białe, wijące lasy nerwów (...) (ES, с. 36)

(...) сами се отливали в редици от черни глупаци. (с. 29)

(...) zlewali się w szeregi czarnych głupców.

(...) сливали се пред него в редици от черни вълни, понеже така правят в нужда, а той ги сечал на две, така, че се виждала варовитата скала, тяхната кост, а когато преодолял мутропадите им, застанал пред лицето, огромно като половин небе, и рухнал в него, за да пита за пътя, а под острието на огнемеча му пукала кожата и се откривали белите, виещи се лесове на нервите (...)

В този фрагмент намираме две грешки, които сериозно променят авторовите намерения и правят текста неразбираем. Първо, преводачът интерпретира погрешно думата *bałwan* като ‘глупак, идиот’ вместо правилното в този контекст ‘морска вълна’. Второ, значителна част от фрагмента в превода просто липсва – може би поради присъствието на неологизми, които, както ще видим след малко, пораждат редица затруднения за преводача.

(...) *pieścidła wrzące* (...) (ES, с. 36)

(...) клокочещи сувенири (...) (с. 29)

(...) *bulgoczące pamiątki* (...)

(...) *врящи глезници* (...)

За преводача не е от значение разликата между *wrzący* и *bulgoczący*. Сериозно нарушение спрямо смисъла на оригинала обаче е неутрализацията на стилистично маркирания неологизъм *pieścidło* и заместването му с неутралната дума *pamiątka* ‘сувенир’, която е със съвсем друго значение.

Lecz nikt na to nie zważał, a szkoda, gdyż przekonałoby się oboje królestwo, iż wcale donikąd nie wyruszał (...) (ES, с. 38)

Ако се бяха споразумели двете царства, щеше да се разбере, че Ерг никъде не е ходил. (с. 30)

Gdyby się porozumiały dwa królestwa, wykryłoby się, że Erg

donikąd nie wyruszał (...)

Но никої не обръщал внимание на това – язък! – щели да разберат кралят и кралицата, че Ерг никъде не бил ходил (...)

Тук преводачът е обърнал фразата *oboje królestwo* – в смисъл ‘para królewska’ – с израза *oba królestwa*.

(...) zwaną Czarnym Grzechotnikiem (...) (BŚ, с. 63)

(...) наречена Черен Греховник (...) (с. 42)

(...) zwaną Czarnym Grzechownikiem (...)

(...) наречена Черна Усойница (...)

Този път преводачът погрешно свързва названието *grzechotnik* ‘гърмяща змия’ с фонетично подобната дума *grzech*, което води до изопачаване на авторовите намерения.

(...) dowiesił więc Dioptryk do trzech orderów, z jakich się składał, wielką gwiazdę wszechmorską, na wstędze haftowanej w bałwany (...) (DKH, с. 101)

Диоптрик закачил към трите ордена, от които бил сглобен, голямата всемогъща морска звезда върху лента, украсена с идоли (...) (с. 71)

Dioptryk dowiesił do trzech orderów, z jakich się składał, wielką wszechmocną morską gwiazdę, na wstędze zdobionej bałwanami (...)

Закачил тогава Диоптрик към трите ордена, от които бил сглобен, голямата всеморска звезда върху лента с бродирани големи вълни (...)

В този фрагмент има две лесно преодолими грешки. Първо, преводачът е избрал еквивалент на думата *bałwan* със значение ‘идол, езическо божество’, докато контекстът ясно сочи значението ‘морска вълна’. Второ, във фразата *gwiazda wszechmorska* неологизмът се неутрализира.

(...) oblicze jego rozjaśniło się i upodobał sobie to maleńkie stworzonko. (DKH, с. 102)

Лицето му се проявило и той заприличал на това малко творенце. (с. 71)

Oblicze jego rozjaśniło się i upodobił się do tego maleńkiego

stworzonka.

(...) лицето му се проявило и той обикнал малкото творенийце.

Грешката произлиза от сходството на полските глаголи *upodobać sobie kogoś/coś* ‘обиквам някого’ и *upodobnić się do kogoś/czegoś* ‘заприличам на някого’. В този случай изопачаването на смисъла е очевидно.

(...) i kolekcję cybernalów mu zniszczyła, krasnalów ze sprzężeniem zwrotnym (...) (МС, с. 79)

(...) и унищожила киберналовата му колекция – кристали с обратна връзка (...) (с. 54)

(...) i kolekcję cybernalów mu zniszczyła – kryształów ze sprzężeniem zwrotnym (...)

(...) и унищожила неговата колекция от кибета, джуджета с обратна връзка (...)

Преводачът е объркал думата *krasnal* ‘джудже, гном’ с фонетично подобната, но неподходяща в този контекст дума *kryształ* ‘кристал’.

(...) nie uczestniczysz w tańcach krajów Południa, ani też nie napawasz oka tęczowaniem lodów Północy. (РА. с. 113)

(...) нито ще участвуваш в танците на южните народи, нито ще се възхищаваш от танцуващите северни ледове. (с. 79)

(...) nie będziesz uczestniczył w tańcach ludów Południa, ani nie będziesz się zachwycał tańczącymi lodami Północy.

(...) нито участваш в танците на южните страни, нито радваш окото си с многоцветните ледове на Севера.

Преводачът не е свързал думата *tęczować* със съществителното *tęcza* ‘дъга’, а погрешно я съотнася с думата *taniec* ‘танц’ от първата част на изречението вероятно поради тяхното фонетично сходство.

Wuch wszakże, czy to z przezorności, czy z jakiejś innej przyczyny (...) (РА, с. 121)

Вухо или бил много обиден, или поради някаква друга

причина (...) (с. 87)

Wuch albo był bardzo obrażony, albo z jakiejś innej przyczyny (...)

Вухо пък или от предвидливост, или поради някаква друга причина (...)

В този фрагмент думата *przezorność* ‘предвидливост’ е разбрана като *obrażenie się* ‘обида’, което води до погрешна перцепция на психологическата характеристика на героя.

(...) nada jękom brzmienie czyste i przekonujące (...) (РА, с. 125)

(...) ще те възнагради с чиста звучност (...) (с. 87)

(...) *wynagrodzi cię czystą dźwięcznością (...)*

(...) ще придаде на стоновите чисто и убедително звучене (...)

Единствена връзка между оригинала и превода е семантичната близост на думите *brzmienie* ‘звук’ и *dźwięczność* ‘звучност’, но остават неясни мотивите на преводача да използва в преводния текст думата *wynagradzanie* ‘възнаграждаване’ и същевременно да остави без превод значимата за ситуацията дума *jęki* ‘стонове’.

Aby zaś ich biedę uczynić pełną, spodobało się niebiosom przecinać ich globem wielki Prąd Meteorów (...) (GM, с. 130)

А за да стане всичко както трябва, поискали да пресекат небесата с глобуса на Голямото електричество на метеорите (...) (с. 90)

Aby zaś wszystko było jak trzeba, zachciało im się przeciąć niebiosa globusem Wielkiej Elektryczności Meteorów (...)

За да стане пък нещастieto им пълно, на небесата им харесвало да пресичат с планетата им великото Течение на метеорите (...)

Това изречение съдържа много грешки, които произлизат както от лошо разбиране на полския синтаксис, така и от недостатъчно добро познаване на лексиката. Фразата *aby wszystko było jak trzeba* има почти противоположно значение в сравнение с *aby biedę uczynić pełną*. В първата ситуация смисълът ѝ е напълно положителен, докато авторът е имал намерение да покаже трагизма на съществуването на планетяните. Втората грешка се състои в

това, че преводачът приписва на жителите на планетата (**zachciało im się przeciąć niebiosą*) действия на природата: *spodobało się niebiosom przecinać ich globem*, третата пък – в това, че преводачът видимо не знае различните значения на думата *prąd* и ги ограничава само до ‘електричество’, което по своята същност няма особена връзка с метеоритите. В резултат читателят на преводния текст получава фрагмент, в който логиката отсъства.

(...) grunt połykał ich stalowe grody (...) (GM, с. 130)

(...) земя поглъщала техните постоянни пътища (...) (с. 91)

(...) *grunt połykał ich stale drogi* (...)

(...) земята поглъщала стоманените им градове (...)

Това е пореден пример на объркване на подобно звучащи полски думи: *stalowy* ‘стоманен’ и *stały* ‘постоянен’; *grody* ‘градове’ и *drogi* ‘пътища’. Разбира се, такъв превод няма нищо общо с намеренията на автора.

Dlatego muszą też czuwać (...) i na stróżowaniu takim płynie im czas – a zwą ich także Nicościowcami lub Neantami... (GM, с. 132)

Затова те трябва да се грижат (...) и за запазването на гладко течащо време – тях ги наричат още невидими или пък непобедими... (с. 93)

Dlatego muszą też się troszczyć (...) i o zachowanie gładko płynącego czasu – a zwą ich także Niewidzialnymi, czy też Niezwycięzonymi...

Затова пак трябва да бдят (...) и в такова вардене тече времето им – наричат ги също небитници или неанти.

Отново се откриват две грешки. Едната произлиза от разликите в полския и българския синтаксис, довели до смесване на фразите *czas płynie na stróżowaniu* и **stróżowanie nad zachowaniem płynącego czasu*, другата е от областта на лексиката и етимологията – преводачът не обръща внимание на основите на собствените имена, произлизащи от понятието *nicość* – на полски и гръцки език – и ги замества с несъвпадащи с идеята на автора названия, свързани с *niewidzialność* ‘невидимост’ и *niezwyciężoność* ‘непобедимост’.

To, co powiesz, może nawet graniczyć z obrazą majestatu, której się już zresztą dopuściłeś, ale tym razem musi to być obraza tak monstrualna (...) (GM, с. 136)

Това, което ще кажеш, може да граничи дори с величествения образ, за който говори преди малко, но този образ може да бъде и толкова чудовищен (...) (с. 95)

To, co powiesz, może nawet graniczyć z majestatycznym obrazem, o którym mówiłeś przed chwilą, ale ten obraz może być tak monstrualny (...)

Това, което ще кажеш, може дори да граничи с обида на величеството, впрочем, ти вече си я нанесъл, но този път обидата трябва да е толкова чудовищна (...)

Преводачът погрешно е разбрал израз *obraza majestatu* ‘обида на величеството’, може би неизвестен за него, превеждайки го като **majestatyczny obraz*. Макар и двете фрази да звучат по подобен начин, смисълът им е съвсем различен.

2. Проблеми с недостатъчно добро познаване на полския синтаксис

Mknął tak niczym rozjuszony meteor Drogą Mleczną, gdy dostrzegł w dali postać samotną, niewielką. (TE, с. 12)

От далечината стремително летял вбесен метеор по Млечния път. Когато се приближил, Кварц видял малка фигура. (с. 11)

Z daleka, na łeb, na szyję, leciał rozjuszony meteor Drogą Mleczną. Gdy się zbliżył, Kwarce dostrzegł niewielką postać.

Хвърчал така като вбесен метеор по Млечния път, докато в далечината видял самотна, малка фигура.

Преводачът погрешно идентифицира субекта на сложното изречение, което води до липса на логика в действията – вместо сравнен с метеор електрицар, читателят има пред себе си образ на електрицар, който е видял някого върху метеор.

Ale okrutny Architor kazał do kotłów, w których topiło się pallad z platyną, wrzucać bryły uranu i obwieścił o tym w całym państwie. (UU, с. 16)

Но отвратителният Архитор наказвал поданиците си, като ги пхнал в котли, в които топели платина и уран. (с. 14)

Ale okrutny Architor karal swych poddanych, wrzucając ich do kotłów, w których topili platynę i uran.

Но жестокият Архитор наредил в котли, в които се топели паладий и платина, да се хвърлят буци уран – и съблицил за това по цялата държава.

Тъй като преводачът съвсем не е успял да разбере полския текст, той е създал нова, собствена картина. Макар Архитор и да е безмилостен владетел, все пак в полския текст той не е представен дотолкова жесток, че да наказва поданиците си по толкова изтънчен начин, както го е описал преводачът.

(...) na blachę je rozplaszczyl, bijąc palladowymi głazami. (UU, с. 19)

(...) от тях направил плоски пулсиращи паладиеви очи. (с. 16)

(...) *uczynił z nich płaskie pulsujące palladowe oczy.*

(...) направил ги плоски като тенеке, удряйки по тях с паладиеви скали.

И тук имаме пример за грешка в областта на синтаксиса: оръдието на труда в превода се оказва резултат от действието. Също така не е ясно защо в превода е употребена думата *очи*, освен ако приемем, че преводачът е сбъркал полската дума *głazy* с руската *глазá* ‘очи’.

(...) a pośród nich były zegary tańczące, zegary-zorze i zegary-obłoki. (ES, с. 23)

(...) между които се намирали танцуващи часовници зари и часовници облаци. (с. 18)

(...) *a pośród nich były tańczące zegary-zorze i zegary-obłoki.*

(...) а сред тях имало танцуващи часовници, часовници-зари и часовници-облаци.

В този пример се вижда, че преводачът вероятно не е обърнал внимание на структурата на изречението и на употребата на запетаи в него. В резултат на това в преводния текст фразите *zegarów tańczących* и *zegarów – zórz* са се слели в едно.

(...) a nawet, że wiedział, w jaki sposób można złowić żywego Antroposa. Znając jego słabość, król kazał natychmiast piwnice otworzyć (...) (ES, c. 23)

Знаел даже, как може да се улови жив Антропос. Познавал неговите слабости. Царят заповядал веднага да отворят подземието (...)

Wiedział nawet, w jaki sposób można złowić żywego Antroposa. Znal jego słabości. Król kazał natychmiast piwnice otworzyć (...)

Знаел даже как може да уловят жив Антропос. Познавайки неговите слабости, царят заповядал веднага да се отворят подземията (...)

Преводачът, без да вземе предвид конструкцията на текста, за пореден път изопачава авторовите намерения. В оригинала царят е този, който знае слабостите на мъдреца и умее да „извади“ тайната от него, в превода – мъдрецът познава слабостите на Антропос и затова знае как да го улови.

(...) wśród brylantowych gąszczy, z jaspisu wyrzeźbionych altan i marmurowych dziwadł (...) (ES, c. 26)

Сред брилянтовите гъсталаци от ясписи имало украсена беседка с мраморни чудовища (...)

Wśród brylantowych gąszczy jaspisów stała zdobiona altana z marmurowymi dziwadłami (...)

Сред брилянтовите гъсталаци, сред изваяни от яспис беседки и мраморни чудовища (...)

Този фрагмент е чудесен пример за това до какъв абсурд може да се стигне, когато преводачът не анализира прецизно граматическите структури. Фразата *брилянтви гъсталаци от ясписи* не отразява идеята на автора. Тя е абсолютна безсмислена от гледна точка на минералогията, тъй като брилянтът и ясписът са два съвсем различни вида скъпоценни камъни и не могат да се проникват взаимно. Информацията за това, че беседките са направени от яспис, в превода напълно липсва, вместо това върху едната беседка (другите, неизвестно как, са изчезнали) са добавени мраморни чудовища, които в оригинала нямат нищо общо с нея.

(...) a może był to samopał, zastawiony na bezogoniastą kometę
(...) (ES, с. 33)

(...) а може би от самопал, оставен от безопашната комета (...)
(с. 27)

(...) a może był to samopał, zostawiony przez bezogoniastą kometę
(...)

(...) а може би е бил самопал, поставен на безопашната комета (...)

Грешката е обичайна за В. Кинов – причината на действието в оригинала се превръща в действащ обект в превода.

(...) prostodusznemu zaś Prądasowi wapń się pomieszał z wapieniem, który jest głównym składnikiem bladawcowego kośca.
(ES, с. 35)

(...) простодушният калций на електрокучето Прондас се смесил с калция на кометата, който бил и главна опора в костите на Бледоликя. (с. 28)

(...) prostoduszny wapń elektropsa Prądasza zmieszał się z wapniem komety, który był też głównym składnikiem kości bladawca.

(...) простодушният Електрошарко отново объркал калия с калция, който е главен съставен елемент в костите на Бледоликя.

В този текст авторът има предвид, че кучето обърква миризмата на кометата с миризмата на Бледоликя. Преводачът обаче създава смес от калция на кучето и калция на кометата и открива такава смес и в костите на Бледоликя. Следва да се добави, че преводачът не вижда разлика между думите *wapń* ‘калций’ и *wapień* ‘варовик’, което потвърждава липсата на необходими знания за термините от областта на точните науки. Ситуацията е допълнително усложнена, тъй като, за да се запазят и смисълът, и езиковата игра, би трябвало да се намерят две думи, които са сходни по звучене, като същевременно поне една от тях да означава нещо, което влиза в състава на човешкото тяло. Именно затова предложих двойката *калий/калций*. Би трябвало да се отбележи още, че името *Прондас* нищо не говори на българския читател (в полски *prąd* означава ‘електричество’).

(...) pięć jego słońc krążyło samotnie, ostatnie zaś miało planetę ze skał ogniowych (...) (DP, с. 51)

(...) пет от нейните слънца кръжали самотно, а последното се въртало около планета (...) (с. 32)

(...) pięć jego słońc krążyło samotnie, a ostatnie kręciło się wokół planety (...)

(...) пет от слънцата кръжали самотни, докато последното имало планета от огнени скали (...)

От този фрагмент българският читател ще узнае не това, че една от звездите има планета, а това, че една от звездите се върти около планета, което очевидно е не само безсмислено, но и съвсем невъзможно.

Za króla Treopsa Syderyjczycy Azmejscy napadli na państwo Energów z nieba, metalową Bizmalię z asteroidami w jedno obrócili cmentarzysko i wiele innych zadali Srebrzystym klęsk (...) (DP, с. 51)

След царуването на Треопс Сидерийци Армейци държавата на енергите била нападната откъм небето, от металната Бизмала, с астероиди, които превръщали всичко в гробища, и нанесли Сребрист разгром. (с. 32)

Po panowaniu Treorsa Syderycego Armejsa państwo Energów zostało napadnięte z nieba, z metalowej Bizmali, z pomocą asteroidów, które zmieniały wszystko w cmentarzysko, i przyniosły Srebrzystą klęskę.

Когато царувал Треопс, азмейските сидерийци нападнали държавата на енергите откъм небето, металната Бизмалия заедно с астероиди превърнали в гробища и донесли много други нещастия на сребристите.

Преводачът пак замества субекта на действието с неговия обект. Този път атакуваната Бизмалия става агресор, а астероидите, вместо да са разрушени, сами разрушават. Освен това названието на агресорите (*Syderyjczycy Azmejscy*) е изкривено до неузнаваемост и става част от името на царя Треопс, а фразата *wiele (...) zadali Srebrzystym klęsk* е преведена като **Srebrzysta klęska*.

Niech będzie mądry, ale nie lgnie nazbyt do ksiąg, nadmiar bowiem wiedzy poraża chęć czynu. (DKH, с. 88)

(...) нека бъде умен, но да не се откъсва от книгите, а с излъшгька от знания да нанася поражения на враговете. (с. 59)

(...) niech będzie mądry, lecz niech się nie odrywa od ksiąg, a nadmiarem wiedzy niech niesie kłęski wrogom.

Нека бъде умен, но да не заляга прекалено над книгите, защото излишъкът от знания възпира желанието да се действа.

В този случай преводачът съвсем изкривява образа на идеалния царски син. Според текста на оригинала младежът не бива да посвещава много време на книгите, в превода обаче той не трябва да се откъсва от тях (въпреки че е странно тук да се използва съюзът *но*), основанието пък именно за такова решение на царя (той не желае синът му да стане мързелив поради излишък от знания) се променя в препоръка.

Wówczas, objąwszy władzę, każe go zaraz udusić, przez wystawienie jego głowy na powietrze. (DKH, с. 88)

Ох, да взема веднъж властта, веднага ще заповядам да го обесят, като му извадят главата на въздух. (с. 60)

О, gdybym tylko objął władzę, od razu kazałbym go powiesić, przez wystawienie jego głowy na powietrze.

Тогава, като вземе властта, веднага ще заповяда да го задушат, като извадят главата му на въздух.

Преводачът, вероятно погрешно разбирайки думата *każe* ‘той заповядва’ (сбъркана с *każe* ‘заповядвам’), променя изказването на един от кралските съветници. Според оригинала съветникът мисли за това, което ще направи царският син в бъдещето, според превода – за това, което би направил съветникът, ако стане цар. Следва да се отбележи също, че дори в подводния свят описаното от преводача *обесване чрез изваждане на главата на въздух* няма смисъл – обесването не е единственият начин някой да се задуши.

Dioptryk także naraz przystał na oną formułę, jako, że Amassyd był z nich wszystkich największego wzrostu. (DKH, с. 92)

Диоптрик изведнаж се сетил за формулата, която би направила Амасид най-висок сред тях. (с. 63)

Dioptryk nagle przypomniał sobie o formule, która uczyniła by Amassyda najwyższym wśród nich.

Диоптрик изведнъж също се съгласил да се приеме формулата, защото Амасид бил най-висок от всички тях.

Този пример също засяга няколко равнища. На лексикално равнище преводачът обърква думите *przystać na coś* ‘съгласен съм за нещо’ и *przypomnieć sobie coś* ‘сеещам се, спомням си за нещо’, на синтактично пък за пореден път обърква причината (Амасид е най-висок) с резултата (Амасид щял да стане най-висок).

(...) a gdy wszedł do mieszkania, ujrzał ją i nawet się nieco zmartwił, gdyż był niezmiernie zacny; wszelako rychło pomyślał, iż wypadek ten obróci się na jego korzyść, tym bardziej, że mógł zużyć żonę na części zapasowe, co doskonale by się opłaciło. (DKH, c. 100)

А като влязъл вътре, видял я, разтревожил се и понеже бил много честен, светкавично се досетил, че може да я използвава и за запасни части, което било добре дошло за него. (с. 70)

A gdy wszedł do środka, ujrzał ją, przeraził się i ponieważ był niezmiernie zacny, błyskawicznie się zorientował, że może ją zużyć na części zamienne, co doskonale by się opłaciło.

(...) a като влязъл в жилището, я видял и дори се натъжил малко, защото бил много честен; обаче скоро си помислил, че произшествието ще се обърне в негова полза, още повече, че можел да използва жена си за резервни части, което щяло да бъде много изгодно.

Преводачът за пореден път не е успял да се справи със сложното изречение. В резултат на това българският читател узнава, че честността на героя се проявява не в това, че той се тревожи, виждайки жена си мъртва, а в това, че в този миг му хрумва да я използва за резервни части – наистина необикновена честност...

Ponieważ, skonawszy, niepodobna myśleć, jako że śmierć i myślenie nawzajem się wykluczają, kiedyż, jeśli nie za życia jeszcze, godzi się roztropnie i dokładnie przedstawić sobie te wszystkie przywileje, wygody i przyjemności, jakimi obsypie cię śmierć?! (PA, c. 119)

Понеже, умирайки, не е хубаво да мислиш как смъртта и мисълта взаимно се изключат, та докато още си жив, съгласявай се внимателно и точно с представата за тези привилегии и удоволствия, с които ще те обсипе смъртта! (с. 83)

Ponieważ, konając, nie jest dobrze myśleć o tym, jak śmierć i myślenie nawzajem się wykluczają, więc dopóki jeszcze żyjesz, pogódź

się uważnie i dokładnie z wyobrażeniem o tych przywilejach i przyjemnościach, jakimi obsypie cię śmierć!

Понеже след смъртта не е възможно да се мисли, тъй като смъртта и мисленето се изключат взаимно, кога, ако не приживе, би трябвало благоразумно и точно да си представиш всички тези преимущества, удобства и удоволствия, с които ще те дари смъртта?!

В оригиналния текст героят прави напълно логичен извод, че след смъртта не може да се мисли. В превода сме убеждавани, че като се умира, не трябва да се мисли за взаимно изключване на смърт и мислене. Тази разлика в голяма степен изневерява на философския аспект на текста.

Kiedy okręt przybił po długiej żegludze do brzegu, Automateusz zadziwił nieco otoczenie, wyrażając niezrozumiałą dla nikogo chęć zwiedzenia pobliskiej huty, w której pracował młot parowy. Opowiadano, że zachowywał się podczas zwiedzania dosyć osobliwie (...) (РА, с. 127)

След дълго пътуване корабът пуснал котва, а на пристанището Автоматей се учудил от тълпата, която, без да има никакъв повод, се отправила към близкия завод, където работел голям парен чук. Хората, които го били виждали, казвали, че чукът се държал особено. (с. 88)

Po długiej żegludze okręt rzucił kotwicę, a na przystani Automateusz zdziwił się zachowaniem tłumu, który, bez żadnej przyczyny, udał się do pobliskiej fabryki, w której pracował wielki młot parowy. Ludzie, którzy go widzieli, mówili, że młot się zachowywał osobliwie.

Когато корабът след дълго плаване пристигнал на брега, Автоматей малко зачудил придружаващите го, като изразил непонятното желание да посети недалечния металургичен завод, където работел парен чук. Говори се, че по време на посещението Автоматей се държал особено.

За пореден път Кинов обърква лицата и обектите. В превода не Автоматей, а тълпата отива във фабриката, освен това не тълпата се държи особено (както би трябвало да стане последователно!), а парният чук — защо, читателят може само да се чуди.

3. Грешки, дължащи се на непознаване на специалната терминология

(...) *z butli lejdejskiej* (...) (ES, с. 24)

(...) от една огромна бутилка (...) (с. 18)

(...) *z olbrzymiej butli* (...)

(...) *от лайденска стъкленица* (...)

Преводачът очевидно не знае какво е *butla lejdejska* (вид устройство, съхраняващо статично електричество), затова не запазва понятието (*лайденска стъкленица*) в превода, а говори за *огромна бутилка*.

(...) *ukazali im bowiem otchłań, pełną onyksów, miedziankitów, cytrynów i spineli* (...) (ES, с. 31)

Показали им бездна, пълна със скъпоценен бакър, лимони и документи (...) (с. 25)

Ukazali im otchłań, pełną cennej miedzi, cytryn i dokumentów (...)

(...) *понеже им показали бездна, пълна с оникси, пирити, цитрини и шпинели* (...)

За да се преведе правилно фрагментът, са необходими поне основни знания в областта на минералогията. Разбираемо е, че редкият минерал *miedziankit* (вид тенантит с примес на цинк, залежи от който има в полското село Миедзианка, откъдето идва и полското название на минерала) в превода е заменен с по-разпространената и по-добре позната *мед* (*miedź*) (това решение не променя значимо съдържанието на творбата). Заместването на минерала *cytryn* ‘цитрин’ с *cytryny* ‘лимони’ обаче свидетелства не само за това, че преводачът не е и чувал за такъв минерал (което е простимо), но и за това, че той не знае някои основни неща като склонението на съществително *cytryna*. Ако преводачът умееше да го скланя правилно, вероятно щеше да забележи неправилната форма *cytrynów* и поне щеше да се постарее да реши загадката. Причината *spinele* да бъде заместено с *документи* не е ясна, но е очевидно, че това също е сериозна грешка. На фона на това фактът, че преводачът е забравил да спомене в превода *onyksy* ‘оникси’, е само малък недостатък.

W grobowcu z czarnego oliwinu go pochowali (...) (ES, с. 33)

Погребали го в гроб с черна смазка (...) (с. 26)

Pochowali go w grobowcu z czarnym smarem (...)

Погребали го в гроб от черен оливин (...)

За пореден път преводачът показва, че не разбира от минералогия, като обърква минерала *oliwin* с *oliwa* ‘смазка’.

(...) spisana była w czarnym prakryształe wezuwjanowym (...) (BŚ, с. 63)

(...) било написано в черен Везувиев пракристал (...) (с. 42)

(...) spisana była w czarnym prakryształe Wezuwiuszowym (...)

(...) изписано беше в черния пракристал от везувиан (...)

Липсата на знания в областта на минералогията пак става причина на грешка. Този път минералът *wezuwian* е объркан с географското название *Wezuwiusz* ‘Везувий’, което между другото няма никакво основание във фабулата, ситуирана в междузвездното пространство, на една отдалечена от Земята планета.

4. Проблеми с предаването на Лемовите неологизми

Należą do nich silikończycy i proteidzi; pierwsi gęstszej są konsystencji, przeto zwą ich zakalcytami bądź studzieninowcami; drudzy, rzadsi, u różnych autorów różne noszą miana, jako to: lipcy lub lipkowie u Pollomедера, grzęzawcy lub klejowaci u Tricephalosa Arborydzkiego, nareszcie trzęśliniakami klejookimi przezwał ich Analcymander Miedziawy. (ES, с. 25)

Към тях спадат силиконниците и протеините. Първите са много издръжливи, наричат ги също „калени“ или „силно изстудени“. Вторите са редки, различните автори различно ги определят. Например Поломедер ги нарича „измамни“, а Трицебхалос Арборицки – треперещи със зелени очи, или слепени треперещи със залепени очи, както ги е нарекъл Аналцимандер Ниадзади. (с. 21)

Należą do nich silojeżdźcy i proteiny. Pierwsi są bardzo wytrzymali, zwą ich również hartowanymi lub silnie wystudzonymi. Drudzy są rzadcy, różni autorzy różnie ich określają. Na przykład Pollomeder nazywa ich oszukańczymi, a Tricebhalos Arborycki – drżącymi zieloonokimi, lub zlepiionymi drżącymi o zalepiionych oczach, jak nazwał ich Analcymander Nijadzadi.

Към тях спадат силиконците и протеидите; първите са с по-гъста консистенция, затова ги викат клисавинци или желейници; другите, по-редки, различно се викат от различните автори: липкавци или липливици от Поломедър, мочурливици или лепилаци от Трикефалос Арборидски, накрая треслюнаци лепилооки ги нарекъл Аналцимандър Медния.

В този фрагмент преводачът е изправен пред сериозно предизвикателство с неологизмите, създадени от Ст. Лем с цел да се назоват различни същества, живеещи в космоса. Първите две названия са по-научни, тъй като основите им произхождат от специалната терминология (*silikon*, *proteiny*), останалите са свързани с общоупотребимата лексика. Преводачът е затруднен още с „научните“ названия – неологизма *silikończysy* той погрешно интерпретира като произведен от фонетично подобните думи *sila* ‘сила’ и *konny* ‘конен’, авторското новообразуване *proteidzi* пък е преведено със съществуващата в български дума *протеини*, макар че съответната полска дума *proteiny*, чиято основа е използвана в новообразуването, не е тъждествена по смисъл с него. Следващата погрешна асоциация е при неологизма *zakalcyci* (от *zakalec* ‘клизавина’), който преводачът свързва с подобния по звучене български глагол *закалявам* (*ce*) (на полски – *hartować* (*się*)). Не е правилен и преводът на фамилията на фиктивния учен – думата *miedziawy* е взета от стара химическа терминология и означава ‘съдържащ едновалентна мед’. Затова решението тя да се транскрибира не е подходящо, още повече, че транскрипцията е погрешна.

(...) *drażymroki stalowe i śmigielnice* (...) (ES, с. 29)

(...) *стоманени хвърчила и крилати апарати* (...) (с. 23)

(...) *stalowe latawce i skrzydlate aparaty* (...)

(...) *стоманени дълбимракове и пропелерници* (...)

В този случай преводачът дори не се е опитал да предаде конструкцията и значението на полските неологизми, замествайки ги с по-обща понятия, които не показват креативността на полския писател.

(...) podzłoci i podstali, kunstmistrze cybergrabiowie (...) (ES, с. 29)

(...) златари и железари, изкусни киберразбойници (...) (с. 23)

(...) złotnicy i kowale, wykwalifikowani cyberrozbojnicy (...)

(...) златари и стоманари, изкусни киберболяри (...)

Преводът на фиктивните названия на чиновници *podzłoty* и *podstali* може да се оцени като допустим. Въпреки че неологизмите не са запазени, в българския превод е оцеляла поне връзката им със съответните метали. За съжаление, в по-нататъшната част преводачът е обърнал дължността *grabia* ‘граф’ с глагола *grabić, ograbiać*. В резултат в превода са се появили разбойниците, за които авторът тук даже не е мислил.

(...) i Palibaba – intelektual, który na czterdziestu robosłach (...) (ES, с. 30)

Дошъл и Палибаба Интелектрик който с четиристотин роботокуриери (...) (с. 24)

Przybył i Palibaba – intelektual, który z pomocą czterystu robotokurierów (...)

(...) и Палибаба – интелектрик, който на четиридесет робомагарета (...)

В този фрагмент преводачът не е забелязал алюзията с приказката за Али Баба и 40-те разбойници (за която говори името на героя). Смесовата връзка е загубена, като количеството на помощниците е променено от 40 на 400. Неологизмът *robosły* също не е запазен.

Piąty, Palibaba-intelelektryk (...) (ES, с. 32)

Петият, Палибабаител електрик (...) (с. 26)

Piąty, Palibabaitel elektryk (...)

Петият, Палибаба-интелектрик (...)

С този пример преводачът доказва на читателя, че дори не е последователен. Както личи от приведенения по-горе фрагмент, на него му е известно как се превежда правилно името на героя, но тук правилният превод не е запазен.

(...) aby Wielki Cybernator Koronny, Wielki Arcydynamik i Wielki Abstraktor (...) (DKH, с. 53)

(...) на великия кибернатор Корон, на великия Арцидиналик и великия Абстрактор (...) (с. 35)

(...) aby wielki cybernator Koron, wielki Arcydynamik i wielki Abstraktor (...)

(...) за да Великият Царски Кибернатор, Великият Архидинамик и Великият Абстрактор (...)

Названията на фиктивните придворни чиновници също очевидно са затруднили преводача. Той не си е дал сметка, че прилагателното *koronny* ‘свързан с корона, кралски’ е съставна част от названието на длъжността, и го е предал като собствено име на Кибернатора. Не е ясна причината за грешката в названието на длъжността *Arcydynamik*. Вероятно тя произтича от нечетлив ръкопис и подобната форма на буквите *м, л*.

5. Грешки, свързани с неправилна транскрипция на собствени имена и чуждоезикови фрази

(...) Filonauta tajnie sprzyjał wrogom argonauckim, Mikrocytom (...) (DKH, с. 88)

(...) Филонауто тайно бил благосклонен към враговете на аргонавтиците, Микроцитон (...) (с. 60)

(...) Filonauta tajnie sprzyjał wrogom argonautyckim, Mikrocyton (...)

(...) Филонавт тайно бил благосклонен към враговете аргонавтски, микроцитите (...)

В този пример неправилно са предадени двете собствени имена. Едната от грешките се дължи на това, че името *Filonauta* се появява в текста за първи път във вокативна форма *Filonauto!*, която преводачът прибързано е приел за негова основна форма. В названието на племето *Mikrocytów* не е разпозната падежната форма, която погрешно е приета за номинативна (това се вижда от формата на еквивалента).

(...) będę się poczuwał do obowiązku złożenia *votum separatum*
(...) (DKH, с. 90)

(...) ще се чувствавам задължен да изложа Ротон сепаратум
(...) (с. 61)

(...) *będę się poczuwał do obowiązku złożenia Roton Separatum* (...) *(...) ще се чувствавам задължен да изкажа votum separatum* (...)

Този пример е сложен за обяснение. Малко е вероятно един образован човек (а такъв, без съмнение, е преводачът) да не знае фразата *votum separatum*. Според мене приемливо обяснение е проявена небрежност от страна на коректорите, които погрешно са разчели ръкописа с латински букви (ръчно изписани, буквите *r* и *v* могат да се сбъркат).

Приведените примери са само една неголяма част от множеството грешки, с които е принуден да се бори читателят на българския превод. Може, макар само донякъде, да бъдат простени грешките при собствените имена, допуснати поради неправилно преписване или поради погрешна интерпретация на семантичните им връзки. Дори лишен от тази информация, читателят все пак би могъл да се ориентира във фабулата на произведението. Много често обаче в творбите на Ст. Лем тези имена са смислово значими, те носят допълнителна информация за героите и когато при превода тази информация бъде загубена, това неизбежно води до обедняване на оригинала.

Недостатъците в превода на неологизмите са също така лесно обясними. Става дума за авторски новообразувания, които не са част от стандартния език, и по време на работа с тях преводачът не може да се опре на съществуващите речници. Той разполага единствено със собствените си познания за езика на оригинала и при създаването на еквивалентни форми в своя език може да разчита само на въображението си. Въпреки това не всяка езикова игра може да се преведе по еквивалентен начин. Ако обаче преводачът погрешно разбира семантичните връзки на неологизма в езиковата система на оригинала, се лишава от всякаква възможност за успех. Такива примери не липсват и в анализирания превод.

Грешки, които произлизат от недостатъчно доброто познаване на научната терминология, се наблюдават доста рядко при превода на художествена литература. Обаче, като се има предвид спецификата на научната фантастика и подчертаната езикова креативност на Ст. Лем, преводачът, който иска да превежда неговите творби, трябва да има поне основни знания по физика,

астрономия, биология или химия. В противен случай просто са неизбежни безбройните недоразумения и грешки при превода, които, в особено ярки случаи, не могат да не разсмеят читателя. За съжаление в превода на цикъла *Bajki robotów* такива ситуации не липсват.

За много по-сериозен проблем става дума, когато преводачът не се справя с лексиката от общоупотребимия език и с граматиката. Лексикалните грешки и сериозните грешки в разбирането на полския синтаксис (особено при сложните изречения) пораждаат логически неясноти във фабулата, които затрудняват читателя на превода. Не е случайно, че най-многобройните примери са именно от този тип. От текста на превода българският читател може да научи например, че слънцата се въртят около планетите, че брилянтите и ясписите са едно и също нещо, а за честност става дума, когато някой използва жена си за резервни части. Ще узнае също, че най-добрият начин някой да бъде обесен, е да му се извади главата над повърхността на водата. Срещайки такива абсурди, читателят може да стигне до извода, че ако авторът пише такива неща, не си струва другите му творби да бъдат четени – може и в тях да има подобни недомислици! Не всеки ще разбере, че виновен тук е преводачът или коректорът, не всеки ще може да сравни превода с оригиналния текст. Затова смятам, че за творчеството на Ст. Лем и за неговото разпространяване в България по-добре щеше да бъде, ако този превод не беше видял бял свят. Струва ми се, че причините за недостатъците на превода от 1969 г. може да са неопитността на младия тогава преводач или използването вместо полския оригинал на някакъв руски превод (срв. *glaza!*), но това все пак няма значение за читателя, който иска да опознае творчеството на Ст. Лем. Мога само да изразя съжалението си, че своето дело не е завършила Лина Василева (публикувани са само два разказа в неин превод, които по качество са много по-добри от превода на В. Кинов) и че не са публикувани нито изданието, предвидено за 2003 г., нито различни читателски преводи, достъпни само в Интернет (например *Съветниците на крал Хидропс* от Павел Николов). Струва ми се, че нищо друго не би могло да бъде по-лошо от анализирания тук превод.

Списък на използваните съкращения

BŚ – *Biała śmierć*
DKH – *Doradcy kóła Hydropsa*
DP – *Dwa potwory*
ES – *Jak Erg Samowzbudnik Bładawca pokonał*
GM – *Król Globares i mędrcy*
MC – *Bajka o maszynie cyfrowej, co ze smokiem walczyła*
PA – *Przyjaciel Automateusza*
TE – *Trzej elektrycerze*
UU – *Uranowe uszy*

Литература

Fastyn 2008: Fastyn, M. Kilka słów o bułgarskim przekładzie *Bajek robotów* Stanisława Lema. – In: *Język – komunikacja*. Opole, 2008, s. 161–178.

Източници

Lem 1983: Lem, S. *Bajki robotów*. Warszawa, 1983 (tekst według edycji Wydawnictwa Literackiego, 1964).

Лем 1969: Лем, Ст. *Кибериада*. Фантастични разкази за юноши. Превод от полски Васил Кинов. София: Народна младеж, 1969.

BUŁGARSKIE NAZWY WŁASNE NA POLSKIM GRUNCIE: JAK JE PISZEMY I JAK CZYTAMY?

Summary: The subject of the paper is the transmission of Bulgarian proper names into Polish. The models of transliteration and transcription existing in Poland with their peculiarities and fields of use are presented. In Bulgarian ID cards the Streamlined System (based on English) is used, however according to the author, its usage outside of administrative sphere (although practiced) is incorrect, as it violates the rules of Polish orthography and phonetics.

Key words: Polish language, Bulgarian language, English language, transcription, transliteration, Streamlined System, proper names, phonetics, orthography, linguistic tradition

Problem może wydawać się marginalny; o tym, że tak nie jest, świadczy fakt, jak często wpływa – choć zazwyczaj pod sam koniec – na różnego rodzaju polsko-bułgarskich filologicznych i innych spotkaniach. To nie wszystko: staje na ostrzu noża podczas redakcyjnego opracowywania przekładów literatury pięknej i naukowej, zmusza tłumaczy do łamania sobie głowy w poszukiwaniu samodzielnych rozwiązań, powoduje fonetyczną ekwilibrystkę policjantów czy sędziów.

Ten pozornie marginalny problem jest na tyle szeroki, że zasadne wydało mi się przedstawienie go na przykładzie jednej tylko grupy nazw własnych, a mianowicie imion i nazwisk. Jest to zagadnienie bliskie mojej codziennej bułgarystycznej praktyce tłumaczkii literatury pięknej, tekstów naukowych i urzędowych, a także słowa żywego.

Nieprzypadkowo wymieniam te wszystkie dziedziny, gdyż w każdej z nich problem przeniesienia na grunt języka polskiego bułgarskich nazw własnych przejawia się i jest rozwiązywany w różny sposób. Wspólne jest to, że występuje on coraz ostrzej, a w jego

rozwiązywaniu obserwuje się coraz większą dowolność.

Spróbuję przedstawić istniejące w tym zakresie ustalenia na terenie Polski (a także Bułgarii), wskazać pojawiające się trudności, opisać i skomentować niektóre rażące moim zdaniem praktyki, zaproponować własne rozwiązania.

Zacznijmy od definicji dwóch kluczowych dla omawianego problemu pojęć: transkrypcji i transliteracji.

Według polskich językoznawców transkrypcja to „odtworzenie tekstu pisanego danym alfabetem za pomocą innego alfabetu albo innych zasad ortograficznych. [...] Reguły takiej transkrypcji odwołują się do tradycji oraz intuicji transkrybującego i często nie są ustalone“ (EJO 1993: 564). Z kolei transliteracja określana jest jako „odwzorowanie tekstu napisanego w jednym alfabecie na podstawie ściśle ustalonych reguł odpowiedniości między literami, pozwalającymi [pozwalających] przeprowadzać transliterację mechanicznie, bez znajomości języka tekstu transliterowanego. Podstawową zaletą transliteracji, którą góruje ona nad transkrypcją z jednego alfabetu na drugi, jest jednoznaczność“ (EJO 1993: 565).

Nieco inaczej formułują odpowiednie definicje leksykografowie bułgarscy: transkrypcja to „записване на думи от един език с букви от друг език, при което се предава оригиналният изговор (с една или друга степен на точност)“ (БТР 1994: 978–979), a transliteracja – „начин за предаване на думи от един език с букви от друг език, без да се държи сметка за оригиналния изговор“ (БТР 1994: 979). Albo inaczej: „Предаването на звуковата стойност на буквите, с които е написана дадена чужда дума, се нарича транскрипция, за разлика от транслитерация, при която се предава графически точно (буквално) чуждата дума. При транскрипция се има предвид произношението на думата, а при транслитерация – нейният буквен състав“ (РЧДБЕ 1996: 1021).

Dodajmy – wracając na grunt polski – że „Transliteracja i transkrypcja współczesnego alfabetu bułgarskiego“ ujęta jest w traktowanym normatywnie *Słowniku ortograficznym* PWN, a „Transliteracja znaków cyrylickich na znaki łańskie“ jest przedmiotem tak właśnie zatytułowanej normy PN ISO 9:2000, będącej zresztą tłumaczeniem angielskiej wersji normy międzynarodowej ISO 9:1995 i wydanej jako identyczna z wprowadzoną normą międzynarodową.

Bliższe zapoznanie się ze wskazanymi zasadami prowadzi do wniosku, że proponowana transkrypcja stosunkowo wiernie oddaje

fonetykę języka bułgarskiego, transliteracja zaś stanowi efektywne narzędzie dokumentacji bibliotecznej i naukowej, jako że dzięki zasadzie „litera za literę“ pozwala ona ze stuprocentową pewnością odtwarzać postać oryginalną i unikać dwuznaczności.

Należy podkreślić, że te ustalenia nie mają charakteru obowiązującego: zgodnie z Ustawą o normalizacji „stosowanie Polskich Norm jest dobrowolne“¹, a nawet szerzej, wymieniona ustawa przewiduje „dobrowolność uczestnictwa w procesie opracowywania i stosowania norm“².

Na czym więc polega problem? Widzę dwa jego aspekty.

Pierwszy związany jest z transliteracją. Jej zasady (mówię o zasadach wpływających z normy PN ISO 9:2000) mogą się na pierwszy rzut oka wydać dziwaczne, a stosowanie – uciążliwe. Świadczy o tym fakt, że w momencie ich wprowadzenia do katalogów uniwersyteckich bibliotek naukowcy-sławiści alarmowali: „To propozycja zupełnie nieprzystająca do brzmienia i ducha języków słowiańskich!“, „To absurd!“ (Cyranek 2004). Rzeczywiście temu, kto pierwszy raz styka się na przykład z bibliotecznym katalogiem elektronicznym, trudno będzie od razu wdrożyć się do szukania Jewtuszenki pod „E“ (*Evtušenko*), Jaworowa pod „A“ (*Ávorov*) czy domyślić się, że hipotetyczny Щъркелов przybierze w tym katalogu formę Š”rkelov. Te niedogodności równoważy jednak podstawowa zaleta systemu, jaką jest jednoznaczność i symetria: jednej literze odpowiada jedna litera (znak), tak więc na podstawie formy transliterowanej możemy bez ryzyka omyłki odtworzyć formę pierwotną. Nie bez znaczenia jest i fakt, że tylko taka transliteracja nadaje się do przetwarzania komputerowego.

Nieco inna jest sytuacja z transkrypcją. W przenoszeniu na grunt polski obcojęzycznych (wyjściowo pisanych cyrylicą) nazw osobowych tradycyjnie szeroko stosowana była i jest „PWN-owska“ transkrypcja, pozwalająca na możliwie wierne oddanie brzmienia i wykorzystująca cechy właściwe polskiej ortografii. Stąd – by sięgnąć także poza bułgarszczyznę – zdomowały się w Polsce takie nazwiska jak Radiczkow, Sołżenicyn czy Szewczenko. Transkrypcja idealnie nadaje się do stosowania w przekładach literatury pięknej, dając przy tym pewną swobodę wyboru polskiego brzmienia bułgarskich imion i

¹ *Dziennik Ustaw* 2002, poz. 1386, art. 5 ust. 3.

² *Ibidem*, art. 4, pkt 3.

nazwisk. I tak na przykład naturalna (choć niekonieczna) jest zmiana ostatniej samogłoski w takich imionach jak *Александър*, ale jak powinny się zachować *Димитър* i *Петър*? Czy imiona bohaterek *Мария* i *Силвия* mają pozostać w swym nieco egzotycznym brzmieniu, czy zmienić się w swojską Marię i Sylwię? A co z odmianą imion takich jak *Ваньо*, *Мутето* czy *Ани*?

Są to pytania, w których rozstrzygnięciu tłumacz literacki musi liczyć na współpracę z redaktorem i wydawcą, przestrzegając starej redaktorskiej zasady: „Może być albo tak, albo tak, byle tylko było konsekwentnie“...

Transkrypcja stosowana była jeszcze kilka czy kilkanaście lat temu także w administracji i tam najwyraźniej również istniała pewna dowolność; potwierdzi to każdy, kto ma kontakt z bułgarską czy serbską kolonią w Polsce. Dwa przykłady prosto z życia: znam rodzinę, noszącą nazwisko – powiedzmy – *Иванов*, w której siostra występuje przykładowo jako Maria Iwanowa, ale brat używa formy Ivanoff, a zatem jego żona to Danuta Ivanoff. A teoretycznie obie panie noszą to samo nazwisko. Z innych dwu pań, będących matką i córką i noszących to samo (jedna po mężu, druga po ojcu) serbskie nazwisko – powiedzmy – *Ђубић* – jedna używa formy Ćibić, a druga Cibić.

W tym miejscu wypada poświęcić parę słów systemowi transliteracji cyrylicy na łacinkę obowiązującemu w Bułgarii. Nie jest to wspomniana już norma międzynarodowa ISO 9:1995, tylko powstała na potrzeby bułgarskiej Komisji Nazw Antarktycznych w tym samym 1995 roku tzw. *обтекаема система* (*Streamlined System*), stosowana od 1999 roku. Zasady i zakres użycia tego „opływowego“³ systemu są ujęte w Ustawie o transliteracji z 2009 roku⁴. Zgodnie z ustawą stosowanie tych zasad jest w Bułgarii obowiązkowe, a ich nieprzestrzeganie – karane. System ten, odwołujący się do języka angielskiego, został przyjęty w 2012 roku przez ONZ, a w 2013 roku zatwierdzony do oficjalnego użytku w USA i Wielkiej Brytanii.

W omawianym systemie nie są – w odróżnieniu od transliteracji polskiej – stosowane znaki diakrytyczne; jako odpowiedniki niektórych liter wykorzystuje się w niej dwuznaki (ж = zh, ц = ts, ч = ch, ш = sh, ю

³ Tak brzmi jedno z tłumaczeń zarówno angielskiego *streamlined*, jak i bułgarskiego *обтекаем*.

⁴ <http://dv.parliament.bg/DVWeb/fileUploadShowing.jsp?&idFileAtt=79168&allowCache=true> (data dostępu: 04.05.2016)

= yu, я = ya), a nawet jeden trójznak (щ = sht). Nie jest on zatem symetryczny, co oznacza, że transliteracja „powrotna“ nie gwarantuje odtworzenia pierwotnej formy wyrazu. I tak na przykład *изход* przetransliterowany na *izhod* w transliteracji powrotnej może przybrać wyjściową postać *изход* albo – dzięki zbitce znaków *z* i *h* – przemienić się *ижод*; *схема* poprzez transliterowane *shema* niekoniecznie powróci do pierwotnego *схема* i może się zdarzyć, że (połączenie *s* i *h*) przybierze formę *шема*. Inną możliwość nieporozumień tworzy uczynienie z łacińskiego *a* odpowiednika dwóch cyrylickich znaków: *а* i *ѡ* – a przecież na przykład bułgarskie przysłowki *пак* i *пѣк* mają całkowicie różne znaczenia.

Dodajmy, że na liście priorytetów, przyświecających twórcom systemu, widnieje wprawdzie wymóg jednoznaczności i symetrii, ale został on umieszczony dopiero na drugim miejscu:

„На първо място, основно предназначение на тази система е да осигури една задоволителна фонетична апроксимация на българските думи от англоезичните потребители (...). Второ, с по-малко предимство, устройството следва да позволява възстановяване на изходното изписване с кирилица колкото е възможно по-еднозначно.“⁵

Dlaczego opis tego angielsko-bułgarskiego systemu znalazł się w tekście poświęconym rozwiązywaniu problemów transkrypcji i transliteracji na gruncie języka polskiego?

Odpowiedź jest następująca: *обтекаема система за транслитерация* jest od kilkunastu lat stosowana jako obowiązkowa w bułgarskich paszportach i dowodach osobistych, co sprawiło, że te transliterowane „z angielska“ formy bułgarskich imion i nazwisk masowo pojawiają się na gruncie polskim, i to w użyciu nie tylko administracyjnym.

Możemy zatem stwierdzić, że obecnie w Polsce w odniesieniu do języka bułgarskiego funkcjonują z różną intensywnością trzy systemy transkrypcji / transliteracji alfabetu cyrylickiego. Wyglądają one następująco:

⁵ https://bg.wikipedia.org/wiki/Обтекаема_система_за_транслитерация_на_българската_кирилица

Znak cyrylicki	Transkrypcja „PWN-owska“	Transliteracja PN- ISO 9-2000	Обтекаема транслитерация
а, А	a, A	a, A	a, A
б, Б	b, B	b, B	b, B
в, В	w, W	v, V	v, V
г, Г	g, G	g, G	g, G
д, Д	d, D	d, D	d, D
е, Е	e, E	e, E	e, E
ж, Ж	ž, Ž	ž, Ž	zh, Zh
з, З	z, Z	z, Z	z, Z
и, И	i, I	i, I	i, I
й, Й	j, J	j, J	y, Y
к, К	k, K	k, K	k, K
л, Л	l, L; ĺ, Ľ	L, l	L, l
м, М	m, M	M, m	M, m
н, Н	n, N	n, N	n, N
о, О	o, O	o, O	o, O
п, П	p, P	p, P	p, P
р, Р	r, R	r, R	r, R
с, С	s, S	s, S	s, S
т, Т	t, T	t, T	t, T
у, У	u, U	u, U	u, U
ф, Ф	f, F	f, F	f, F
х, Х	ch, Ch	h, H	h, H
ц, Ц	c, C	c, C	ts, Ts
ч, Ч	cz, Cz	č, Č	ch, Ch
ш, Ш	sz, Sz	š, Š	sh, Sh
щ, Щ	szt, Szt	š, Š	sht, Sht
ъ, Ъ	y, Y	„ „	a, A
ь	`	`	y
ю, Ю	ju, Ju	û, Û	yu, Yu
я, Я	ja, Ja	â, Â	ya, Ya

Omówię teraz stosowanie opisanych systemów i przedstawię pojawiające się w związku z tym problemy.

Już od jakiegoś czasu wyłącznie angielska postać imion i nazwisk oficjalnych osobistości bułgarskich stała się jedyną obowiązującą podczas ich pobytów w Polsce. Patrząc na programy wizyt delegacji rządowych mogę stwierdzić, że zmiana nastąpiła gdzieś na przełomie

stuleci: polskojęzycznym ówczesny ambasador Bułgarii Александър Йорданов w jednym polskojęzycznym dokumencie występuje jako *Aleksander Jordanow*, ale w nieco późniejszych z tego okresu już w bliższych angielszczyźnie formach: jako *Alexander Jordanov* czy *Aleksander Yordanov*. Jeden z kolejnych ambasadorów Лъчезар Петков już zdecydowanie używał wyłącznie *Latchezar Petkov*, choć na łamach prasy jeszcze parę lat temu spotkać można było bardzo bliską poprawnej transkrypcji formę *Łaczezar Petkow* (MS: 2009). Przykłady można by mnożyć.

Podobna jest sytuacja z nazwiskami sportowców, artystów, w ogóle obywateli bułgarskich krócej lub dłużej przebywających w Polsce. „Opływowe” formy imion i nazwisk bułgarskich przebojem wchodzą u nas do oficjalnego użycia. Nie tylko zresztą imion i nazwisk i nie tylko oficjalnego, o czym dalej.

Zalety tej sytuacji są oczywiste: każdemu urzędowi czy uczelni łatwiej jest poprzestać na spisaniu danych osobowych z dokumentu (ich nadrzędność nie podlega dyskusji) niż dodatkowo zastanawiać się nad polską normą. Istnieją jednak i wady.

„Opływowy” system dostosowany jest wyłącznie do fonetyki języka angielskiego. Polak nieznający tego języka nie będzie w stanie odczytać niektórych nazwisk. W praktyce może dojść – i dochodzi – do naprawdę kłopotliwych sytuacji. Tu sięgnę do moich doświadczeń tłumacza przysięgłego.

Spisywany jest na podstawie bułgarskich dokumentów tożsamości polskojęzyczny tekst, który ma zostać później odczytany. Nie wiadomo, czy osoba odczytująca zna na tyle zasady angielskiej ortografii, by poradzić sobie z takim nazwiskiem jak na przykład *Cheshmedzhiev* (*Чешмеджиев*). A jeśli sobie nie poradzi, to nieporozumienie gotowe, bo nikt się na podstawie zniekształconego brzmienia nie domyśli, o kogo chodzi.

Inny przykład: w zeznaniach pada jakieś nazwisko. Dokumentu tej osoby nie ma. Protokołujący zapisuje tak, jak słyszy. Za jakiś czas może się pojawić sama osoba czy dotyczący jej dokument – i mamy nowe nieporozumienie.

Już nie mówmy o sytuacjach, w których przytoczeni przykładowo brat i siostra używający dwóch różnie (bo w różnych okresach) transkrybowanych czy transliterowanych form tego samego nazwiska uznani zostaną za osoby niespokrewnione ze wszystkimi konsekwencjami tego faktu...

Być może wyolbrzymiam, ale chodzi mi o ukazanie problemu, zwłaszcza że występuje on we wrażliwej dziedzinie kontaktów obywatela z organem administracji czy wymiaru sprawiedliwości.

Z jego istnienia zdawał sobie sprawę Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, który w 2005 roku wydał rozporządzenie „w sprawie transliteracji imion i nazwisk osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych zapisanych w alfabecie innym niż alfabet łaciński”⁶. Zasady te oparte są na ortografii i cechach fonetycznych języka polskiego i łączą w gruncie rzeczy (tam, gdzie chodzi o cyrylicę) stare PWN-owskie zasady transliteracji i transkrypcji. Rozporządzenie obejmuje języki („alfabety“): białoruski, łemkowski, ormiański, rosyjski, ukraiński i jidysz – nie został w nim zatem ujęty język bułgarski. I także to rozporządzenie nie ma charakteru obowiązującego.

Tłumacze przysięgli – bo na nich głównie spada zadanie jednoznacznego wskazania tożsamości osób wymienionych w tłumaczonych dokumentach – do niedawna najczęściej radzili sobie z problemem w sposób podsunięty w ich kodeksie zawodowym, a mianowicie przytaczając nazwę własną w języku źródłowym oraz w polskiej transkrypcji i wykorzystując możliwość „dodania wersji widniejącej w dowodzie tożsamości (paszporcie)” (Kierzkowska 2011: 80). Nadrzędność tej ostatniej wersji zadekretował w 2014 roku ustawodawca, dodając do Ustawy o zawodzie tłumacza przysięgłego punkt brzmiący: „Dokonując tłumaczenia imion i nazwisk z języków nieposługujących się alfabetem łacińskim [...] tłumacz dokonuje transliteracji lub transkrypcji tych imion i nazwisk na podstawie dokumentów podróży lub ich kopii, a w przypadku braku tych dokumentów dokonuje tłumaczenia zgodnie z regułami pisowni obowiązującymi w kraju, w którym został sporządzony opisany dokument.”⁷

Przytoczone uregulowania dotyczą tłumaczeń na język polski tekstów bułgarskich zawierających rodzime imiona i nazwiska. Nieco inaczej jest z polskimi tekstami protokołów sądowych, protokołów przesłuchań, wyroków itp., gdzie nazwiska np. bułgarskie już zostały jakoś (czasem tylko ze słuchu, czasem na podstawie dokumentów tożsamości) zapisane; przy przekładzie pisemnym na język bułgarski nieraz przychodzi tłumaczowi używać sformułowania „przypuszczalna

⁶ *Dziennik Ustaw* 2005, poz. 855.

⁷ *Dziennik Ustaw* 2014, poz. 1741, art. 118 ust. 2.

forma nazwiska“ i próbować je na podstawie tych zapisów odtwarzać.

Świadomie nie poruszam narzucających się w tym kontekście problemów transkrypcji i transliteracji nazw polskich na język bułgarski, gdyż wykraczają one poza tematykę artykułu.

Tyle na temat tłumaczeń urzędowych.

W publikowanych w ciągu ostatnich lat przekładach na język polski bułgarskiej literatury naukowej (humanistycznej) i pięknej – gdzie transkrypcja jest i normą, i tradycją, i dobrym zwyczajem – mamy nieraz do czynienia z dowodami wpływu całkowicie w tego rodzaju tekstach nieprzydatnej „opływowej“ transliteracji angielskiej. Do ciekawych wniosków prowadzi przyjrzenie się czterotomowemu wydawnictwu „Literatury słowiańskie po roku 1989“. Na tle wzorowo i konsekwentnie realizowanej praktyki transkrypcji nazwisk wschodnio- i południowosłowiańskich wyróżnia się jeden jedyny stosujący „opływowy“ system artykuł, który redakcja uznała za stosowne opatrzyć przypisem: „Zapis nazwisk zgodny z propozycją autorki artykułu“ (Simeonova-Konach 2005: 249). W tym samym wydawnictwie w artykule bułgarskiego autora, tłumaczonym z angielskiego, imię autora, podane w angielskiej transliteracji: *Димитар* → *Dimitar*, zestawione zostało z nazwiskiem w polskiej transkrypcji: *Камбуров* → *Kamburow* (Kamburow 2005). Odnotujmy na marginesie dziwaczną omyłkę – konsekwentnie jednak powtarzaną – która pojawiła się w artykule polskiego autora, transkrybującego bułgarskie (twarde) *л* jako... *u*: *Калчев* → *Kauczew* (Nowosad 2005: 261–264).

W tłumaczeniach humanistycznej literatury naukowej zasadne – i stosunkowo częste – jest stosowanie w tekście głównym transkrybowanych form nazwisk i nazw miejscowych, a to ze względu na ich większą czytelność i dostosowanie do polskiej ortografii, a w przypisach, bibliografii i całym naukowym aparacie – oczywiście tam, gdzie nie jest używana oryginalna cyryliczna pisownia – posługiwanie się transliteracją, która ułatwia korzystanie z katalogów (w tym komputerowych) i pozwala ze stuprocentową pewnością odtwarzać postać oryginalną eliminując ryzyko dwuznaczności.

Przychyłam się do tej metody, uznając ją za optymalną. Potwierdzają to fakty.

Nie sprawdziło się stosowanie „opływowej“ transliteracji w całym tekście książki naukowej. Ta dziwna praktyka nie dość, że przeciwstawia się normie, to bardzo utrudnia lekturę. I poza tym kto nieznający angielskiego będzie umiał odczytać takie nazwiska jak

Tyutyundzhiev (Nowosad 2008: passim), *Sharlanov* (Nowosad 2008: passim), *Kyurkchiev* (Nowosad 2008: 457) czy nawet od lat figurujący w polskich katalogach, bibliografiach i opracowaniach naukowych jako Jordan Radiczkow – *Yordan Radichkov* (Nowosad 2008: 272)? Kto prawidłowo wymówi taki tytuł jak „Juzhna pchela“ (Nowosad 2008: 100) czy „24 Chasa“ (Nowosad 2008: passim)?

Tym bardziej ta zupełnie niezgodna z duchem języka polskiego transkrypcja / transliteracja (w dodatku zrealizowana niekonsekwentnie i z błędami) razi w książce typowo literackiej – antologii opowiadań bułgarskich „Człowiek o wielu imionach“. Szczególnie trudno czyta się obfitującą w nazwiska przedmowę, w której znani w Polsce z przełożonych książek i wystawionych sztuk pisarze tacy jak Jordan Radiczkow, Nikołaj Chajtow, Georgi Aleksiew, Wera Mutańcziewa czy Paweł Weżinow pojawiają się w trudnej nieraz do rozpoznania postaci: *Jordan Radichkov, Nikołaj Hajtov, Georgij Aleksiev, Vera Mutańcziewa, Pavel Vezinov* (Człowiek 2007: 5–18). Ciekawe, że w samych przekładach mamy do czynienia z dość poprawnie stosowaną transkrypcją.

Podobną niekonsekwencję można zaobserwować i w innych książkach: na okładce transliterowane *Valev* (← *Вълев*), w środku transkrybowane *Aleksandrow* (← *Александров*) (Valev 2009: 1, 181); na okładce *Emil* (← *Емил*) i *Łomski...* (← *Ломски*), w środku *Emanuil* (← *Емануил*) (Andreev 2014: 1, 125).

Być może ten pęd do zunifikowanej, umiędzynarodowionej transkrypcji wynika z mody na angielszczyznę i z chęci dostosowania się do istniejących w krajach zachodnich praktyk. Wydaje się to jednak błędne. Wprawdzie system „opływowej“ transliteracji, jak wspomniałam, został oficjalnie przyjęty do użytku w USA i Wielkiej Brytanii, ale to przecież kraje anglojęzyczne, pod kątem których został stworzony. Jeśli zaś popatrzymy na dużo nam bliższe kraje europejskie, to dostrzeżemy, że Czesi, Finowie, Francuzi, Niemcy, Węgrzy czy Włosi transkrybują i transliterują bułgarskie nazwiska bez oglądania się na angielszczyznę i według zasad zgodnych tylko i wyłącznie z własnym językiem i własną ortografią.

Przykładów nie brakuje: *Véra Moutařtchiéva* we Francji, *Georgi Dschagarow* w Niemczech, *Sztanisław Sztratiev* na Węgrzech... Jeśli popatrzymy na nazwisko czołowego pisarza bułgarskiego Jordana Radiczkowa, to zobaczymy, że:

w Czechach jest on znany jako *Radičkov*,
na Węgrzech – jako *Radicskov*,

w Niemczech – jako *Raditschkov*,
we Francji – jako *Raditchkov*,
we Włoszech – jako *Radickov*,
w Finlandii – jako *Raditškov*,
i tylko w krajach anglojęzycznych – a także czasem u nas... – jako *Radichkov*!

* * *

Przeprowadzony przegląd zasad i praktyk dotyczących bułgarsko-polskiej transkrypcji i transliteracji pozwala, jak się wydaje, na sformułowanie paru ogólnych wniosków.

Transliteracja opisana w polskiej normie PN-ISO 9-2000 jest niezastąpionym narzędziem w pracy naukowca, bibliografa, dokumentalisty, pozwalającym na odtwarzanie ze stuprocentową pewnością oryginalnej postaci nazw własnych, umożliwiającym unikanie dwuznaczności przy tworzeniu ich odpowiedników w obcym alfabecie i korzystanie z katalogów elektronicznych. Właściwą praktyką wydaje się łączenie jej z transkrypcją w pracach źródłowych, naukowych itp., czemu jednak powinno towarzyszyć rozgraniczenie tekstu właściwego (transkrypcja: wymóg czytelności i odpowiedniości fonetycznej) i aparatu naukowego (transliteracja: wymóg ścisłej jednoznaczności).

Stosowany w Bułgarii „opływowy“ system transliteracji bułgarskiej cyrylicy, obowiązujący w bułgarskich dokumentach tożsamości, jest przydatnym narzędziem w pracy tłumacza tekstów prawniczych, urzędowych i administracyjnych oraz odpowiednich polskich organów. Pożyteczną praktyką jest uzupełnianie przedstawionych z jego użyciem nazw własnych ich postacią oryginalną oraz postacią transkrybowaną według zasad polskiej ortografii i fonetyki.

Polska transkrypcja „PWN-owska“ funkcjonuje i sprawdza się w najszerszych dziedzinach życia codziennego i społecznego, w polityce, prasie i kulturze, w tym zwłaszcza w literaturze pięknej. Jest to system dostosowany do polskiej ortografii i fonetyki, czytelny i przyjazny dla użytkownika. Funkcjonujące w Polsce ustalenia dają przy tym pewien margines swobody tłumaczom i redaktorom, w tym także w wyborze zakresu adaptacji nazwisk (i przede wszystkim imion) w tekstach literackich, a zwłaszcza dramaturgicznych.

Literatura

Andreev 2014: Andreev, E. *Łomskie opowieści*. Radziechowy: Wydawnictwo Toczka, 2014.

Cyranek 2004: Cyranek, A. Przepis na zapis. Kłopotliwe nowe zasady transkrypcji z cyrylicy. – *Gazeta Wyborcza* z 24–25 stycznia 2004.

Człowiek 2007: *Człowiek o wielu imionach. Antologia prozy bułgarskiej przełomu XX i XXI wieku*. Warszawa: Varsovia-Serdica, 2007.

EJO 1993: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1993.

Kamburow 2005: Kamburow, D. Kobiece głosy w literaturze bułgarskiej po roku 1989 (próba doraźnej egzegezy). – In: *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy. Tom 2: Feminizm*. Warszawa, 2005, s. 256–277.

Kierzkowska 2011: Kierzkowska, D. *Kodeks tłumacza przysięgłego z komentarzem 2011*. Warszawa: Wydawnictwo Translegis, 2011.

MS 2009: MS. Bułgarscy ambasadorowie namieszali w urnach. – *Gazeta Wyborcza* z 16 listopada 2009.

Nowosad 2005: Nowosad, A. O poniżeniu i godności człowieka w prozie bułgarskiej okresu transformacji. – In: *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy. Tom 1: Transformacja*. Warszawa, 2005, s. 256–277.

Nowosad 2008: *Władza i media w Bułgarii*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008.

Simeonova-Konach 2005: Simeonova-Konach, G. Żeńskość / tożsamość / podmiotowość pani G. O twórczości Emilii Dvoryanovej. – In: *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy. Tom 3: Podmiotowość*. Warszawa, 2005, s. 249–256.

Valev 2009: Valev, S. *Czas na zdrady. 40 historii miłosnych z niespodziewanym zakończeniem*. Poznań: Sorus, 2009.

БТР 1994: *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1994.

РЧДБЕ 1996: *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Маг, 1996.

Колектив
БЪЛГАРСКО-ПОЛСКИ СТУДИИ

Българска
Първо издание

Рецензенти
проф. д.ф.н. Максим Стаменов
доц. д-р Христина Дейкова

Редактор
проф. д-р Диана Благоева

Формат 60/90/16
Печатни коли: 9,5
Печат БПС ООД

ISBN 978-619-160-903-1
Издателство „Авангард Прима“

София, 2017